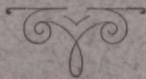

Gesti
Üliõplaste Seltsi
Album.

Wies leht.

Jurjewis (Cartus).
Trükitud Gesti Üliõplaste Seltsi kuluga.
1900.

Eesti Üliõplaste Seltsi Album.

~~~~~
Wiies leht.

B 742

James Lang.

1900
Gesti

Üliõplaste Seltsi
Album.

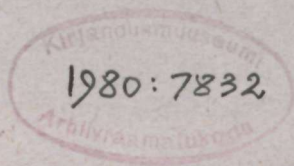

Wiies leht.

Jurjewis (Cartus).
Trükitud Gesti Üliõplaste Seltsi kuluga.
1900.

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 12 октября 1900 года.

Trükitud „Postimehe“ — J. Tõnisson'i — trükitojas, Surjewis.

S i s u.

	Lehek.
1. Jaan Jungi pilt.	
2. Jaan Jung	1—14
3. Kalewipoja laulu arvud, nimelt arv 7.	15—18
4. Lääne mere jõomlastest nende iseiseisvuse ajal	19—36
5. Mag. Johann Christoph Lohmanni kohtuasi	37—54
6. Dö tulles	55—64
7. Önn.	65—75
8. Wesi — haiguste laialelaotaja.	76—81
9. Cesti muinasuuf	82—97

Jaan Jung

oli liht rahvakooliõpetaja, nagu meil neid mitu tuhat on, ja siiski ulatas tema meist lihtinimestest enam kui terve pääjagu üle, nõnda et tema jurma puhul kõik Eesti ajalehed lühemaid ehk pikemaid tänu- ja auustamisepönu temale hauda järele hüüdsiwad.

Ei mitte koolitöö, mida Jaan Jung 40 aastat otja ustawusega teinud, ei tõstnud teda Eesti tuttawamate meeste hulka, waid tema kirjatööd ja uurimised Eesti muinasaja wäljal. Need ongi, mis tema nimele üleüldise tähtsuse andsiwad ja meile põhjuseks saawad, et meie tema kalmukünkale järgmised mälestuselehed paneme. Kuumid ja lehkawad ei ole need lehed mitte — kuumi õite kaswatamine nõuab aega ja seda meil albumi ilmumise pärast ei olnud —, waid nad on kolletanud ja kuitwanud, nagu meie neid hingama läinud wenna paberite wahelt forraldamise puhul oleme leidnud. Aga neil on see hääduus ja hind, et Jung ise nad oma käega on üles tähendanud. Omalt poolt liigame ainult mõne sõna juure.

„Jaan Jung on 6. noowembril 1835 Liiwimaal Põllistwere kihelkonnas Imawere wallas sündinud, kuhu tema isa Jüri Jung 1832 Wiljandi kihelkonnast nimetatud walla Tammeküla koolmeistriks oli kutsutud.

Jaan Jungi poisikehe- ja kaswupõli oli wäga kehwo, nii hästi ihuliku, kui ka waimu waranduse poolest. Minult piiblitraamat oli esiti, mis ta omas taltsutamata lugemise himus oma neljandama eluaasta wanadusest saadik nõnda luges, et ema sagedasti seda tema käest wägijä pidi ära kistuma. Et siis nutt ja karjumine lahti läks, sellepärast pidi pois ema käest mitu korda peksa saama. Pärast seda tuliwad mõned

wäikesed waimulikud raamatud ja kalendrid. Need olivad siis ainjad hallikad, kust ta oma waimu nälja ja teaduse himu wähe wõis kustutada. Rehwuse pärast ei wõinud ija teda kuhugi kõrgemasse kooli panna, ega tohtinudki jakske pärast, sest kes sell ajal oma lapji kõrgematesse koolidesse paniwad, neil oli tibe elu, nimelt, kes oma ameti poolest jakske külles finni oliwad. Kihelkonnakooli siis ka weel omas kihelkonnas ei olnud, siis pidi ta kõwa põllutööd tegema, kummi oma leeriajani. Tema poisikesse põlwes oli Kolga-Zaanis praeguse Põltsamaa kõstri Wilbergi all kuulus kihelkonnakool, kus mõned nooremad Pillistwere kihelkonna wallakoolmeistrid ühe talwe koolis käiswad. Need töiwad jäält ilusaid ueljahäälega laule ja ka wiulimängimist Pillistwere kihelkonda. Nende järele püüdis J. Jung siis ka laulu ja mängu tundmist enesele omandada, mis temal hästi korda läks ja mille sees ta ainult rõõmu leidis. Dmmeti Kolga-Zaani kooli ei ulatanud ta minna. Aastal 1853 alustati alles Pillistweresje kõstri J. Lorenzjoni juure kihelkonnakool, mis sell ajal waewalt jeda pakkus, kui praegu (1889 *) meie aegne külakool. Sügise 1854, kui ta enne leeris ära oli käinud, läks ta alles Pillistwere kihelkonnakooli, kus ta esimese talwega enamasti kõik selle ära õppis, mis jääl õppida oli. Saksa keelt ei saanud jääl sõnagi õpetatud, sest see oli kirikuõpetaja ja mõisaherrade meelest uskus. Wene keelest ei tunnud sell ajal keegi tähtegi. Dmmeti pidi ta kolm talwer, see on ühtekokku 15 kuud, jääl ära käima, sest muidu ei wõetud nõnda kergesti eksjamine. Dmmeks olivad kõstri emandal jääl mõned käsitöölaliste lapsjed õpetada, kelle juures J. Jung ka mõne tunni Saksa keele lugemist sai õppida, keele õpetamisest ei wõinud jääl juures juttu olla. Saksa keelt hakkas ta nüüd iseoma käre pääl õppima, kummi selle kätte sai. Ka natukene orelimängimist sai jääl kihelkonnakoolis õpetatud, mille juure ta alles oma 18-ma eluaasta sees esimest korda sai. Selle järele oli temal suur himu häid orelimängijaid kuulata, kui Põltsamaa kõstri M. Wilbergi, Suure-Zaani kõstri J. Kappi, Wiljandi munfika-direktorit C. Wummet j. t. Kewade 1856 tegi ta Põltsamaa õpetaja C. Maurachi ees wallakoolmeistri eksjami, mis wäga hää kiideti olewat." Koolmeistri tunnistus anti temale 27. aprillil 1856 Pärnu kreisimaakoolikohtu poolt wälja. „Aasta pärast kutjuti ta Halliste kihelkonda Abja walla koolmeistriks, kuhu esimene päris koolikoht oli ajutatud ja uus koolimaja ehitatud." Pillistwere õpetaja C. Mickwitz oli 13.

*) Jung on selle eluloo 1889 kirja pannud.

aprillil 1857 teda sinna Abja parunile C. Stackelbergile kui „mõistlikku ja wiisakat (wohlgesittet) meest“ soowitanud.

Dmasti Abja elust kõneleb Jung edasi, mis tema mõtlemise wiisist selget märku annab: „Nüüd ärkas teaduste ja õppimise himu kahelordse jõuuga uuesti elama. Mehi, kelle käest ta midagi oleks õppida wõinud, lähikorras ei olnud. Siis oliwad ainult raamatud, mis ta Sassa keele abil õdd ja päewad uuris ja õppis. Kõige esiti tõmbasiwad usuteaduse kirjad tema tähelepanekut enese pääle, kui ka need kirjad, mis piiblit ja selle õpetust tühjaks katsuwad teha, nii kui Strauß, Renan, Wislicenus, Darwin j. m. t. Kuidas nüüd neis wastastikkuiis asjus otjusele saada? Dmmeti ei olnud see mitte wäga raske leida. Esimene põhi oli see, et kõigil rahwastel maa pääl üks tundmine jūdames on, et üks wägew Jumal on, ja et inimene tema loodud on. Teiseks, et selle õige Jumala tundmine piiblis kõige õigemine ja selgemine üles on pandud, mis inimese mõistuse ja eluga ühte lähed ja mitmest tuhanded põlwest kui tõsidus ja jumalik õpetus on ilmutatud ja tõeks peetud, sest et ükski inimene ilma Jumalata ei ole ega wõigi olla. Kolmandamaks, et praegused kahtlused piibli õpetuse wastu ka praegused arwamised on, millel ka muud põhja ei ole, kui arwamine, aga inimesel peab kindel põhji olema. Jumala wäest ja tarkusest annab inimene ise kõige esimest tunnistust, kes maailma pääl see kõige suurem ime ja mõistatus on. Et inimesel suremata ja jumalik waim on, see ainult annab temale seda wäärtust, et ta ülem on, kui kõik muud loomad. Sagame aga meie seda, siis ei ole inimene sugugi enam wäärt, kui mõni muu elajas. Inimese waim on iselik (individuell) ja peab ka selleks jääma. Oleks ta aga piibli õpetuse salgajate järele paljalt inimese ihu läbi mullast wälja klaaritud spiritus (waim) olerwat, siis oleks mulla sees, mille pääl meie igapäew sõtkume, palju enam mõistust (Bewußt), kui inimeste pääs, mis inimeseliku waimu kõige ülem omadus on. Dn see spiritus ehk waim inimese ihu läbi mulla seest wälja klaaritud ja lahkeb ta üksford surma läbi kehast, siis peaks ta, kui spiritus'e õhk, jälle õhtu täitma, — ja kui palju tarkusi ja mõistust siis mitte õhus ei oleks? ja kui suureks see aastatuhandel läheks? Wõi tükitab see spiritus hindulaste usu järele jälle usside, putukate wõi muude elajate sisse, mis läbi ta jälle mõistmataks saaks? Et niijugune ettetulek (Eventualität) just terve inimese mõistuse wastu käib, seda tunneb iga mõtleja inimene. Waatame aga looduse sisse, siis leiame, et see üks põhjamata ja määramata tarkusega kockupandud

masin on ja kindlate seaduste järele seda peab ette tooma, mis päale ta seatud on, — aga mõistust, seda inimese waimu ülemat omadust, otstme ilmaasjata säält seest. See on aga üks isetarkus, mis köit nõnda on mõistnud seada. Ise on elu, ise on hing ja ise mõistlik waim.

Miisuguste põhjuste järele jäi F. Jung ainult piibli, kui selle kõige õigema õpetuse juure. Meile, kes piiblist wana seaduse kirjad, kui wanad Juudi jutud, wälja tahtsiwad lükata ja üksi uue seaduse kirju ja Kristuse õpetusi kui püha kirja wastu wõtta tahtsiwad, wastas F. Jung: Kui meie wana seaduse ehk töotuse kirjad ära lükkame, siis oleme meie päris põhja alt ära lükanud ja meile ei jää Kristusest muud midagi järele, kui paljalt üks ajaloolik isik, — kuna wana seaduse kiri teda meile mitu tuhat aastat enne seda kui maailma Õnnistegijat ja Päästjat kuulutab, kelle õpetust nüüdsel ajal mõned inimesed ilma wana seaduse kirjadeta Sumala sõnaks pidada tahawad. Kus on siis nende põhi?"

Teises paigas kirjutab Jung: „Minu usutunnistus on kristlik, aga kui keegi selle usuõpetuse kätte all minu käest peaks nõudma, et mina seda tunnistust mõne jaksfa ehk wenelase ees, et mina niisama = jugune inimene olen, kui nemadki, peaksin ära jalgama, siis ei ole miisugusel nõudmisel minu usutunnistuse kõrwal maad. Ma täidan oma kohut, nagu oleksin mina seda iseenelele ette kirjutanud.“

„Usuteaduse kõrwal uurisin ma veel looduselugu, ajalugu, muusikat, pädagogiat, arhäälogiat ja iseäranis Gesti ajalugu, niipalju kui seda kirjade järele wõimalik on. Üsna ainult üksi olen ma olnud ja ainult kirjade läbi olen ma kõrgemalt õpetatud meestega wõinud kokku puutuda, sest et ma jügarwal maal elan. Et miisugune üksiõppimine ka waimu rohkesti waewab, on muidugi mõisfa. Tegelist muusikatundmist sain ma kuulsa Mumme käest Wiljandis, nõnda et 1867 aastast jaadit Halliste kiriku orelimängija olen.“

Aastal 1869 tegi Jung kihelkonnakoolmeistri eksami ära. Sellekohase tunnistuse andis Pärnu maatonna waimulik koolikatsuja, õp. E. W. Schneider, 15. aprillil 1896 wälja. Sellamal ajal tutsuti teda Adawere Eduardi kooli päale, mida parun B. Stackelberg oma kulul asutanud, aga ta ei läinud mitte sinna. Aasta hiljem pakuti temale Saarde kiriku juure kõstri kohta, kus endine kõster kirikutülide pärast lahti oli tehtud, aga seda pakumist ei wõtnud Jung wastu.

Aastal 1879 kutsus C. N. Jakobson teda Wiljandisje „Sakala“ kaastoimetajaks, aga sinnagi ei läinud Jung. 1881. soowis Bormi trüükfoda Pärnus, et Jung „Perno Postimehe“ toimetuse oma hooleks wõtaks, et aga palk wäikene oli ja Liwimaa ülem-maakoolikohus ära keelas, kooli kõrwal ka ajalehe toimetamise ametis olla, jäi seegi asi katki. Riisjama wähe tuli kirjawahetusest wälja, mis H. Laakmannil 1881 Jungiga oli, kui Laakmann „Cesti Postimehe“ tahtis ära osta ja toimetajaks Jungi soowis. Nagu teada, läks Cesti Postimees W. Jussti kätte ja Dr. R. N. Hermann jäi toimetajaks. Nii jäi Jung oma esimese koha pääle, kust alles wäljised mõjud tema elulõpul 1896 ära ajasivad.

Etiootja jäi Jung weel Halliste kiriku orelimängijaks, aga juba 1899 jättis ta wabatahtlikult sellegi koha maha, mis meest ei jõudnud toita, ja asus Pillistwore fihelkonda Imawere walda oma kodupaika elama, kus ta juba waremalt Tammekülas Soootja talu pärijeks oli ostmud. Sellisamal aastal weel ehitas ta omale uued elamise ruumid, et jälal wanaduse päiwi lahedasti mööda saata. Aga pikemat rahu ei leidnud ta siitki mitte. 15. septembril kirjutab tema: „Muinasaja teadus on mull hirmus palju waewa ja kulu maksnud, nimelt I jagu, mis nüüd trüüft wälja tuli. Kui palju pidi selle pääle tööd ja raha kulutama, enne kui see trüüft läks!“ Suured trüükifulud nõuutakse siise. Jungil ei ole rohkem raha saata, kui 25 rubla. Suba kardab ta oksjoni: „See järsk maks on mulle seepärast raske, et sell aastal enesele elumaja pidin ehitama, pidin Abjast siia kolima, pidin raamatute trüükimist juhutama ja parandama. Et mull selle juures ka wäga palju fõitused on olnud kõigesuguse paha ilmaga, siis on see suur koorem mind nõnda maha litsumud, et mu terwis praegu üsna waene on. Sellest juurest koormaft oleks ainus pääsemine, kui seda raamatut wähegi ostetaks, et trüükifulud tasa saaks ja koorem nõnda kergemaks läheks.“ Terwis kaob. Kuu hiljem täidawad tema südant juba surmamõtted ja mured, mis tema kirjalikust pärandusest saab. 16. oktoobil kirjutab ta jälle: „Ma arwan, et mina mitte kaua sedasinaft maailma tööd wist enam teha ei saa, sest mull on jala haigus, mis mind pikkamaft ja märkamatalt ära furnab. Keegi koht mulle häda ega walu ei tee, aga ma tunnen, et ma mitte terve ei ole, sest mu ihu ja mu rammu lõpeb filma nähes ära ja olen näost kahwatanud. Mõni aeg ei tahtnud ma öieti süüa, nüüd aga jõön jälle, aga mitte iga toitu. Siiski tunnen, et see mulle mitte rammu ei anna. Riisjugune lugu

wõib elu warsti lõpetada. Maatohtrib ei tea mulle muud nõuu anda, kui Tartu minna. Teg on aga halb ja tee on piff ja raha ei ole ka. Kes teab, kui hästi mind Tartuski aidata wõiakse. Pean wiist kodu ära ootama, mis Jumal teeb." Siiski wõetakse teekond ette, aga ka prohweessor Dr. Dehio ei jõua aidata. Tegamööda põleb elufüünaal madalamale. Ustaw abikaaja Helene, kellega ta 1863. aastast jaadid õnnelikus abielus elas, teeb kõik, mis aga iial jõuab, et waewa wähen-
dada. Ka waimu jõud nõrkeb. 15. juunil 1900 tõi „Postimees“ sõnumi, et suur ja ustaw töömeees Jaan Jung 13 juunil hingama on läinud. 17. juunil kogus salgufene sugulasi ja sõpru Põllustwere surruaiale kofku, et wäinud wenda wiimasele unerahule jaata.

Töömeees on Jung olnud, nagu wähe teiji. Päristöö kõrwal koolmeistri ametis on ta lõpmata tööd teinud enese kallal edasiharimiseks ja oma rahwa kallal tema õpetamiseks. Ta on haruldane tunnistus, „kuida ka wäheste kooliteadustega mees ennast pärast omal jõuul wõib edasi harida ja oma aja tähtsamate tegelaste hulka saada, kui tall aga u sinust, hoolt ja armastust enese ja rahwa walgustamise töö kofhta on.“ (Linda. 1898. nr. 51.) Jungi edasiõppimisest kuultime juba ülewal. Nimetame ainult, et tema teaduse ilma awamiseks pääle Saksa ja Wene keele ka niipalju Ladina, Prantsuse ja Soome keelt ära õppis, et teaduslikkudest kirjatöödest jagu saada. Mis ta ise oli õppinud, seda jagas ta oma rahwale edasi; mis ta ise oli uurinud, sellega tutvustas ta teiji teaduse himuliji.

Dma rahwast püüdis ta seltsides ja kirjanduse kaudu õpetada. Aastal 1871 ajutas ta ühes teistega Wiljandi Gesti Põllumeeste Seltji, kus ta mõne aasta abipresident oli. 1876 a. heitis ta Gesti Kirjameeste Seltji liikmeks. Selle seltsi aastaraamatus 1882 ja 1883 awaldas ta tähtsa kirjatöö „Rõdumaa archäologiast ehk inimeste ekuforra edenemisest ja wanaaegijst tarwitusasjust“. 1882 waliti ta Põltsamaa Gesti Põllumeeste Seltji liikmeks. Karksi karstuse seltsi „Siwakivi“ püüetest wõttis ta elawalt osa ja pidas koosolekutel mitu kõnet. Halliste Põllumeeste Seltji ajutajate seas oli Jung esimeses reas ja täitis kummi 1898 aastani ustawalt kirjatoimetaja kohujid. Siis waliti ta ära. See walmistas Jungile palju meelehärma. Ülepää leidis ta seltside elust wähe rõõmu. Aastal 1889 kirjutab ta: „Ma oletsin

palju enam teinud, aga see õnnetu Gesti parteide olek on mull palju ära rikkunud, et ma mitte tööd edasi ei võinud teha. Kui C. R. Jakobson Wiljandis suure Põllumeeste maja ehitusega rahwale suurt kolki faela hakkas kõtma, siis olin mina selle wastane, aga ma sain selle eest tema ja tema auustajate poolt . . . sõimata. Nüüd, kus kõikide tuiskajate kõrwad lonti jäänud, nüüd kutsutakse mind Kirjameeste Seltsi, nüüd soowitakse wiimase seltsi poolt, et ma peaks „wõidukirja“ neile sisse saatma, nüüd tunnistatakse igalpool, et minul õige seisupaik olla, kuna mina oma seisupaika küll iial nihutanud ei ole. Kust tuul, säält meel!”

See on õigus. Jung ei ole oma seisupaika iial mitte muutnud. See seisupaik oli temale juba noores põlwes kindlaks saanud. Ajad muutusiwad, Jungi seisupaik ei muutunud. Uus aeg ja Jungi wana seisupaik pidiwad kokku pörkama. Et Jung weel oma mõtted alati farmilt ja lausa wälja ütles, nagu praegu kuulsime, siis oliwad jädemed aga taga. „Maailm on ka mind hõõrunud, ehk mu seisukoht küll madalaks on,“ kirjutas Jung 1889.

Kirjanduse põllul on Jung üks meie ufinamatest töötajatest olnud. „Minu jänu teaduste järele oli väga suur ja see ongi mind ajanud, ka ije mõnda wäikest asja kirjutama ja oma wendadele jagama.“

Ajalehtedes on Jung palju töötanud. 1863 aastast saadik oli ta J. W. Jannseni „Postimehe“ kirjasaatja. Esimene kirjatöö oli Halliste kiriku põlemise kirjeldus 10. juulil 1863. Raastööline oli ta pärastpoole pea kõigil Gesti lehtedel, niisama „Heimathil,“ nii kaua kui see leht elas, ja „Neue-Dörptzche Zeitungil.“

Ka meie uue lauluraamatu parandamisest, mis praegu ilmus, on Jung osa wõtnud. „Kui meie Gesti kiriku lauluraamatut hakati parandama, siis oli meie nüüd kadunud õpetaja Schneider selle komisjoni üks liige. Mis õp. Maurach Põltsamaal oma aru järele parandanud, jeda saatis ta Schneideri kätte, et see oma tähendusi selle juure pidi tegema, aga Schneider ei teinud muud, kui andis kõik minu kätte. Mina aga ei võinud nendega muud teha, kui wõtsin wanad Saksa keele alguslaulud sinna kõrwa ja pidin kõik päris üsna ümber tegema, enne kui nende laulude sisse wähegi Gesti luuletuse pehmust ja ümmargust tuli. Mõnda wõtsin kõik laulud Kristuse tulemisest kunni ülestõusmiseni läbi, kuhu weel koguni uued ümber saiwad pandud. Siis panin need jellal wormil õpetajale Schneiderile ette ja soowiin, et need nõnda

puutumata jäetaks, olgu siis, et tõesti paremat ajemele pannaſe. Päälegi ei peaks Maurach emast mitte laulude loomifega waewama, ſeft et temal kõige vähemat luuleannet ei ole. Kõik tema endifed laulud on otſe kui puupultkadeſt kokku pandud, milledeſt ma wähe järele wõifin jätta, enne kui nad wähegi Geſti maalifeks wõifivad ſaada. Öp. Schneider ſaatis ſiis need laulud Maurachi kätte, muidugi ilma minu nime nimetamata, ja ſoowis, et need laulud nõnda pidiwad jääma, kui mitte, ſiis lahkub tema jelleſt kommiſjoniſt. Nõnda ſündis ka Maurach ei wõtnud neid waſtu ja ja Schneider aſtus kommiſjoniſt wälja." Jungi ümberpanekuſt on uude lauluſtaamatusſe 5 laulu üles wõdetud: Nr. 172, 333, 338, 372 ja 581. Et Jung mitte iſe ſuur laulik ei olnud, on tuttawa, aga tähenduſeta ei ole tema ſeletuſed mitte.

Ka uue agenda tööſt on Jung oſa wõtnud. Nii häſti eelminewa kui ka jelle aſja kohta leidub Jungi järelejäänud paberiteſt rohkeſti materjali.

Jungi laiem kirjandufe töö algas 1871. Sell aſtal ilmus tema eſimene raamat „Laulud kolme häälega.“ 8° 104 lk. Waewapalgaks jai kirjutaja 200 priieſemplari. See on „koolilaſte laulmiſe raamat, kuſ 57 wäikeſt aria laulu on, muiſt Sakſa keeleſt ümer tõlgitud, ja 38 kolmehäälega kirikulaulu jees on. Kui ma oma eſimeſe öpiku töö wälja andſin, ſiis tõuſis ajalehtedes hirmus pikaline teotus minu waſtu, ſeft et mind paſtorite jüngeriks peeti ja nende tööd pidiwad alati kõlbmata olema.“ Päälekäijad oliwad Palmiſe koolmeiſter J. K. Rezold „Geſti Poſtimehes“ 1871 a. nr. 46 ja 1872. a. nr. 4 ja nr. 13 ja päraſtine Wõru kooliõpetaja P. Abel „Geſti Poſtimehes“ 1872 nr. 20 ja nr. 30. Jung waſtas kibedaſti „Geſti Poſtimehe“ 1871 nr. 51, 1872 nr. 9, 17, 20 ja 30. — Raamatu teine anne „Laulud kolme ja nelja häälega ja kaanonid“ ilmuſiwad 1876 jällegi Laatmanni kulul, keſ kirjutajale waewapalgaks 120 kõiðetud priieſemplari ja 5 rubla trükipoogna päält makſis. Raamatuſt leiame 114 wäikeſt laulu koolilaſtele. Enamaſti on nad Sakſa keele tõlkeð, aga mõned laulud on ka iſe luuletatud ja wiifid iſe komponeritud. Pea kõik laulud on Jung mitmele häälele ſeadnud. — Kui Rezoldi paarkümmend aſtat hiljem kirjameheks hakkas ja 1886 „Üleüldiſe Geſtlaſte ajaloo“ wälja andis, ſarjas J. Jung teda wäga walju tuulega „Satala Liſas“ 1893 nr. 25—29.

Jutu kirjandufeſ katſus Jung kolm korda õnne. Eſmalt pani ta 1873 Marie Harreri jutufeſe ümber „Ära tee ülekohtu, ſiis ei kaeba

ju jüdametunnistus ju pääle," 1876 ilmus Wiljandis teine tõlge „Mehe truudus“ ja 1886 andis ta Laakmanni juures Wene jutustaja Lajhetshnikowi romani „Liivimaa äravõitmine keisri Peter I. all“ neljas vihus välja. Waewapalka sai Jung 8 rubla trükipoogna eest ja 10 priietsemplari igast vihust. Ka Eesti näitemängu püüdis ta seega edendada, et ta 1875 Theodor Körneri naljamängu „Döwaht“ Eesti näitelawa tarbeks Eesti keelde seadis. Lõhust, kerget jutuandi Jungil ei olnud. Tema ümberpanekute keel on kuuw ja fange.

Loodud anne ja edasiharimise käik juhtisiwad Jungi hoopis teise külge, aja loo walda. Ka siin algas ta ümberpanekutega ja käis esmalt teiste karfudega. Alles aegamööda kaswas jõud ja tööd saiwad iseiseiwamaks. Kirjanik tarwitab küll weel wõerast materjali, aga wabamalt, ja põimib juba oma forjanduste ja uurimiste diisi teiste tööde sisse. Siin nimetame kõige päält kirjafogu „Rodu = maalt.“ Raamat ilmus 9 andes ja nimelt:

Rodu = maalt nr. 1. Liivimaa kuningas Magnus ja Wene Zaar Joann Wasiljewitsch IV. 1874. 86 lhf. 8°. K. N. von Busje raamatu tõlge.

Rodu = maalt nr. 2. Mõnda ijamaa wanust aegust. 1874. 68 lhf. 8°. Mitmesuguste wanade kirjade seest ümber pandud.

Rodu = maalt nr. 3. Rootslaste wäljarändamine Hiiumaalt aastal 1781, ja teiste Eestimaal elawa rootslaste loost aastast 1345—1800. 1875. 74 lhf. 8°. Tõlge wanade kirjade järele.

Rodu = maalt nr. 4. Sõda Wolmari linna all ja Rakwere linna õnnetu kadumine. 1876. 79 lhf. 8°. Riisjama tõlge.

Rodu = maalt nr. 5. Liimlaste wüürst Kaupo, kui ka Liivi rahwast ja nende kadumiseft siin maal. 1876. 76 lhf. 8°. Tõlge „Zelliner Blätter von Meyer und Djerne“ ja Riia Almanachi järele.

Rodu = maalt nr. 6. Eesti rahwa wanast usust, kombedest ja juttudeft. 1879. 116 lhf. 8°. „Rahwa juust ja oma nähtustest ülesse kirjutatud ja mõni tükk wanust kirjuft välja tõlgitud.“ See tähtis töö jääb Eesti muinasuju uurimiseks tähelepandawaks ja rikkaks hallitaks.

Rodu = maalt nr. 7. Sakala maa ja Wiljandi lossi ja linna aja loust. Lõpetuses mõned Wiljandi maa rahwa wanad jutud. 1878. 78 lhf. Läti Hindrefu, Keldchi, Hiärne, Ruskowi ja teiste kirjade seest välja kirjutatud. Jutud on Jung rahwa juust üles tähendanud. Lhf. 56 leiduw wanaõna „Sic transit gloria mundi“ — nõnda kaob

maailma au — andis „Safalale“ 1880 nr. 13 põhjust mõnitamiseks: „Sikk tantšib orja mundris.“

Kodu = maalt nr. 8. Nurmegunde maa ja Põltsamaa lossi ja linna ajalouft. 1879. 36 lhf. 8°. Siin on nimelt Kõika peegli wabriku omaniku J. Amelungi uurimisi ja kirjatöösid tarvitatud.

Kodu = maalt nr. 9. Järwa maa ja Paide lossi ja linna ajalouft. 1879. 33 lhf. 8°. Rõndasama Saksa keelsete hallikate järele.

Üleüldist lugupidamist ei jõudnud seegi suur töö mitte wõita. „Kui ma oma „Kodu = maalt“ hakkajin wälja andma, siis saadeti kogunisti ilma nimeta häbemata sõimukirju mulle kodu kätte, ikka „pastori jüngrile.“

Bene = Türgi sõda 1877 äratas soowi „Tallinna kodaniku“ wiisil sõjajõnumeid lendlehtedes rahwa kätte kanda. M. J. Eifeni ja J. Skõrwi kõrwal kirjutas ka Jung „Jutustused Türgi sõjaplatšilt 1877.“ I. ja II. anne. 1877. I. 38, II. 75 lhf. 8°. Raamatutejed oliwad tõlked „St. Petersburger Heroldi“ sõjaplatšilt saadatud sõnumite järele. Wist ei läinud nad hästi, sest 3—8 anne, mis käskkirjas walmis, jäiwad trükkimata.

1883 peeti usupuhastaja Lutheruse mälestuspüha. Jällegi wõttis Jung sule kätte ja kirjutas „usuwendadele ja õdedele“ Saksa keelsete ruamatute, ijeäranis Baumi kirikuloo järele „Õndja Dr. Martin Lutheruse elulugu.“ 211 lhf. 8°. Piltidega. Raamat on ainus täielikum Lutheruse elulugu Eesti keeli, on Jungi ärkšast ja osawõtjast waimust kaunis tunnistus, wähem kiituseks meie kodumaa õpetajatele, kelle juurest hulgasti keegi seda tööd käšile ei wõtnud.

Mašta hiljem mälestati mõnel pool jälle ühte ajaloolikku sündmust: 700 a. eest oli Meinhard Wäina kaldal oma misjonitööd alganud. Selleks aastaks sai Jungi uus ajaloolik töö walmis: „Läti Hendriku Liivimaa kroonika ehk Aja raamat.“ 4 wihku. 1881—1883. 255 lhf. 8°. Lääne maade kaartiga, mis Jung Eesti keeli joonistanud. Et wäliste tašistuste pärast raamat otjekohe Ladina keelse alguskirja järele ümber tuli panna, tegi see töö Jungile palju waewa, aga ta ajas tema siiski lõpule, et „raamatufene oma nõdra sõnaga Eesti rahwale tema wanemate kõige wanemat teadawat aega wõiks kuulutada“. Suure waewa tajuks maksis H. Laakmann Jungile 160 rubla ja andis 20 priieksemplari. Tähendamata ei taha meie jätta, et Jung waheajal Eesti kirjameeste Seltsiga ära oli leppinud ja 3. ja 4. wihu kirjameeste Seltsi toimetuste nr. 57 all wälja andis. Seltsi esimees Dr.

M. Weste rääkis koosolekul sagedasti ja suure kiitusega sellest Jungi tööst.

Wiimaks, kirjutas Jung oma kodu ajaloo. Halliste uue kiriku 25 aastase jubileumi mälestuseks 29. okt. 1892 jaotis ta välja „Halliste ja Karksi kirikute ja kihelkondade ajalugu.“ 70 lk. 8°. Üks lause selles kirjas andis kättemaksujeks põhjust, mille ohwriks Jung pärastpoole langes.

Koolide ümbermuutmine tõi uusi tarwitusi kooliraamatute poolest. Jung katsus siingi õnne ja andis 1892 „Geograhi õpetuse walla koolidele“ välja. Eesti keeli nimede taht olivad ka Wene nimed seatud. Jung katsus koolivalitsuse luba muretseda, et raamatut koolides wõiks tarwitada, aga luba jäi tulemata, sest et Wene keelsed maadeteaduse raamatud koolidele ette kirjutati. G. Mattieseni trükkikirjastus tasus Jungile käpikirja eest 150 rubla ja andis 50 priieksemplari.

Kus wõimalik, oleme waewatafu juure lihanud, sest et see haridusloolikult tähtis on, mis hinna alla waimutöö meie pool arwatakse. Nagu näha, ei ole Jung iialgi waewanägemise wäärilist palka saanud. Sa meie ajal on lugu enim weel halvemaks läinud. Juba 1889 kaebas Jung: „Wiimajel ajal on Eesti rahwas nõnda kehwas jäänud, et enam raamatuid ei jõua osta, ja trükkijad ka oma kuluga neid enam ei trüki, siis ei maksagi neid enam kirjutada.“ Uga kehwas ei ole mitte põhjusteks. Kõige kehwa Eesti maatonna päälinnas Kurejaares kuulsime suwel mimmel pool ustawast suust, ka rändawate laadakaupmeeste käest, et Saaremaa rahwas weel kõige rohkem raamatuid ostwat!

Uga sellest hoolimata algas Jungil alles suur töö, mis kopikat tafu ei toonud, waid ainult suuri kulufid pääle pani.

Õpetatud Eesti Sellsis oli 1870 aastast saadik uue esimehe Leo Meyeri juhatusel wärste elu alanud. Pfeëranis muinasteaduse uurimine tõusis kõrgele järjele. Prohweßor Grewingf oli hoolas kalmude kaewaja, Wõnnu krahw Sievers, keda tema seisuse osalise mõjusalt toetasiwad, heitis waimustusega wanaaja uurijaks. Jungist, kes emegi kaugema minewiku sisse püüdis tungida, kui kirjutatud hallikad ulatawad, hakkas wärste liikumine kõwasti finni. Oma ümberkaudu, esmalt Hallistes ja Karffis, katsus temagi muisteaja keeletumaid tunnistusemärka kõnelema sundida, kui ta hauad lahti kaewas, kus eßwanemad eluwaewast puhkawad, ja ohwrikohad läbi katsus, kus nad oma jumalatega lepitust otijiwad. Omaist tööst andis ta 1878 aastast saadik

Õpetatud Cesti Selti koosolekute teadustustes (Sitzungsberichte) aru. See tõmbas teiste uurijate tähelepanemist Jungi pääle. Juba 1879 auustab Õpetatud Cesti Seltis lihtsat külakoolmeistrit seega, et ta tema 8. weebruaril oma kirjawahetajaks liikmeks nimetab. Iseäranis tähendatud selti kirjatöimetajaga, prohvw. L. Stiedaga, saab Jung tuttawaks. Sellesama aasta juwel käiwad prohvw. Stieda ja krahw Sievers Abjas Jungi pool. Wiimase teadusemehega katjub Jung suured kivilademed Wörtzjärwe ääres läbi. 1880 tulewad Soome wanaaja uurijad prohvw. Dr. J. N. Aspelin ja Dr. H. Appelgreen. Apia. Nendo, seltis. kaewas Jung nimelt Hallistes ja Karfisis muinasaja kohte. Sellest ajast pääle jääb Jung Soome wanaaja uurijatega järgesti kirjawahetusesse. Ka walis 6. weebruaril 1885 Soome Muinasteaduse Seltis Jungi oma kirjawahetajaks liikmeks. Sellesama aau ajaliseks sai Jung 30. martsil 1897 Pärnu Wanaaja Uurimise Seltis. Waheajal oli Jung oma tööpõldu weel laiendanud ja ka wanu linnamägesid hakanud tähele panema, kus meie esivanemad waenlaste wastu oma wabadust kaitsesiwad. Esmine linnamägi, kus Jung kaewas, oli Lõhaweres. Sellest andis Jung esimest korda ka Cesti keeli pitemalt teada, nimelt „Neelejahutajas“ 1881 lhf. 364—371: „Lõhova kantfimäe leidmisest ja kaewamisest.“ Ka siin ei wõtnud „omafied“ Jungi wastu, waid üks Cesti leht („Sakala“ 1881 nr. 50) tortis pärast esialgulist teadet „Cesti Postimehes“ 1880 teda terawasti ja nimetas teda „Cesti wana auunime ma haküürjaks.“ Paar aastat hiljem katjus Jung Wiljandi lähedal weel Sinihallika linnamäe läbi ja walmistas Riia arhäologia kongressiks 1896 kõikide temal tuttawate Cesti kantside plaanid ja Wene keelse kirjelduse.

Waheajal aga läksiwad Jungi teaduslitud aruanded ikka tihedamaks ja kuulutajiwad, et Abja-Kaidi külakoolmeistriist uurija on sirgunud, kes terawa silmaga wanaaja mälestused ära tunneb, usina käega nad waremete ja waredede alt wälja toob ja osawa sulega kaasuurijatele oma leidustest sõna jaadab. „Muinasaja teadus Cestlaste maalt“ I lhf. 21—22 ja II lhf. VI—VII toob Saksa, Soome ja Wene keelsete tööde nimekirja, Cesti keeli kirjutused on ajalehtedes laiaili. Selle tööpõllu pääl on Jung kunni jurmani kõike oma jõudu tarwitunud, mis ametikohustest iial üle jäi. Iga suwe käis ta laiema ehk kitsama ringi kodumaad mööda ära, et kodumaa endiste elanikkude elujälgi otsida, kaewata, joonistuji ja plaanisiid walmistada, ära kirju teha ja wanu asju ja rahafid forjata. Hurti wanawara forjamise wiisi wõttis ta

enejele eeskujuks. Ajalehtedes kutsus ta kaastööle üles ja andis väsimata juhatust. Ja sedajama imet, mis wanawara korjamisel, näeme jälle ka siin. Rahwa enese keskelt tõuseb sadande kaupa abimehi, kes oma ringkonna jõudu mööda läbi katsumad ja kuulawad ja oma meistritele ohwimeelse usinusega kõik soowitawad teated kätte muretsewad. Nõigest majanduse poliitika ja materialismuse kiitlemisest hoolimata seisab Eesti rahwa hinges siiski veel suur aateline wara ja waimustuse wõim peidus, kui aga õnnelaps leidub, kes imelillega salakambri ust oskab awada.

Selle pikaldase ja hoolsa ettevalmistamise küps töowili on „**Muinasaja teadus Eestiaste maalt.**“ Välisste taunistuste pärast ilmus II anne „Kohalised muinasaja kirjeldused Liivimaaalt Pernu ja Wiljandi maakonnast“ VIII+243 lhf. 8° warem, 1898, kuna I anne „üleüldine muinasaja kirjeldus“ 243 lhf 8° mullu sügise trükiti wälja tuli. Mõlemate annete häädusteft ja puudustest olen omal ajal „Postimehes 1898 Nõ 282 ja 1899 Nõ 218 pikemalt kõneleminud. Päälegi ilmub lootuse järele wahest juba sellesamas albumis asjatundja sulest Jungi muinasteaduse töö arwustus. Tähendame ainult, et „Muinasaja teaduses“ mitte mees ei räägi, kes mõne wõdera feelse raamatufese läbi on jorinud ja siis jeda, mis teised waewaga on uurinud, kui oma leidust mõne tunniga paberisse pistab. Ei, siin kõneleb tõsine uurija, kes kõigist taunistustest hoolimata, mis hariduse käik, amet ja rahalik kehwa seijuford valmistasiwad, tulise armastusega ja raudse wiisadusega, puudust tundes ja waewa nähes, kõik oma waba aja ja wara raasufese teaduse kogumiseks ja siis teaduse edendamiseks tarwitas, ise rändas, ise kaewas, ise korjas, ise joonistas, ise kümnele ja sajale poole kirjutas ja kuulas, palus ja harutas. „Muinasaja teadus“ on otse hiilgawaks tunnimärgiks, mis wähenegi wäline jõud jaksab toime panna, kui elaw teaduse armastus selle wäheje jõuu hingeks on, mis tema liikuma paneb ja alalises liikumises hoiab.

Jungi laialised muinasaja uurimised ja faks jagu „Muinasaja teadust“ ongi tööd, mis temale elu lõpul üleüldist lugupidamist teenisid, tööd, mis ei kaw ega tegija nime unustuse rüppe ei lasse waoda, nii kaua kui Eesti efiwanemate mälestusi uuritakse. Eesti feeli panidwad nad päälegi uuele teaduse harule hoopis põhja. Puudustest, mis kirjaniku hariduse käiguga lähidas ühenduses seisawad, ei ole nad mitte wabad, aga tänumeelega wõiwad edaspidised urrijad tema juhatusi tarwitada ja tema pandud aluse pääl edasi töötada. Rahjuks ei jõudnud see Jungi põhjapanew töö mitte lõpule. Käsitirjas on IV

anne, Tallinnamaa kihelkondade kirjeldused, trükiwalmis, muud kui pildid puuduwad alles. Ka Surjewi- ja Wõrumaa tarwis on materjal koos, ainult Saaremaa kohta on teatusi alles wähe, aga enne, kui usin käsi neid korraldama hakkas, tuli pikaldane haigus takistama ja wali surm koristas 64 aastase töömehe hauda. „Poolele ta jättis koja.“ Aga meil on lootust, et walmis käsikirsi kewade 1901 Skarla õpetaja J. Kergi toimetusel trükitis wõib ilmuda ja korraldamata materjalgi temas asjatundja wäljaandja leiab. Õp. J. Kerg oleks selle töö pääle iseäranis sünnis, sest ta ei ole mitte ainult muinasaja teadust hoolega uurinud, waid tunneb just Saaremaad ka oma nägemise ja kaewamise waral hästi, kust Jungil muidu wähe materjali oli saadetud.

Dma kauni muinasteaduse raamatukogu, rohke käsikirjade wara ja siisurikka kirjawahetuse on Jung Eesti üliõplaste Seltsile pärida jätnud: „Ehk leidub nende seas wähest mõni mees, kes wanaaega uurima hakkab ja minust hakatud tööd edasi ajab. Misjuguise plaani järele ta seda teeb, nii kaugele ei wõi ma ette juhatusi anda. Olgu temale siis selleaegsed arwamised ja põhjendused juhtijaks!“ Ärgu jäägu see pärandus mitte surnud waraks raamatukapis, waid äratagu mõnda ülikooli kaswandikku, kes Olympuse ja Nooma waremeid uurib, ja ajagu temale uni filmist, et ta märkaks, kuidas tema enese külje all „muistepõlwe mälestused, muiste õnne õilmekesed“ kaewajat ja noppijat igatsewad. Sest seda oleme Jungile wõlgu, et tema tööd mitte nurka hallitama ei jää, waid wälja lähewad ja kui hää seeme ikka uusi töötegijaid kaswatawad. See oleks see kõige kaunim ja kestvam mälestusjammas, mis meie tänumeel wennale walmistaks, kes waisfel Billistwere surmaial oma eluõõst puhkab.

W. R.

Kalewipoja laulu arvud, nimelt arv 7.

Kalewala laulu 22,795-ees reas on 991 numbrit ehk arvu olemas, nii et iga 23 rea kohta arvata 1 arv selle laulu siise on tititud, aga Kalewipoja laulu 19,033 rea päält leiame 823 arvu, see on läbistitku ka 23 rea kohta 1 arv. Just kui oleksivad Soome ja Eesti laulikud selle poolest nõnud kokku pidanud.

Aga mitte kõik arvud ei ole Kalewipoja laulus üheväärikised. Ei, laulikud on üksnes 27 arvu selle väärikiseks arvanud, neid otsegu hõbenuppudeks oma laulusõnade seffa pista.

Need 27 arvu on: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 20, 30, 50, 60, 70, 100, 200, 500, 600, 700, 1000, 10,000, $1\frac{1}{2}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$. Teised arvud on kõik laulunurmede päält ära aetud ja kõrwale lükatud.

Aga jälle nende 28 arvu seast on vähem kui kümme korda laulu sees olemas: $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $1\frac{1}{2}$, 600, 30, 500, 10,000, 200, 700, 70, 20, 12, 9.

Vähem kui 20 korda on 60, 8, 50, $\frac{1}{2}$ laulu ridades olemas. Enam kui 100 korda astuvad ette 1, 2, 3; aga vähem kui sada ja enam kui 20 korda: 6, 1000, 10, 100, 5, 4 ja 7.

Viimastest järeb kõige enam silma 7. Seitsemelisi, see on 7, 70, 700, on Kalewipojas ühtekokku 86 tükki, aga Kalewalas ükjinda 35 tükki. Et nüüd Kalewala veel 4120 rida Kalewipojast pikem on, siis näeme, et Kalewipoeg seitsemelisi kolm korda enam armastab, kui Kalewala.

Nummer seitsemest pidas õpetaja Dr. Hurt aastal 1896 Tallinna laulupeol kõne, mida suure waimustusega päält kuuldi ja vastu võeti. Kes teada soovib, mis isefugune tähendus seitsemelistel piibliraamatus on, see lugegu Armulaua raamatut lehek. 540—242. Säält ta saab kuulda, et see arv 7 piibliraamatus 7-me loomise päewa tööst jaadit

üks imelik osajaamise peegel on, kust seeft Jumala ja inimeste osajaamine välja särab. Sellefinase maailma aeg alustab 7 päewaga, läheb, üks 7 päewaline nädal teise otja arvatud, Jumala riigi wana ja uue testamendi 7-mest ajast prohwetite seitsmewormiliste arwude pääle toetades kummi Jssanda ilmunise päewani. See päew alustab 7 pitseriga ja 7 pasunaga, näitab 7 kogudusele talle 7 filmaga ja 7 sarwega ja lõpeb wiimaks 7 wihakausi wäljawalamisega. Piiblitraamatus on sell arwul oma püha ja juur tähendus, tema on Pühawaimu pitser igaihe eluloolise ja õnnistuseloolise sammude pääle.

Seda tähendust muidugi ei wõi keegi seitsmele Kalewipojast otstida; ommeti on see meil ka õpetlik näha, et seisime jäljed Kalewipojaks nii sügawad on, olgu et meie eeswanemad seda pitserit oma juure elulaulu pääle nädala seitsmest päewast on muljunud, olgu et see ka neile, nii kui teiste rahwaste jekka, paradisi mälestustest meele on jäänud ja inimesest inimeseni ja põlwest põlweni ka nende kätte päranduseks on saanud. Seft kõik rahwad aimawad seda, mis piibel selge sõnaga õpetab, et Jumal sellefinase elu loomise saladuste pääle nummer seitsme pitseriks on pannud, — wõi olgu, et see muialt mailt Kalewipoja laulu sisse on saanud.

Meie ejiwanemad armastawad wäga oma laululugude sisse arwusid tikkida. Tawaliselt kõneledes ütleb eestlane: küll ma tean, mis ma teen. Aga lauldes hakkab tema warsti arwude waral üles arwama, mitu asja ta teeb: oleks see mu olemine, teiseks minu tegemine.

Kõik luulearwud ülendawad ja elustawad ja rohkendawad luuleelu ja on suureks fergitajaks ja raudnaelteks meeleõpidamisele. Nimelt 1) selle läbi, et mis üles on loetud, see seisab wäga selgelt filmade ees. 2) Siis selle läbi, et arwudega kerge on wäliseid sündmusi ülemääraliseks waimu ees ajada. Seda kuuldes ehmatab ja ärkab waim: „Keskst sõda keeritelles Puistas Kalew meeste päida, Nii kui lehti lepikusja, Kolletanud kaajikusja, Lõhkus puruks liikmesida, Sääreluida sadandella, Käsiluida koormadella, Turjaluida tuhandella, Kõljeluida kümmetuhat.“ Kpg. 17, 187. Need ülemäärulised arwed ajawad hinge hirmu ja elu täis, panewad luuleõdimu fangesti töösse, ja see õdim on just inimese hinge kujutuste meeleõpidaja. 3) Aga ka selle läbi ärkab luule ja meeleõpidamine, seft need on wennad, kes käsi käes kõnniwad, kui arwusid samm sammult ja arw arwult suurendatse ja selle läbi asjad otsegu wirna üksteise otja aetatse ja kaswama pannakse järt järgult. Niiõuguseid arwusid leitakse Kalewi laulust jagedasti, näituseks 4, 191:

1 oli suur ja laia merda,
 5 oli järveda wahela,
 6 oli kuiwa nõmmikuda,
 700 wõlgatile,
 8 karja aruda,
 9 üba jõgeda,
 10 külma hallikat,
 20 muidu finnitust.

Seimest neli ja wiimast neli rida on arwude läbi üksteise wastu kaswamas. Siis jälle 19, 324:

Tahtis minna tappemaie,
 Suurta härga surmamaie,
 1000 meest oli turjasjagi,
 100 meest oli sarwesjagi.

Ühe sõnaga ütelda, kõik Kalewipoja laulu arwud nõuawad üffi luulele ja meelespidamisele jõudu juure lišada ja matematikalisi nõuusi ei ole neil sugugi mitte olemas. Aga seda siin laiemalt seletada, ei ole meil mitte wõimalik. Sest on ligemat seletust leida „Gedächtnislehre“ raamatu seešt lehek. 279.

Nende juhtnöõride pääle toetades ja nende warjult walgušt otšides, mis eelminewal oleme nimetanud, püüame nüüd seitsemeliste jälgil korra Kalewi laulušt läbi kõndida.

Seitsme wägi walitšeb Kalewi laulus, mitte kogemata ei ole ta siia wõi sinna juhtunud, nagu seitse kopifat saudi tasku tee ääres. Ei, laulik ise annab teada: „Kui ei kukku, kukkun ise? Mida? Seitsemefordseid sõnumida.“ Ning need seitsemefordšed sõnumid, mis tema isaišade käest on pärinud, astuwad üšna selgelt tema waimu waate wärawile, igamees kuulgu, et Kalewipoja sõnumid seitsemest hallikast hoowawad. Need hallikad on meremeešte maalt ja saarte päält alustanud: „üks oli sõnum hülge suusta, teine laente tüterilta, kolmas ranna kaljudelta, neljas näkineidudelta, wiies weteemandalta, kuues kuude kudujalta, seitsemes saare taadi suusta, Saare eide mälestustest.“ — Aga see, mis neist seitsemest hallikast wälja jookšeb, see on jälle seitsemesugune Gesti elu kujutus: „Kurbtuskase kätte all, seišab seitse kalmu-šingast, seitse sammeldanud šangi. üks on šangi hädaohtu, teine šangi orjatüttes, kolmas šangi šõjafurnas, neljas šangi näljapiinas, wiies šangi wilešpõlwes, kuues šangi kattušurmas, seitsemes Tautši tapešangi.“

Kalewi oma elu ei saa kuskilpool seitsemest mööda. Tema emal Linda oli 7 jalakuulajat, pulmad tantsiti seitsemel tantsul katki ja orjatuudrukulgi oli pulmaajal seitse sammusidujaida.

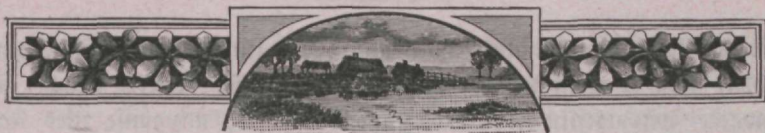
Kui wana Kalew haigewoodis pödemas oli, siis pani Linda sõle jõudemaie, ning sõlge jõudis 7 päewa, 7 wersta sinimetsa, aga et lootus siiski looja läks, leinas Linda kallist kaajat 7 ööd ilma uneta, 7 päewa söömata, 7 koitu kurwastusel, 7 eha leinawalus, et ei lõpnud laugelt pisar.

Kalewipoja waenlased on igalpool seitsemearwiliised: härjapõlv-laje poeg sirgus 70 sülda, põrgu taadil oli 70 selli, sortsil 7 salasõna, Sarwikul oli 7 tuba, 7 aita jala tehtud, seitsemes ait oli Siuru munast.

Kalewi sõber Alew suretas metsasõnni, mis ei olnud seitsemel juwel jahka näinud, 7 oliwad härjajabas kinni, Kalewipoeg puhkas põrgu pahandust, nii et norin kostis penikoorem, see on 7 wersta. 7 päewa ja 7 ööd wõitles Kalewi laew laenetega ja tormiga, 7 päewa seisamata, 7 ööda lõppemata wältas Kalewi wõitlemine Sarwikuga, õnnerikas põlwekene õitšes Cesti radabel 7 juwe segamata, 7 talwet taotamata, 70 meest Soomest wõttis Kalew kaasa, 700 tuliwad talle appi, 7 nädala pitune oli Kalewi uni, sõja seitsemes selli kurjem, seitse sammudepidemed ja kuued kuujatusekütked waewasiwad Kalewit, aga oma wastase wirutas ta seitse wersta, purjeteles penikoorma, et ei wõinud kuuel päewal, seitsemel filmi seletada. Kalewi kõige kallim warandus oli tema Soomest ostetud mõek. Kuna Kalewala kallim warandus, Sampo, 8 luku taga warjul seisib, tõi Soome taat Kalewile mõega seisime luku sõlmitusest. Sepp oli mõega 7-mel aastal siledamaks silitanud, 7-mest jugust rauakarrast, 7-me juguseid sõnu oli ta mõeka tagudes tarwitand ja 7-me jugu wete wolil kõwemaks karastanud. Seitsemes oli selge wihma wesi. Teras oli 7-mest terakesest, sidemed 7-mest karwa karrast. Seitse seitsemelst on siis Kalewi mõega sobitajad. Kuulsa mõega kuninga pidu kestis siis weel seitse päewa, 7 päewa puhkas lõõtja. Siis hakkas humal hullutama, paraku! —

Mõnda ajawad siis seitsemelised oma sõrmed igaltpoolt Kalewipoja loost läbi, nagu muusika seitse häält igas noodilaulus oma elu awaldatawad. Aga mis selle asja jala põhi ja wiimane wedur on, see jääb seekord seletamata ning ei ole ka mitte selgesti teada. Pajatele pardikene seitsemefordseid sõnumida wanast ajast weeremaie. *) **R. K.**

*) Unneti waata R. Kallase „Gedächtnislehre“ lehekülg 427—470.

Lääne mere soomlastest nende iseseiswuse ajal. *)

Sõit meie tuttawamad Baltimaa ajaloo kirjutajad ja muinasaja uurijad, nagu Richter, Grewingk, Kruse ja teised, pidasiwad sellest põhjusemõttest kinni, et Lääne mere äärsete maade efsalgjed elanikud Soome sugu rahwad oliwad. Säääl tuli Helsingi prohweesfor Yrjo-Koskinen oma kirjatöödega „Tiedot Suomen-juurun muinaisjuudesta“ (1862) **) ja „Sur l'antiquité des Lives en Livonie“ (1867) ***) ja näitas, et see arwamine tõe põhjal ei seisja, waid tõsisemalt järeleuurimist nõuab. Uurijad paniwad uuesti käe adra külge, kündsiwad uuesti wana aja põllu läbi ja jõudsiwad uutele teaduslikkudele otjustele, mida enam arwamiseks ei tohi pidada, waid mis jula tõe nägu kannawad. Sääranis kallist wilja on sellel põllul praeguse aja kõige kuulsam meie maa muinasasjade tundja, Taani uurija W. Thomsen tallele pannud.

I.

Läänepoolsete soomlaste kokkupuutumised Leedu-
Läti sugust rahwastega ja gootlastega.

Soome sugu rahwad astuwad inimesesoo ajaloois dõige hilja näite-
lawale ja teated nende muinasolude üle on armupalakesed, mis teiste

*) A. H. Suellmani „Itämeren Suomalaiset itsenäisyytensä aikana“ põhjal.

**) Djalt Gesti keeles ilmunud H. Prantsji tõlkes „Postimehe“ lõbulisjas 1894.

***) Gesti keeles Gesti Ü. Seltji Albumis 3. lehes lhf. 106--128 : „Viin-
Iaste muinasajast Viivimaal.“

rahwaste lahtus meile alale hoidnud. Aastatümmend ja fajak lähewad mööda, ilma et meile nendest midagi kuulutatafje. Siiski wõime meie, rahwaste wastastikkf jeifuforda tähele pannes, arwamiife üles feada, mis meile Soome jugu rahwaste olude üle felguft pakuwad. Keeleteadufe waral on tõeks tehtud, et Lääne mere soomlased Leedu-Läti jugu rahwastega ehk nõnda nimetatud baltlastega ning Gooti ehk Germani juguft rahwastega mitu fada aastat lähifes tutwufes on feisnud, ja et need soomlased ennewanast oma nüüdsetest ajupaitadest rohkem lõuna poole, Wolga rahwaste ja mordwalastega ühes on elanud. Seda tunnistawad Wolga rahwaste ja soomlaste ühefugufed puude nimetufed, nagu „tamm ja waher“. Needfamad nimed näitawad ka, kui kaugele lõunasse fee ühine ajupait on ulatanud. Nimetatud puufugude põhjapoolne raja käib Lõuna-Soomeft ja Soome lahest ida ja kaku poole Jaroslawi ja Kostroma kubermanguft läbi Wjatka kubermangu lõunapoolsetesse ofadesse. Soome rahwad on siis ennemuiste sellest rajast lõuna pool mordwalaste ja wahest ka tšheremisfide lähijufes elanud.

Lääne mere idapoolne rand on muinasaja uurijate teatete järele meie ajaarwamiife efimestel aastafadadel Germani juguft rahwaste ajupaigaks olnud. Juba Aleksander Suure aegne Pythias Massiliaft ütles neid Weiffeli lähidal elawat ja Tacitus ning Ptolemäus näitawad meile sedafama. Nagu teada, tungifiwad gootid teifel ja kolmandamal aastafajal lõuna poole, paniwad rahwad liikuma, wõtsiwad nende maad omale ja ajutafiwad Musta mere põhjapoolfele rannale Ida-Gooti riigi, mille kuningaks wägew Hermanrif fai, kes oma wõimuft ka põhja ja loode pool ajuwate germanlaste, slaawlaste ja Soome jugu rahwaste üle wälja laotas.

Krotoni linna piiskopp Jordanes, kes a. 551 oma gootlaste historia kirjutas, kirjeldab Hermanrigi laialist riiki ja loeb suure hulga rahwaid nime pidi üles, kes Lääne mere ja Musta mere wahemaadel asufiwad. Ehk nimed küll segafed ja kirjutajate läbi rikutud, siiski peatame nende juures, feft et nad meile efimesi teateid Soome jugu rahwastest toowad.

Nimi Golthescytha, millega Jordanes oma rahwaste nimefirja algab, ei wõi Soome jugu rahwaid tähendada, feft et ta teistes käfikirjades Gothescytha näol ette astub ja feega siis gootifid endid tähendab.

Nimes Thiudos paistab soomlaste nimi Tshud efimest korda filma. Tshudide kõrwal feijab tohe nimi Snaunxis, mida mitmed uurijad kaheks sõnaks on lahutanud ja eelminewa nime jeletufeks pidanud.

Sell wiisil saiwad nad „Thiudos Inaunxis“ asemel Thiudos in Un-
 xis“ mida Drjõ-Koskinen ümber paneb: Thudid Nunuse ehk Olonetfi
 maal. Aga Thomsen kahtleb, kas Nunuses wanal ajal ülepea soomlasi
 on elanud; läänepoolsetest soomlastest ei wõi juttugi olla. Kena oleks
 ka, kui nii laialt tarwitataw nimi, nagu Thiudos, ühe wäikese maa-
 konna külge seotud saaks; päälegi ei tule Nunuse nimi kuskil ajaloo-
 listes kirjades ette. Sellest selgub, et meie mitte ei pea Inaunxis
 kahets sõnaks pidama, waid üheks. See sõna tähendaks siis jedasama,
 mis nimi Ugauni Läti Hindrefu kroonikas. Kruse arwamiste järele
 aga tähendawad Ugami Tartumaa eestlasi; ka on nimi rahwale ise
 Dandi wormi all tuttav.

Sõnas Wasinabroncas on meie wiist faks nime alal, esimeses
 pooles Nestori Wes ja teises Perm ehk Beormas ehk Biarmar. Nimes
 Merens ja Mordens tähendawad Merja ja Mordwa rahwaid. Imnis-
 caris aga tähendab tšheremisšiid, kes warem mordwalaste naabruses
 elasiwad. Teisi nimesid on raske seletada. N. J. Europaeus arwab,
 et Tadzans — taanlasi ja Navego — norralasi tähendawat. Riisu-
 guse seletuse juure juhatab wanaaja uuriжайд mälestus Hermanrigist,
 mis Skandinawia ja Taani muinasjuttude kaudu meie kõrwu kostab.
 Et nendes juttudes ka Soome sugu rahwastest räägitakse, siis on neil
 ka siin kohal oma tähtsus, päälegi weel, kui nad neidsamu juhtumisi
 kirjeldawad, millede pääle Jordaneese ajalugu juhib ja milledest ka taan-
 laste kroonika kirjutaja Saxo Grammaticus laiemalt kõneleb. Tema
 loeb Jarmeriki, meie Hermanrigi, taanlaste kuningaks ja räägib temast,
 et ta slaawid, fembid, kurelased ja mitmed Idamaa rahwad oma alla
 heitnud. Seesama Jarmerik tabas ühel merereisil neli „Hellespondi“
 mererööwliit kinni, kes wennakjed oliwad, wõttis nad ära, wõttis nende
 de Swanilda endale naeseks ja päästis nende küüsi „Liivlaste kunga
 poja Biffo“, kelle wenna ta enne oli ära tapnud. Biffo jäi Jarmerigi
 majasse ja tasus wenna tapmist seega, et ta Jarmeriki kawaluse läbi
 fundis oma poega tapma ja abitaqat hobuste wahel tükkideks rebima.
 Tapetud poja wennad hakkasiwad siis isa wastu sõdima, kus juures
 Jarmerik otša leidis.

Wõimja Hermanrigi nimi tuleb ka anglosakside muinasjuttudes
 ette, kus teda Gormenrigiks nimetatakse. Üks nendest, nimelt Widšid-
 laulus, mis IV. aastajajal tekkinud, nimetab jutustaja nende rahwaste
 hulgas, kelle juures ta käinud, ka Istas ja Iduminzas. Drjõ-Koskinen
 arwab, et nimega Istas Leedu rahwa sugust eestisid tähendati, Iduminza

aga olewat jelle rahwa endine nimi, keda Läti Hindrek „Idumei“ kutsub. Maa nimi Idumea tähendawat jedasama, mis meie aegne liivlaste Vidumaa ja lätlaste „Bidseme“. Selle sõna juur Bid olla ka Jordanese Bidivarii's ja Wulfstani Witland'is leida. Selle nimega nimetati jeda rahwast, kes enne liivlaste siiatulekut Lääne mere rannäärjel maal Weifeli ja Wäina jõe suude wahel elas. Teisiti seletab õp. Vielenstein jeda nime. Tema ütleb, et Vidumaa ning Bidseme ja Läti Hindreku Idumea Liivi sõnad olla, kus Bid, Idu muud ei tähendawat kui „ida“ (meie põhja-ida ehk kird) ja lõpp maa wõi mo tuttav sõna maa olla. Nii tähendawat siis Idumaa — kirde pool olewat maad ja jelle nimega olla Toreida liivlased oma kirde pool asuwaid sugulasi nimetanud. Liivlastelt olla jelle sõna wiimati ka jatslased ja lätlased laenanud.

Jordanese ajalugu, kui ka Germani sugu rahwaste muinasjutud tunnistawad siis „Germanvigi laialdasest riigist, mille maal tõi Skytia ja Germania rahwad“ asuwad ja mille piirid arwatavasti Skandinawiani ulatuwad. Selle riigi rahwaste kilda loeme kõik need soomlased, keda meie pooltuhast aastast hiljemine Wene riigi ajutamise ajal Põhja- ja Kesk-Wenemaalt leiame. Aga misjulgused nende rahwaste olud enne jeda oluwad, sellest ajalugu ei kõnele. Wõrdlew muinas- ja keeleteadus on sellesse asjasse uut walgust toonud; aga enne kui meie sellest kõneleme, katsume endiste Lääne mere maade elanikkude, s. o. Leedu-Läti sugu rahwaste ehk wana eestide seisukorda kirjeldada.

Leedu-Läti sugu rahwad, kelle kilda pääle leedulaste ja lätlaste ka jatwingid ja preislased loetakse, on ajaloo hakatusest saadik slaawlaste põhjapoolsed naabrid olnud ja Lääne mere maal Weifelist ida pool asunud. Nende hommiku poolne raja käis Beresina jõeni, kuna ta lõuna pool Pripeti jõe kallasteni ulatas. Ennemuistised ajalookirjutajad on neid kõige wanemateks Lääne mere elanikkudeks pidanud ja nende põhjapoolsid radasid Soome laheni lastnud ulatada. Muinasaja uurijad aga ei ole sellega mitte ühes nõmus, sest siis ei jääks Germani sugu rahwastele siin maal sugugi aset, ja ommeti on need just meie ajaarwamise efimestel aastasadadel Lääne mere maade elanikud olnud. Sellepärast peame arwama, et Leedu-Läti rahwad kaugemal feespool maad asuwad. Kui nad ka Lääne mere maal on elanud, siis ainult paiguti germanlaste hulgas ja nende wõimu all. Ainult Weifeli jõe ümbruses ulatas jelle rahwa üks haru mereni.

Leedu-Läti rahwaid tähendawad Tacituse Suemi mere rannal olewad Aestui, Jordanese Weiffeli jõe juus Bidivaride naabruses elawad Aesti, Kassiodoruse Haesti, Einhardi Aisti ja Wulfstani eestid. Neid muinasaja eestlasi on mitmed uurijad ühesuguse nime pärast nüüdseteks eestlasteks pidanud, aga juba Soome ajaloo isa Porthan näeb ära, et see ekfiarwamine on, ja tähendab, et Wulfstani eestid pärastises ajaloos preislaste nime kandwat. Uuemad uurijad ei ole aga enam kahewahel selle üle, et need eestid mitte Soome, waid Leedu jugu rahwas oliwad. Nendest eestidest päris meie maa ja wiimaks ka meie rahwas selle Gesti nime.

Et ajaloo uurijatel selleks tõenduseks õigust on, seletab ka muinasaja- ja keeleteadus.

Wõrdlew muinasajateadus on selgeks teinud, et prongsjajajärgu ja wanema raudajajärgu riistade wormid Lääne mere randadel Germani ehk Gooti rahwa omandus on. Sedasama moodi on ka need prongsasjad, mis Lääne mere saartelt leitud. Ring jelles on nüüd kõik uurijad ühes mõttes, et Lääne mere maades ja Lõuna-Soomes enne Soome rahwaste sijaasumist germanlased elasiwad, kes rauda tundsiwad. Seda tõendawad leidused, mis muinasaja uurijad Poola-, Leedu-, Kura-, Liivi- ja Saaremaal on fognud. Selle mõtte pääle juhivad neid ka riistade kõrwal leitud Nooma rahade päälkirjad, mis keisrite nimesid Augustusest pääle kunni Valentinian III-ni kannawad. Need rahad oliwad just germanlaste wanemal raudajajärgul tarwitusel.

Nende leiduste pääle põhjendades arwab Grewingf, et Germani jugu rahwad Lääne mere maakondades I-se ja VI. aastajaja wahel on elanud. Montelius aga tõendab, et juba V-dal ja VI-dal aastajajal germanlaste hariduse mõjust Lääne mere maade ja Poolamaa rahwaste pääle enam märkisiid ei ole. V-dal ja VI-dal aastajajal oliwad slaawlased germanlased juba lääne poole tõrjunud. Ka Aspelin ütleb, et pärast 400 aastat pärast Kristust germanlaste mõju soomlaste kohta kadunud.

Muinasaja uurimised ei ole üksnes näidanud, millal ja kus germanlased omal ajal elasiwad, waid on ka seda tõeks tunnistanud, et Soome jugu rahwad nende kõige ligemateks naabriteks oliwad, ja et see naabruses elamine kaua kestis. Seda näitawad meile Soome rahwastest järelejäänud hiljema aja raudriistad, mis germanlaste omadega hästi ühte nägu on. Germanlaste mõju tuleb ka mordwalaste wanade riistade juures ilmfile. Sellel põhjusel tõendab Aspelin, et

enne aastat 400, kui weel germanlased Lääne mere rannal ja Poola-
maal elasiwad, nendest kirde poole soomlased ja eestlased, kurelased ning
mordwalased, ja ida poole germanlaste jätkuna Läti ja Leedu sugu
rahwad asusiwad. Ka wiimased on Soome rahwa hariduse järje pääle
mõjunud. Germani ja Leedu-Läti rahwaste mõju soomlaste kohta
seletawad kõige paremine keeleuurijate otjused.

Pääle nende sõnade, mis ajaloolistel aegadel lääne-soomlaste ja
Lapi keelde tekinud, leiame meie neis weel wanemaidki germanlastelt
laenatud sõnu. Lääne-soomlaste keeltest leitawad laenusõnad on ena-
masti Gooti aegsed ehk weel wanemad. Kui neid sõnu laenati, oliwad
laplased juba lääne-soomlastest lahkunud; nende keeles ettejuhtuwad
laenusõnad kannawad selle murraku märki, mis III-a aastajaja ümber
ja hiljemine kõiges Skandinawias räägiti ja mis meil wanemates
ruunetirjades alal hoitud on. Laenusõnad wõisiwad Soome keel-
tesse ainult naabruses elamisel tekkida. Sellepärast arwame, et neid
keeli kõnelejad rahwad, nagu liinlased, eestlased, wadjalased, wepslased,
karjalased ja päris-soomlased meie ajaarwamise esimestel aastasadadel
ja ehk ka weel ennegi kaua aega germanide asutuste lähidal on elanud.

Et germanlastelt laenatud sõnad Wulfilase piibli keelega sugulased
on, siis wõime arwata, et see laenamine kolmandama aastajaja jook-
sul sündis.

Umber sellisamal ajal on aga ka Leedu-Läti wõi nõnda nim.
Balti keeltest sõnu laenatud, mis tuunistawad, et soomlased kaua aega
ka nende rahwaste naabruses asunud. Balti keele sõnu leiame aga ka
tšheremisfide ja mordwalaste keelest. Laenamise ajal elasiwad siis
Soome rahwad alles ühes. Hallikate puudusel ei ole wõimalik seda
sõnade laenamise aega määrata; wahest aga on Balti sõnad wanemad
weel, kui germanide omad, sest wiimast tõugu sõnu Wolga rahwaste
keeltest leida ei ole. Kui Soome rahwad germanlaste mõju alla lan-
gesiwad, elasiwad juba idapoolsed soomlased läänepoolsetest lahus.
Thomsoni arwamise järele oliwad soomlaste asupaigad esimestel aasta-
sadadel pärast Kristust Leedu-Läti rahwastest põhja wõi kirde pool.
Wiimastest läbi oliwad aga ka gootlased tükati soomlaste naabrusesse
tunginud, mis läbi Leedu-Läti rahwad Wäina jõest ida poole kuni
Dnjepri hallikateni tõrjuti ja Soome rahwad slaawlastest täitja lahus
hoidiswad.

Selleaegsed laenusõnad Soome keeltes toowad muinasaja soom-
laste hariduse järjest natukenegi selgemaid teateid. Meeles peame aga

pidama, et üks ehk teine naabrikeeltest laenatud sõna mitte veel ei tunnista, et soomlastel enestel uue sõnaga tähendatavat ainet enne olemas ei olnud. Mitmel oli warem teine nimi, mis uue sõna pruukimisele võtmisel kaduma läks. Tähtis on see, misjughed aimed ülepea selleaegsetel Soome rahwastel tuttawad oliwad. Balti keeltest saadud sõnad tunnistawad, et soomlaste haridus nende sõnade laenamise aegadel madalamal järjel seisis, kui pärastpoole, kui Germani sõnad nende keeltesse teed leidfiwad. Ka see on tunnistusjeks, et Leedu-Läti rahwaste mõju soomlaste pääle wanem on, kui germanlaste mõju, sest Balti sõnade hulgas ei ole ühegi metallriista ehk tähtsama põllutööriista nime leida, ei ka mitte sõnu, mis ühiskondlikust elujärjest tunnistust tootfiwad, kõik niisughed sõnad on germanlaste keeltest saadud. *)

Leedu-Läti rahwastelt saadud sõnad näitawad, et soomlased oma naabritega sell ajal rahus ühel metjariffal maal asufiwad ja metjatööga, kalapiüdmisega, karjakaswatamisega ja osalt ka põlluharimisega oma pääd toitsiwad. Teadmataks jääb, kas nende piirid ka mereni ulatafiwad. Mere ja laewa nimi wõis nende keeltesse tekkida, ka ilma, et nad merd olekfiwad näinud.

Gootlastelt laenatud sõnad näitawad, et haridus soomlaste juures edenemas on. ühiskondlikud nõudmised hakkawad tärkama ja tööstit wõimjamatel sammudel edenema. **)

Gootlaste mõjul wõetakse siis muudatusi elu seisukorras ette ja meie wõime aimata, misjughed edu see rahwa haridusele tõi. Jordane se teatete järele ei heitnud Germanrif rahwaid mitte ükfi oma alla, waid jundis neid ka oma seadusi pidama.

Baltlaste ja rootslaste naabrujes elasiwad Soome rahwad veel üheskoos. Soomlaste lahtumine ja õhtu poole tungimine sündis wist

*) Näitusjeks toome mõned Balti laenusõnad: perekondlikusse elusse puutuwad: mõrsja, jõjar, tütar, hõim, kaim, talgud j. n. e.; eluhoonetesse —: maja, malk, sein, teiwas, sild, tare, tuba; maja- ja tarwitusriistad: firwes, labidas, luud, mänd, ratas, regi, fuga, koonal; metsa oludesse: mets, jalk, kadakas, tõrw, toht, hirw, põder, harakas, kagu, räästas, teder, metsis; karjapidamisesse: härg, jää, oinas, porsas, hall, laul, udar, rööst, karw, will, heiu j. n. e.; põlluharimisesse: hernes, iwa, seeme, wagu; mereõidusjeks: laew, purje, meri; kalapiüdmisesse: angerjas, lõhe, wäht, ahing.

**) Gooti laenusõnadeft on tähtsamad riiklikust elust: kuningas, wald, walitsema, laenama, fihl; jõjariistadeft: mõel; riietest: hame; tööriistadeft: katal, nõel, nael, rõngas, sadul, aer, noot; inimestest: waras; elajatest: lammas, wala; taime-dest ja põlluasjadest: haganad, humal, kaer, rugis, taigen, ader, põld, leib; metallidest; ja muudeft looduseriigi asjadest: kuld, raud, tiina.

fellejama rahwa liikumise põhjusel, mis Musta mere põhjapoolsete maade elanikka edasi sundis rändama. Hunnide päätungimise pärast laguneb Gooti riik; soomlased, kes Leedu-Läti sugu rahvastest lõuna pool asuivad, hakkavad põhja ja loode poole tungima ja sunnivad ka leedulasi ja lätlasi, kui ka soomlasi oma paikad muutma. Mill ajal soomlaste liikumine hakkas, ei ole ajalool teada, wististi sellisamal ajal, kui anglid ja saksid Britanniasse asuivad, see on 4-a ja 5-da aastajaja sees. Sest ajast näib ka Gooti ja Leedu-Läti rahwas oma mõju lääne-soomlaste pääle kaotanud olema. Kuhu poole germanlased pööriswad, on raske öelda, wististi rändasiwad nad lääne ja lõuna poole, osalt aga ka Skandinawiasse.

Lätlaste ja liwlaste wastastikune seisuford Lääne mere maadel sakslaste siiatulemise ajal ükitab, et Soome sugu rahwas kui lätlaste wõitja siia elama asus. Liwlaste ja kurelaste asupaikades ettetulewad Läti keelsed kohanimed tunnistawad, et lätlased nende paikade esialgsed elanikud oliwad. Sakslaste tuleku ajal elasiwad lätlased, liwlad ja kurelased läbiisegi. Kas nad hakatuselt pääle nii elanud, on raske määrata. Oma nüüdsetesse asupaikadesse tuliwad Soome sugu rahwad umbes 500 aastat pärast Kristust.

II.

Skandinawia muinasjutude teated Lääne mere soomlastest enne Wene riigi asutamist.

Esimesed aastajajad sest ajast, kui Soome rahwad Lääne mere maadele asuivad, on pilkses pimeduses ajaloo uurija filmade ees warjul. Minutesed hallitad, kust selle aja kohta mõnda teatet wõib saada, on skandinawlasle muinasjutud. Juttusid aga ei wõi palju uskuda.

Koskinen arwab, et Soome sugu rahwad Suure-Bulgaria riigi liikumiste mõjul Wolga ääres alles VIII. aastajajal Lääne mere rannamaadele asunud on. Seda arwamiist põhjendab ta sellega, et „Ruotši“ sõna alles sest ajast pääle lääne-soomlaste keeles tuttawaks saab. On siis näha, et selle sõna tarwitamisele wõtmise ajal Soome sugu rahwad weel ühes elasiwad. Rootši „wikingid“ aga wõiswad soomlastele oma esimeste sõjakäitade ajal, s. o. VII. ja VIII. aastajajal tuttawaks saada.

Roostise ütluse vasta tähendab Thomsen, et läänepoolsed soomlased wikingite ajal enam ühes ei elanud; Rootsi nimi wõis ka muidu Soome rahwaste juures laiale laguneda, nagu Saksagi nimi, mis alles mitu jada aastat pärast Soome rahwaste üheselamist sakslaste kokkupuutumistel nende keeltesse tekkis. Ka on selge, et Skandinawia-germanlased, keda soomlased wõib olla wasti pärastpoole ehk rootslasteks hakkasiwad nimetama, juba ammu enne wikingite aega neile tuttawad olivad. Seda tunnistust annawadki meile Islandi ja Skandinawia muinasjutud. Nendest selgub skandinawlaste ja soomlaste wastastikuse seisukorra kohta mõndagi. Lääne mere hommikupoolseid maid nimetatakse siin Austrvegir ehk Austriki, s. o. Idapoolset riigiks. Oma seisukoha poolest on Austriki seesama, mis Saxy Grammatikuse Hells-pontus. Kitjam tähendus on juttudes leitawal Gardariki nimel, millega skandinawlased wiist IX. aastajajas ajutatud Wene riiki nimetasiwad. Nimi ise tähendab „linnade riiki“ ja tarwitati wiist ainult loodepoolsest Wenemaast, kus enne Wene riigi ajutamist juba kindlatest paikadest puudust ei olnud. Gardariki nime sai see paik küll pärastpoole, wast pagana aja lõpul, enne oli ta aga skandinawlastele küll wiist „Switiodi“ nime all tuttaw. Lääne mere maades käisiwad skandinawlased õige tihti, kas kosjakaupa ajamas ehk mõne muu asja pärast. Juttude järele oli neile see maa juba wanematest aegadest saadik tuntud.

Iseäranis palju ajaloolist materjali leiame Inglingasagast, mis ka meie maa sündmustest räägib. Kuningatest, kelle nimesid ja tegusid jälal kiidetakse, on Ottar küll wiist esimene, keda ajalooliluks isikuks pidada wõib. Beowulfi laulu ja franklaste hallitate järele olla ta umbes 510 ja 530 aasta wahel walitsenud. Enne teda on aga mitme põlwe kuningad juba switiodide maal sõdimas käinud. Ottari pojapoja Östeni poeg Ingwar olnud wahwa mees swealaste riigis. Tema purjetas sõjawäega eestide maale (Eistland), ei jaanud aga jälle rahwa üle mitte wõitu, waid langes tapluses, kuna ta wägi ära põgenes. Tema surrukoha maeti Adalshysla rannale. Ingwari poeg Anund tuli nüüd juure hulga laewadega Gestimaale isa surma kätte tajuma, rööwis laialt maad ja läks teisel sügisel juure saagiga Rootsimaaale tagasi.

See sündis umbes 600 aasta ümber. Sell ajal elasiwad Lääne mere maadel juba soomlased ja jutus nimetatud eestid olivad siis wististi nüüdsed eestlased. Adalshysla, kuhu Ingwar maeti, tähendab muinasjuttudes Läänemaad (Wief). Selle nime jätijsiks wõiks Watla mõisa nime Karuse kihelkonnas lugeda. Adalshysla kõrwal leiame ka

Gyhykla, mis küll mere saari ja nimelt Saaremaa (Öjel) tähendab. Steini nimeline paik, mille Ingvär ära rüüstas ja millest ta enne juba muinasjuttudes räägitanud, ei ole vist muud kui Kividepää neem Rüdala lähikonnas, mis kivide poolest väga rikas on. Ka kõneleb rahvas, et sinna üks Rootsi kuningas an maetud.

Ka Taani muinasjutud, milledest Saxo Grammaticus oma ajaloo kofku jepitsenud, teavad Lääne mere äärsetest maadest rääkida. Saxo nimetab Lääne mere idapoolseid maid ühise nimega Hellespontus. Sääal asuwate rahwaste liiki loeb ta ka eestlasi, liivlasi, kurelasi ja semgalliid. Kõik need rahwad olla ammuft ajast Taani alamad olnud. Aga tema juttudes on palju luulet.

Pärast wiimast Ingliiga sugust kuningat sai muinasjuttude järele Rootsi kuningaks Ivar Vidfammel, kelle walitsus Rootsi-, Taani-, Põhja-Saksa ja Ingliisemaa ja ka Kura-, Gesti ja kõikide idamaade üle kunni Gardariki ulatas. Ivari tütrepoeg Harald Hilbetand, kes Munchi arwamiste järele 665—730 aastani walitses, oli nendesamade maade üle kuningas, kus Ingvargi. Tema langes kuulsas Brävalla tapluses (730), mis svealaste ja göötalaste wahel ära peeti ja millest Saxo teatete järele pääle suure sõjawäe Kijewi rajalt ka liivlased, kurelased ja eestlased osa wõtsiwad.

Pärastistel Rootsi walitsejatel on ijeäraniis palju kurelastega tegemist, keda Bielensteini arwamist mööda ka Soome rahwaste hulka tuleb lugeda. Ülepää oli liikumine Skandinawia ja Lääne mere maade rahwaste wahel elaw. Soome rahwastel oli pärast Lääne mere rannale asumist skandinawlastega alati tegemist. Taanlased ja rootslased wõitlewad nendega ja panewad neid wahel omale maksusid maksma. Nende wõidud on aga ajutised, ega muidu kuningatel oleks waja nii ruttu jälle uut sõjakäiku ette wõtta. Switiodide maa, mille nimega hiljemine Skandinawia svealaste asupaika tähendatakse, ulatas siis wanast Lääne mere idapoolse rannani. Wist jäi siia ka pärast gootlaste lääne poole tungimist ifka weel suguwõrs germanlasi. Wõimalik on ka, et need mehed, kellega Rootsi ja Taani kuningad ja würstid siin maal kosjakaupa sobitawad, germanlaste ajutuste wanemad oliwad ja läänepoolsete germanlaste ülemwalitsuse all seisiwad. Muidugi jäiwad gootid, kelle mõju soomlaste kohta, nagu laenusõnadest näha, furd nii suur olnud, ka nüüd nende walitsejateks ja elawad ka eht weel siin ja sääal nende keskel. Seda näeme ka skandinawlaste keele mõjuft, mis Soome keelesse sest ajast oma jäljed on jätnud.

III.

Kauplemine Idamaaga ja Wene riigirajamine.

Siimesed täielikumad teated Keef- ja Põhja-Wenemaa elanikkude üle leiame Nestori kroonikast. Mitmes kohas tema kroonikas, kus ta rahwaid nime pidi üles loeb, leiame ka Soome rahwaid. „Need on aga need rahwad, kes Ruskile maksu maksawad: Tshud, Merja, Wes, Muroma, Tsheremis, Mordwa, Perm', Jam', Witwa, Simigola, Kors', Narowa, Lib.“ Palsjude siin ülesloetud rahwaste nimede tähendus on selge ja ei tarwita seletust. Nimes Witwa, Simigola ja ka wist Narowa (Moroma) tähendawad Leedu=Läti jugust rahwaid, teised kõik soomlasi.

Nähtawasti olivad Nestori ajal Soome jugu rahwaste käes kõik Põhja-Wenemaa ning Kama ja Keef=Wolga äärsed kohad; slaawlased ise asusiwad weel Dnjepri jõest lääne pool, ja ainult kolm haru nendest elasiwad ida pool ning wjatitshid aina üksi Keef-Wenemaal. Millal need slaawlased nendesse paikadesse, mida soomlased germanlastelt laenatud sõnaga „Wene“ tähendasiwad, elama asusiwad, ei wõi kindlasti ütelda, arwatawasti tuliwad nad sinna kohe pääle jeda, kui Gooti rahwas Lääne-Wenemaalt edasi rändas. Enne slaawlaste tulekut oli aga Istmjärwe ümbrune maa, nagu jeda säälsjete kohtade nimed tunnistawad, soomlaste käes. Weel Idunapoolsemates kohtadeski, nagu ülevalt poolt Dnjepri ida küljel ja Wäina jõest põhja poole on uurijad Soome keeli nimesid leidnud. Nestori aegjetez asupaitades aga elasiwad ülemaal nimetatud rahwad wististi küll juba hää tükk aega enne Nestorit.

Wenemaa rahwaste wanu olusid selgitawad teated kaubaajamisest Wenemaa elanikkude ja Aasia haritud rahwaste wahel. Baktrialaste ja šasjanidide rahade leidmine tunnistab, et Wenemaa rahwad Aasiaga õige wara juba hakkasiwad kauplema. Täielikkumatets lähewad teated jüst ajast alates, kui arablased wõimjaks olivad jaanud. Seda kauplemist tuletawad meile meele pääle hulga leitud rahade ka kirjaltitud teated. Leitud Arabia rahade hulk on õige suur. Neid ei ole mitte ainult Pääris-Wenemaalt, waid ka Lääne mere maadest saadud. Kõik need rahad on umbes aastate 690 ja 1012 wahel löödud. Selle aja jees, ehk waremalki weel, õitjes Wenemaa rahwaste kauplemine Aasia rahwastega. Iseenesest on ka mõista, et ka Soome rahwad, kes slaawlastest jell ajal hariduses ette olivad jõudnud, jellest kauplemisest oja wõtsiwad. Ka on Arabia kirjades soomlastest juttu.

Kaubaaamine fundis Põhja-Wenemaa rahwaid üheteisele lähinema ja pärastistele ajaloolistele juhtumistele põhja walmistama. Walituslist ühendust neil rahwastel muidugi ei olnud, elasiwad ju niihästi Soome kui Slaawi rahwad sugukondade wiisi üksteisest lahus. Wõimalik, et igal sugukonnal oma wanem oli. Aga nõnda wõisiwad nemad ainult rahu aegadel elada. Pääletungiwad waenlased ja ühine hädaoht sundisiwad neid kauba kaitsemiseks rohkem kokku hoidma ja X-mal aastafajal ennast ühe walitjuse alla ühendama.

Ka Wenemaa kauplemine skandinawlastega algas õige wara. Seda tumistab see, et nimi „rootfid“, kellega soomlased enne Skandinawia germanlasi tähendasiwad, kõige põhjapoolsete kauplejate üleüldiseks nimeks saab, nii hästi soomlaste kui slaawlaste juures. Et nimi kangel lõuna pool tuntud oli, siis pidiwad ka rahwad ise, kes seda nime kandsiwad, tuntud olema, ja kauba teel wõis tutvus kergesti jündida. Et Germania rahwad Wenemaa elanikkudele tuttawad oliwad, selgub ka Nestori jutust Wene riigi rajamise üle.

Wähe on neid teaduslisi küsimusi, mille üle nii palju harutatud oleks, kui selle tuttawa jutu üle. Suhtumine ise järgneb loomulikult ja iseenesest Slaawi ja Soome rahwaste endistest oludest. Kõige rohkem pääwalu uurijatele teewad Rus' ja warjaagid. Meie wõime Thomseni uurimiste pääle toetades julgesti ütelda, et russide kodupaika Skandinawiaast waja otsida, sest kõikide Wene ajaloo esimese aastafaja tegelaste nimed on Skandinawia keeljed ja nimelt seda murrakut, mis Skandinawia idapoolsel rannal Soome lahe ääres räägitakse. ükski Skandinawia sugu rahwas aga ei ole ennast ise „Rootsiks“ ehk „Rusjiks“ nimetanud. See nimi tõuseb elule soomlaste suus ja laguneb muudetud wormis üle kõige Wenemaa laiali. Thomseni seletuste järele aga tuleb see nimi sõnast rolpsman ehk rolps-karlar, s. o. laewamehed. Nõnda olla skandinawlased iseennast oma ameti järele nimetanud.

Nime warjaagid (Варяги) tarwitab Nestor kui üleüldist Skandinawia elanikkude nime. Seda sama nime wõib ka Byzantia kirjades baraggioi wormis ja Skandinawia hallitates sõnas „vaeringjar“ ära tunda ja tähendab kreeka sõjawäes teeniwaid skandinawlasi. Thomseni seletuste järele tähendab varing ehk vaering, seda, kelle asupaik kaitstud. Selle nimega olla Lääne mere idapoolsel rannal asuwad rootslased oma mere taga elawaid sugulasi nimetanud. Nende järele hakkasiwad ka slaawid Skandinawia elanikka warjaagideks kutsuma. Slaawide juust kuulsiwad seda nime kreeklased ja hakkasiwad teda siis

tarvitama. Nime Rus'iga kaotas nimi warjaagide kõrwal oma endise tähenduse jeda mööda, kuid a wenelased jeda oma enese nimetamiseks hakkasiwad tarvitama.

Restori warjaagid ei olnud siis muud, kui germanlased wõi kõige päält need Germaani sugust Rootsi asujad, kes juba kaua Lääne mere kallastel asumas olivad ja kauplemise teel õige waraselt seespoolse Wenemaa oludega tuttawaks saiwad. Rootsi nime leitakse küll wast mõni aastakümneend enne Wene riigi asutamist 839, aga siis liiguwad nimekandjad kunni Konstantinopolini. Ka Arabia kirjanikud tunnistawad, et rus'id elawat kaubawahetust pidasiwad ja pikki Wenemaa jõgesid mööda oma kaubakaubitudel kunni Wähe mereni tuliwad. Et niisugune laialine äri-ajamine mitte mõnikümneend aastat enne Wene riigi asutamist ei alanud, waid palju wanem oli, on iseenesest arusaadaw. See annab ka põhjust arvata, et „mere tagant tulemine“, millest Restor jutustab ja aasta 859. pääle määrab, mitte ühe ehk paari aasta jookkul ei wõinud sündida, waid enam aega tarwitas. Imelik näitab esimesel pilgul see, et rootsid, kes oma arwu poolest soomlaste ja slaawlastega wõrreldes õige wähesed olivad, nii wara juba nende walitsejateks saiwad. See wõis küll wälimiste põhjuste summil sündida, pääpõhjust tuleb aga rahwaste eneste loomusest otsida. Kindel on, et skandinawlaste haridus kõrge-
mal järjel seisis, kui soomlaste oma; slaawlaste haridus oli weel kehmem. Juba see wõis olude muutmiste pääle mõjuda. Ka oli germanlastel juba wanast ajast rohkem ettewõtmise wõimu, kui soomlastel ehk slaawlastel.

Seega ei ole siis Restori teate, et warjaagid slaawlasi ja soomlasi kunni merjalastest jaadik oma maksualusteks tegiwad, koguni mitte wõimata. Restor ütleb aga ka, et, et warjaagid selle pääle „mere taha olla aetud.“ See ütlus näitab, et Rootsi asujad, kes kaua aega juba Lääne mere rannal elasiwad, siit minema kihutati, ja et nemad siis warju otsisiwad oma sugurahwa juurest mere tagant. Kui nüüd sündijad ära olivad aetud, oli waja hakata ise oma seisukorda korraldama. Selle juures tõusiwad sekeldused ning tülid ja sõda isekeskis wiis nende olud weel halwemale järjele. Need tülid andsivad siis Restori jutu järele põhjust omale walitsejaid otsida. Restor aga wõttis oma teated rahwa suust, kes iga asja omal wiisil seletab. Seda ei wõi keegi uskuda, et slaawlased ja soomlased oma rõhujaid, keda nad hilja aja eest olivad ära ajanud, oleksiwad paluma läinud tagasi tulla. Loomulikum on, et needsamad rootsid, keda nende alamad

omalt maalt wälja ajasivad, mõne aja pärast tagasi tulivad ja nüüd omale Lääne mere idapoolsetel maadel jäädama riigi ajutasiwad. See on küll paljas arvamine, aga tõeks jääb ommeti, et ruskid ühel ehk teisel wiisil oma endistesse ajupaikadesse tagasi tulivad ja Wene riigi rajasivad. Ruskid ruskid pärast seda, kui neid ära aeti, tagasi tulivad, on teine küsimus. Nestori ütlust „mere tagant“ võib mitmet wiisi seletada. Ruskid wõisivad mäsju ajal ka kuhugile Gestiimaa rannaäärsele jaarele (kas ehk Saaremaale) põgeneda ja siit siis „tulla“. Selle üle aga ei ole waja enam kahelda, et ruskid sündinud rootslased olivad. Eestlased nad ei wõinud olla ja rahwa jutud selle kohta ei ole mitte algupäralsed. Nestori jutustus näitab, et Soome rahwad Wene riigi rajamise asjas eesotsas seisawad. Tshudi nimega tähendab Nestor jelles jutustuses üleüldse Soome rahwaid, ja meie wõime julgesti arvata, et Wene riigi ajutamisest mitte ütsi eestlased, liwlad ja kurelased, waid ka karjalasedki osa wõtsivad. Et Tshud siin laialisemas tähenduses on tarwitatud, näitab ka see, et ruskide würstid ülepää Soome rahwaste ja mitte ainult päris-tshudide s. o. eestlaste jekka elama asuwad; teiejks tunnistab seda see, et Nestor teistes kohtades kõik Lääne-Wenemaa rahwad üksikult üles loeb, siin aga üleüldise Tshudi nimega kõiki läänepoolseid Soome rahwaid tähendab.

Nestor, kes kui wenelane oma rahwa tegusid ikka ette otja seab, jutustab, et uue riigi ajutamise juures Lääne mere soomlastel niisama palju ütlemist oli, kui slaawlastelgi. Tshudisid nimetab ta ka rahwaste nimekirja eesotsas. Seda ei tee ta mitte ainult sellepärast, et tshudide geograhwialik seijuford seda nõudis, waid ka sellepärast, et soomlaste haridus ja tähendus sell ajal kõrgemal seisis, kui slaawlastel.

Tähtsaks tunnistuseks Soome rahwaste mõjuduse kohta on ka see, et Kurik, Sineus ja Truwor oma ruskidega kõige enne Soome maa-fondadesse Wana-Ladogasse, Isborzki ja Walgejärwe ääre elama asusivad. Wiist oli ruskidel siit kõige sündsam oma kaupa ajada, kergem wõidetud rahwast walitseda ja teda naabrite päaletungimiste eest hoida. Ükski würst ei asunud slaawlaste hulka, ju siis jäält poolt küljest hädadohtu karta ei olnud.

Magu näha, oli Wene riigi ajutamise ajal soomlaste ja slaawlaste seijuford kõigipidi niijugune, et uus riik Soome riigiks oleks wõinud jaada. Alaloo firjutaja Poroshingi, kes Nestori jutule igas tükkis ajalooliku tähtsuse annab, ütleb et „soomlased kõige wõimsamad (роководствующие) jelles rahwuslikes ühenduses olivad, mis tshudide,

merjalaste, slowenide ja kriwitshide wahel elule tõusis.“ „Würstide kutsujumise juures oli Slaawi sugu rahwal slowenidel wäiksem tähtsus, kui teistel. Seba on juba sellest nimest näha, mis nad tulijatele annawad, nemad laenawad ta soomlastelt. Endid kutsujiwad nad riiklises tähenduses oma walitsejate järele russideks, nii kui meie ajal näituseks liiwimaalased wäljamaal ennast russideks (s. o. wenelasteks) lasewad kutsuda“. — „Soomlastel oli siis jell ajal oma ajaloolik tähtsus,“ mis selles ennast ilmutas, et „nad wõeraid eneste juure kutsujiwad, keda pärast slaawidki oma walitsejateks wõtsiwad.“*)

IV.

Lääne mere soomlaste käekäik Wene riigi ajutamise ajast kunni ja kslaste tulemiseni.

Reatori jutu järele suriwad Sineus ja Truwor kaks aastat pärast riigi ajutamist ära ja walitsus jäi terwelt Kuriki kätte, kes nüüd Nowgorodi päälinnaks tegi ja sellega walitsuse pääpaiga slaawlaste keskele wiis. Nii hästi Laadoga kui Isboršk, kus suurem jagu elanikka weel Soome sugust rahwas on, kaotab aegamööda oma mõju olude edenemise kohta, nad ei ole ju enam walitsuse pesapaigad. Selle asemel saab Polotsk kriwitshide maal juba Kuriki ajal mõjuwa tähtsuse. Et Kuriki järeltulija Dleg just kriwitshide maa riigi pääpaigaks teeb, näitab, nagu tahakiwad Wene riigi walitsejad oma maad Lääne mere maadel asuwate rahwaste eest kaitsta. Kui asi nii on, siis wõime öelda, et soomlased juba Kuriki ajal riigi olude korraldamisest enam osa ei wõtnud ja sellega ühes ka oma mõju walitsewate russide rahwuse pääle enam ei awaldanud. Sest ajast pääle nimetatakse Soome rahwaste nimesid harwa Wene ajaloos. IX-a aastajaja lõpul wenib uus riik ifka kaugemale lõuna poole. Tema päälinnaks saab Rijew, kaugel soomlaste piiridest. Slaawlaste mõju kaswab selle järele, kuidas waheseinad nende ja wähearwuliste russide wahel aegamööda awaramaks lähewad ja Lõuna-Wenemaa ajalooliste sündmuste tallermaaks saab. Juba siis, kui Dleg Rijewi tuli, oliwad tema saatjateks warjaagid ja slowenid, keda russideks kutsutakse. Rusši nimi oli wist juba riigi alamate nimeks saanud. Soome rahwastest ei ole juttugi. Kui hiljemine Kreeka-katoliku usk riigi usuks ja Slaawi keel kirikuseaduste ja

*) Журн. Мин. народн. просвѣщ. XXVII. отдѣл. II.

kirja- j. o. hariduse kandjaks keeleks saavad, on Slaawi rahwuse wõit kindel. Soome rahwaste osaks jäi maksusid maksta ja sõjawäge muretseada, ehk riigi ühifusest täitsa lahku lüüa. Aga misfuguseks muutus nüüd Lääne mere soomlaste olu?

Dlegil ja Igoril oli sifemiste olude korraldamisega tegemist, ei saanud nemad aega põhja rahwaste pääle tähelepanemist juhtida. Aga juba Olga teeb seda. Riigi walitsust poja Swjatoslawi hooleks jättes, käis ta Nowgorodis ja Pihkwas maksude maksimist korraldamas ja jaotab maa pogoostidesse. Aga wist ei ulatanud tema toimetamised Lääne mere soomlasteni, kellel sell ajal juba oma kihelkondlik sisessead ja oma linnad olemas oliwad ja pogoostidesse jaotamisest midagi ei teadnud. Swjatoslawile maksawad eestlased juba maksu. Ka Wladimir Suure ajal oliwad eestlased wist Wene alamad. Wiwlasti Wäina jõe kallastel ja teiji nende lähidal elawaid rahwaid loeti wist Polotski würstiriigi alamateks. Teated Soome rahwaste üle Jaroslawi ajal on segased ja mitmekesised. Nii palju on selge, et eestlased Wene riigist lahkus oliwad ja et Jaroslaw nende maale sõjakäigu ette wõttis ning a. 1030 siia Surjewi linna ehitas, millest arwatakse, et see umbes nüüdse Tartu kohal seisnud. — See on kõik, mis meie teame. Arwatawasti tegiwad ennaft eestlased pärast tema äraminekut jällegi wabaks, sest sõjakäikudest petshenegide wasta, mille tarwis põhjapoolsetelt maadelt sõjawäge korjati, ei wõta nemad mitte osa.

Mis teistesse Soome sugu rahwastesse Lääne mere maakondades puutub, siis on nad jaolt Polotski würstide, jaolt Nowgorodi walitsejate wõimu all. Mõnel neist oli Nowgorodis ehk ka oma osa mõju, sest et ühte linnajagu wadjalaste järele kutsuti ja üks linna pääuulitsatest Tshudi nime (Чюдиньцева улица) kandis. Mõne Nowgorodi pääliku nime peetakse ka Soome keelseks.

Ka põhjapoolsete rahwaste mõju soomlaste pääle ei lõpe Wene riigi ajutamisega. Põhja rahwaste muinasjutud räägiwad meile oma selleaegsete kuningate sõjakäikudest meie maale. Sõjakäikude ettemõtjad oliwad taanlased, norralased ja rootslased. Käikude tagajärjed ei olnud wõerastele igaford mitte õnnelikud: tihti juhtub neil äpardusi. Ühe sõjakäigu pääl langes norralaste kuningas Gerik Berikirwe tütar eestlaste orjaks (925?), kummi teda mõne aja pärast rikas Norra kaupmees, kes sagedasti oma kaubaga Geestis juhtus käima, lahsti ostis. On näha, et IX. ja X. aastajaja sõjakäigud jedasama laadi oliwad, kui endisjedti. See wahje on ainult, et nende üle nüüd rohkem jutustatakse, mis sellest

tuleb, et neid rohkem ette võetaks. Tuleb ka seda ette, et Lääne mere rand wahete wahel ühe ehk teise walitjuse alla langeb. Nii teinud Kanut Suur eestlased oma alamateks, aga see ei kesta kaua.

Tähelepanemise väärt on eestlaste ja liivlaste seisutord Polotski ja Nowgorodi würstide wastu, kes ijekeskis alatijes riisus olivad. Arwatawasti hoidsiwad Lääne mere soomlased, wähemalt liivlased, weel kunni XI. aastajaja lõpuni Polotski würstide poole ja lõiwad neist alles siis lahku, kui a. 1107 semgallid kõik Wjeslawi pojad ja 9000 hinge sõjawäge ära tapsiwad. Eestlased jäiwad wist pääle Jaroslawi Nowgorodist eemale. Seda tunnistawad Nowgorodi sõjad eestlastega ja katsed neid eneste alla heita. Need katsed aga jäiwad harilikult ilma juurema tagajärjeta ja sellepärast ei jätnud wenelased weel kaua järele eestlasi tülitamast. Nowgorodi würstide sõjakäigud Eestimaaale wältawad kunni XII. aastajaja keskpaika. Sedasama wõime ka Skandinawia walitsejate sõjakäitubest ütelda.

Agas mitte üffi taperi talgul ei puutu lääne- ja idapoolsed rahwad kokku; neil on asju, mida nad rahulisti mõistawad toimetada. Ristiusk hakkab põhja Euroopa maadel juuri heitma ja nii mõndagi meest ei aja Lääne mere maadele mitte enam wõiduhimu, waid ristiusu wäljalaotamise mõte. Teine rahutöö oli kauplemine. Põhja-Saksa maaltki on kaubaga juba X. ja XI. aastajajal meie maal käidud, nagu seda hulk selleaegseid Saksa ja Anglosaksa rahajid tunnistawad, mis muinasaja uurijad siit maalt leidnud. Hulk nendest rahadest tuli siia ehk taanlaste ja skandinawlaste läbi, aga arwata wõib, et neid osalt ka sakslased ije siia toonud.

XI. aastajajaga lõpewad wikingite käigud Lääne mere maadesse. Nüüd aga hakkawad wendid ja Lääne mere soomlased oma korda Taani ja Rootsi randu rüüstama ja süälseid rahwaid tülitama. Nende pääletungijatega on taanlastel ühtelugu tegemist, mõned kuningad ei saa muudu, kui seawad alatijes wahid, kes oma laewastikuga randa karbetawate mereröwrlite eest kaitseksiwad. Iseäranis wahwasti wõitleb nende mereröwrlite wasta Kanut IV. Püha (1080—1086). Tema katsub neile seda kätte maksta, mis nad tema eeskäija Harald Heimile kurja teinud.

Siiamaani oli Lääne mere idapoolse ranna elanikkudel ainult skandinawlaste ja taanlastega tegemist. XII. aastajaja keskpaigas hakkab aga ka sakslaste mõju maksma. Mis Läti Hindrek ja teised kroonikafirjutajad Liwimaa leidmisest kirjutawad, siis on neil selleks

wähe põhjust. Siivimaad ei olnud enam tarwis leida, sest selle maa elanikud olivad juba aastasadade kaupa Germani sugust rahwastele küllalt tuttawad. Minult selles mõttes wõib leidmisest jutt olla, et Bremeni kaupmehed uue kaubakoha omale saawad, aga seefugunegi leidmine oli ainult loomulik tagajärg Lääne mere soomlaste ja Germani sugust rahwaste siiasaadik walitsemast wastastitufest oletust.

Sellega oleme Gesti rahwa ajaloo tähtsamale käänukohale jõudnud. Sattusiwad Lääne mere soomlased siiamani ainult ajuti wõera wägimalla alla, siis seotakse nad nüüd jäädawalt orja küttesse kinni, kust nad alles 600 aasta waewlemise järele pääsewad.

H. P.

Mag. Johann Christoph Lohmanni kohtuasi.

Sest ajast jaadik, kui meie oma kodumaa käekäigust kindlamaid sõnumid hakkame saama, on see maa mõnesuguseid päivi näinud.

Uga raskeid päivi on enam olnud, kui kergeid. Kui meie alalhoitud ajaraamatu lehti waatleme, räägib juba nende wälimine kuju elawat keelt meie wastu: ühed on punased — nagu werega kirjutatud; teised kahwatanud, kollakad — näljahäda on neile oma pitseri pääle waotanud; kolmandamad mustad kui öö — kolebada musta surma, katku, wari ja kuju waatab wastu. On ka walgeid lehti; aga räägivad nad õnne ja rõõmu päewadest, wõi on nende kuju aja-joosul walgeks pleekinud, kes seda teab. Ja kiri, mis lehtede pääl seisjab, on raske lugeda. Raske jellepäraast, et ta ajajooosul tuhniks läinud, paiguti ära kulumud; raske aga ka jellepäraast, et ta meeled ja jüudame nagu imewäega wangi wõtab ja sunnib seisatama ja mõtlema, kuna isefugune tundmus, walu, rinda ajub . . . . .

Raamatuid lehitesedes tõmbas iseäranis üks lehekülg meie tähelepaznemist oma pääle. Mitte jellepäraast, et see, millest tema kiri rääkis, iseäranis suur wõi tähtis oleks, iseäranis meeli ärataw wõi äritaw wõi wangistaw, ei, see oli üsna wäikene lihtne lookene, mis meie silma peatama pani. See oli pildikene ühest kõige rastemast ajajärgust, mis meie maal on läbi olnud elada, ajajärgust, mis suure laastawa Põhja sõja järele käis. Selle sõja läbi kinnitati küll meie maa wälimised seinad tugewaks, aga seinte wahel oli sõda ise palju häda ja wiletsust külwanud, mille kaotamisega terwetel põlweidel tööd küllalt oli. Palju oli

sõda maha kiskunud, mis seisnud: linnad, külad olivad maa taja teh-
 tud, rahwas maha löödud, wangi wiidud, kattu ja nälja kätte furnud.
 Kes üle jäänud, olivad kas metsadesse ehk koobastesse warju põgene-
 nud, ehk saatfiwad muidu wiletsates üttides waewaselt päiwi mööda.
 Nälg ihuliku ülespidamise poolest oli nendel kaua osaks, nälg hinge
 leiba järele oli ka selle kõrwa ajunud. Põllud olivad harimata seis-
 nud; harijad olivad pidanud wilja, mis jääb ennem kaswanud, kas ise
 maha tallama wõi teisi tallata lastma. Suur osa neist kattis oma
 luudega wäljasid. Sellest siis tuli, et aega kulus, enne kui põld jälle
 kosus. Riijama oli lugu hingepõlluga. Ei olnud aega ega võimalik
 tema eest hoolt kanda. Selle põllu harijad olivad ka osalt ajaliku elu
 maha jätnud, osalt oma töowäljalt põgenema pidanud kindlamatesse
 warjupaikadesse. Nõnda näeme, et terwel Liiwimaal juurel sõja ajal
 ainult 24 kihelkonnas õpetajate wahcaega ei ole olnud, nende seas seitse
 Eesti kihelkonda: Otepää, Wiljandi, Suure-Taani, Pillistwere, Paistu,
 Audru ja Wändra. Õpetajast ilma on olnud: kuni 10 aastat — 29
 kihelkonda; 10—20 aastat — 8 kihelkonda, üle 20 aasta — 2 kihel-
 konda: Põltsamaa aastast 1693—1715, üle 30 aasta — 1 kihel-
 kond: Palzmar, Lätimaal, 1704—1737. 21 kihelkonna kohta ei ole
 kindlaid sönnumid, kui kaua nemad ilma hingefarjuseta olnud. Neist on
 Eesti jaoskonnas: Äksi, Urwaste, Hargla, Rüpina, Halliste, Saarde,
 Jaakobi, Tõstamaa, Helme, Tarwastu, Kurji, Palamuse ja Kodawere
 kihelkonnad. Suur töö ootas meie maa walitsust sõja ajal ja tema
 järel: tarwis oli selle eest muretsema, et rahwas hinge toiduse nälga
 hukka ei lähets; selleks oli tarwis töömehi, kes walmis olekfiwad elu
 leiba wälja jagama nälgijatele. Ja neid tööliji ise ootas raske töö:
 on juba nõudmised, mis rahuajal neile ette pannakse, raske küll, siis
 raske mad meel sõjaajal ja järele. Täit mehe jõudu ja ohwimeelt
 nõuab niisugune aeg töötegitajalt; teiselt poolt annab ta ka enam kui
 mõni teine ajajärf inimlikkudele nõrkadele ja pahadele külgedele mahi
 ennast awalikult näidata ja harjutada. Ei ole ju kindlat ja walju
 järelewaatamist ja tagasitõrjumist võimalik. Mõnigi kurb lugu on
 meie päiwini wanades paberites alal hoitud. Ühest jarnajest loost,
 nimelt protsessist, mis ühe Eesti koguduse õpetaja ja koguduse
 wahel olnud, tahame siin wanade dokumentide ja protokollide järel
 mõnda jutustada. Mitte sellepärast, et see lugu põhjust ja õigust
 annaks kellegi pääle kiwa heita, ei too meie teda ette, waid ainult sel-
 lepärast, et ta pildikene on meie minewikust, pildikene, mis omalt kohalt

selgesti neid raskusi ja hädasid ette kujutab, millega meie maa rahval ja ihearanis kirikul mõidelda olnud.

1727 aastal tõstiswad Põllistwere Sassa koguduse liikmed (Gingepfarrete) Riia ülemkonfistoriumi ees oma õpetaja ja praosti Johann Christoph Lohmanni *) pääle kaebtust — „korratuste pärast, mis koguduses õpetaja süü läbi ette tulnud. Kas see kaebtus täiesti tagajärjeta olnud, või ei tulnud tema mõju nii ruttu nähtawale, ei ole teada, aga aktidest leiame, et kaebajad kaebtust kordawad ja imestust selle kohta avaldawad, et nende kaebusefiri wiimajel konfistoriumi istumisel mitte ei ole ette loetud. Kindralsuperdendi manitsuse ja hoiatuse pääle on Lohmann omale küll usuteaduse kandidadi Handwigi abiks wõtnud, kellega kogudus rahul olnud, ja sellepärast teda konfistoriumile õnnistamiseks ette pannud. Sellega ei ole aga weel kõikidele korratustele ja halbtustele ots tehtud, sellepärast kordawad Sassa koguduse liikmed oma kaebtust.

Nende nõudmise pääle nimetas ülemkonfistorium 4 liikmelise uurimise komisjoni, kes asja pidi üle kuulama. Komisjoni liikmed oliwad: ülemkirikueestseisja, maanõunik v. Löwenstern, maakohturnik Spalenhabe, õpetaja Reimers ja maakohturni sekretär Beck.

12. augustiks ilmusiwad kaebajad, kaebusealune ja hulk tunnistajaid Rabala mõisa, mille komisjon oma tegewuse paigaks oli walinud. Enne ülekuulamise algust teatas Lohmann weel, et ta koguduse soowide täitmiseks omale abilise wõtnud ja palus kaebajaid lepitust teha, wiimased ei olnud aga sellega mitte kuidagi nõuus, „jest et nemad praktika talituste läbi liiga on haawatud saanud ja nad mitte ei looda, et lepitus kaua kestma saab.“ Wõeti siis ülekuulamine ette. Kaebajate nimel rääkis maamarshall, parun Ungern = Sternberg. Pääle enne sisseantud kaebuste kordamist paneb ta ta ka weel nõudmise ette, et Lohmann kõik kiriku arwed tema eelkäija, õndsja õp. Bertholdi ajast saadik (Berthold juri 1710), mida tänini weel ei ole näha saadud, komisjonile ette tooks. Lohmann awaldas murinat selle üle, et „hää kofkukõla“, mis kihelkonnas abiõpetaja ametisse astumisest saadik walitsemas, uuesti ära rikutakse ja nõudis omale õigust kaebuse kohta pärast seletust ja lihandust

*) Johann Christoph Lohmann sündis Tallinnas 1677, õppis Tallinnas, Tartus ja Wittenberis; wiimases linnas sai ta ülikooli juubelipidul 1702 magistri auunime ja tunnistuse. 1708 aastal kutsus kuningas Kaarel XII. ta Põllistwere õpetajaks. 1723 sai ta praostiks; juri 1749.

fisse anda, mida ta nüüd ei ole suutnud teha, sest et ta kutses liiga hilja ja nimelt oma tütre pulmas kätte saanud. Talle anti kaebustekirjad ja küsimused kätte selle tingimisega, et ta järgmisel päeval enne lõunat ühes nende paberite ja oma seletusega komisjoni ette ilmuks.

Järgmisel päeval oodati Lohmanni ilmumist kella 12-ni asjata. Saadeti talle üks talupoeg ja 1½ tunni pärast veel kaks kirikuõõrmündrit järele. Esimese talupoja läbi saatis Lohmann temale antud paberid ja ühe allkirjata sedeli, milles ta omale veel järgmise päevani aega palus, sest et ta võis kõiges 3 tundi magada saanud. Tehti kõrvaks kohuseks järgmisel päeval kell 9 hom. ilmuda. Kui aga ka siis jälle kella ½11-ni asjata oodati, hakati tunnistajaid wannutama. Neid oli esiotja 47: köster ja 46 talupoega, Rabalast 6, Eigtwereest 3, Rõõst 10, Abawereest 3, Loopreest 3, Salametsast 2, Ollepääst 3, Põltsamaalt 5, Võõsikult 4, Arusaarelt 3, Vaimetsast 2. Pärast tuli veel 9 tunnistajat juure, kes aga wannutamata jäiwad. Waheajal oli ka praost Lohmann ilmunud ja andis oma poolt wastukaebuse fisse. Rõõge enne tehti otsuseks, et praost Lohmann nõuutud kirikuarwed 14 päewa sees Tartu kantseleisje peab fisse andma, wastasel korral maksab 50 riigitaalrit trahwi. — Tunnistajate ülekuulamine ja kaebuste ette-toomine kestis kolm päewa. Pärast seda püüdis komisjon asja veel hääga lõpetada, aga kui sellest midagi wälja ei tulnud, saadeti aktid Riiga ülemkonsistoriumi kätte.

Ülemkonsistorium määras asja läbikatsumiseks 6. septembrikuu päewa. Et aga kaebajate nimel küll õuekohtu adwokat Pagenkopi ilmunud oli, Lohmann aga puudus, lükati harutamine 9. septembrini edasi.

9. sept. ilmub Lohmann konsistoriumi ja palub omale veel aega, sest ta tahata kaebajatega lepitust teha. Kui aga sellest midagi ei saaks, palub luba oma asemele üht usaldusemest walida; tema palwet täidetakse ja antakse kõwa käsk 12. septembril walmis olla. Tähendatud päeval aga loetakse Lohmanni kiri ette, milles ta jälle kummi 16. septembrini pifendust palub, sest et ta veel ühtegi adwokati ei ole jõudnud leida. Tema haiglast olekut filmas pidades antakse veel tähendatud päevani aega, siis peab ta aga walju karistuse ähwardusel tingimata kas ise ilmuma, wõi adwokadi saatma, kellest Riias mitte puudu ei olewat.

16. sept. loeti siis kaebused aktidest ette, tunnistused, mis uurimise-komisjonis üles pandud, Lohmanni wastused, mis ta esimesel ülekuulamisel annud, ja seletus, mis ta pärast ülemkonsistoriumile jaatnud.

Raebtuse siju oli järgmine. Selle ülestähendamises püüame aktide kõnewiisist kinni pidada. Igale punktile lisame ka kohe Lohmanni wastused ja seletused juure, et arusaamine kergem oleks.

1. **k a e b t u s**: Praost Lohmann algawat oma korratuma eluviisi pärast jumalateenistust igatord wastu õhtut ja tegewat sellega õöst päewa. Sellest põhjenerwat järgmised nähtused:

1) talupojad peawad õõ kättejõudmisel kirikust ilma jumalateenistusest osawõimata ehk ka just jutluse ajal ära minema;

2) lauarahwast wõetawat weel õõfi, nii et nad teel peawad õõd olema;

3) palju pahandust on jelleläbi sündinud, et kirikulised leiba ja muud toitu kirikusse kaasa wõtawad ning täiesti joobnult kirikusse tulewad;

4) hommikulaulud ja palwed lauldasje ja kantaksje õhtu ette;

5) jellepääle waatamata, et jumalateenistus nii hilja algab, lasje õpetaja siiski weel ennast oodata ja kõõtrit laule faks forda laulda;

6) kõõster lugewat kirikus ewangeliumid ja epistlid ette, mis ommeti õpetaja enese kohus olla;

7) õpetaja on püha õhtuõõmaaega lahtise taewa all wihmase ilmaga wälja jaganud, ehk küll kirik üsna korras olnud. See kaebtus põhjenerb tunnistajate sõnade pääle, millede järele jumalateenistus juba mitu aastat kella 1 ja 2 ajal alganud, harwa kell 12; sügijel ja lühematel päewadel läinud õpetaja nii hilja kantskisse, et tuld tarwis olnud. Kirikulised on jagedasti nii hilja kirikust wälja tulnud, et üks-teist pole näha wõinud. Püha õhtuõõmaaega on muidu küll kirikus jagatud, aga forð kolme aasta eest ei ole õpetaja külma ilma pärast kirikusse tulnud, waid lasfnud lauarahwa onia juure kirikumõija tulla, niisama sündinud forð Jaanipäewa ümber, kus õpetaja kirikumõijas oma elumaja ukse ees seiswale rahwale läbi afna jumalaarmu jaganud, mida aga wihm takistanud.

Meude kaebtuste ja tunnistajate ütluuste pääle wastab Lohmann, „et tema kui ta weel terve olnud, jumalateenistuse ifka korralikult ära pidanud; pärast aga läinud ta oma haiguse pärast mõnikord hiljemalt kirikusse; püha õhtuõõmaaega pühitsetud forð jellepärast kirikumõijas, et ta haiguse pärast mitte ei ole wõinud kirikusse minna.

Ta olla 20 aastat õpetaja olnud ja ei ole selle aja sees 20 forðagi jumalateenistusest puudunud. Müüd, kus ta omale abilise wõtnud, on afi parandatud ja jumalateenistus algawat waremine pääle, ehk küll koguduse ifandad (Die Herrn Eingepfarrten) niisama harwa kui ennegi kirikusse tulewad. — Selle kaebtuse kohta olgu tähendatud,

et Rootsi kirikusseaduse järele, 1686 aastast, mis ka Wene walitsuse ajal siin maksis, jumalateenistus maal kell 9 hommiku pidi algama.

2. kaebtus: Õpetaja lafeb lapsi, keda ristimisele tuuakse, hommikust õhtuni, isegi kummi järgmise päewa õhtuni oodata, sest et ta harjunud on terve päew otja magama. Selleläbi on mõned lapsed ilma ristimata jurnud.

Tunnistajad püüawad seda näituste waral tõendada, mille juures üks arwab, et ootamise põhjusiks mitte praosti herra magamine ei ole, waid jumalateenistuse hiline algus. Kõrster seletab, terwed lapsed ristitawat pühapäew pärast jumalateenistust, haiged ja nõrgad enne jumalateenistust.

Lohmann seletab, ta ristitud lapsed kohe ära, kui nad tema juure on toodud ja nagu tema seisuford seda lubanud. Ka neid, keda weel hilja õhtu tema juure toodud, ei ole ta ära tõuganud. Aga neid, kes ilma iseäralise tarwitujeta lapsi neljapäewa õhtul ristimisele toonud, on ta nende ebausju pärast sellega karistanud, et neid oodata lasknud; ka on ta inimesi manitsenud, lapsi mitte laupäewal ristimisele tuua, et mitte pühapäewa joomise läbi ei rikutaks ja waderid kirikust ära ei jääks. Mis tema magamisesse puutub, siis ei magada ta mitte hooletuse wõi pehmuse pärast kauemine, waid oma haiguse pärast.

3. kaebtus: Praosti herra ei lähe haigete juure koju, kui teda kutjutakse; Sigstwere julane Tito Zürgens on ilma jumalaarmu jaamata pidanud jurema, ehk küll õpetajat palutud; niisama ka rittmeister Beck Laimetjast. — Tunnistajate ütlused selle punkti kohta lähewad wäga lahku; ühed tõendawad hakatuses asja küll nii olema, pärast aga ei tea nad sellest midagi; mitmed ei tea üleüldse midagi ütelda. Üks tunnistaja tõendab, kui õpetajale hommiku järele mindawat, tulewat ta alles õhtu. Kaebtuses ettetoodud Tito Zürgensi loo kohta tõendatakse, õpetaja olnud täitsa terve, sest järgmisel päewal pidanud ta kirikus jutlust. Ta ütelnud kutujukale: kui haige terwemaks jaada, küll ta siis tulewat. — Niisama olewat üks noormees kolme aasta eest ilma jumalaarmuta jurnud, sest õpetaja ei ole tulnud, kui teda laupäewa lõuna ajal palutud; ta olnud woodis maas ja wastanud kutujukale: „Jumal aidaku teda sääl ja mind siin!“ Pühapäewal pääle selle on ta jumalateenistust pidanud. Lohmann wastab lühidalt ta olewat igaford kutjumise pääle haigete juure läinud ja ei olewat keegi, kellel weel natukenegi mõistust alles olnud, ilma jumalaarmuta jurnud.

4. **k a e b t u s**: Praosti herra ei käi mitte küla des wanu inimesi katsumas ja neile jumala armu jagamas, nagu kiriku seadus nõuab. Põhjusiks olewat see, et ta mitte küllalt andeid selle eest ei saawat. 6 tunnistajat ei tea sellest midagi; 2 tõendawad kindlasti, teised seletawad, õpetaja on küll wanu inimesi küla des katsumas käinud. Mõned ütlevad 5—6 aasta eest, teised 3—4, kolmandamad 2 aasta eest. Üks lisab juure, õpetaja ei tulewat enam sellepärast katsuma, et inimesed mitte tema nõudmise järele küllalt rohkesti ei jõudnud andeid anda.

Lohmann seletab, ta olewat nii jägedasti küla des wanu inimesi käinud katsumas, kui tarwis olnud; möödaläinud aastal olla ta seda ka teinud, aga Gesti kirikuvõrmündrite tõenduse järele ei ole kuskil sarnaseid jõuetumaid ja haigeid inimesi, kellel seda oleks tarwis olnud. Ahnuse süüdistuse lükkab ta aga kindlasti tagasi.

5. **k a e b t u s**: Õpetaja ei pea oma koguduses Jumala sõna õpetuse ja katsumise tundisid (Catechisation), nagu kiriku seadus nõuab.*)

Tunnistajate ütlused lähewad lahku ja käiwad koguni üksteise wastu; 8 tunnistajat ei tea mitte kaebtust tõsta; teised tunnistawad kaebtuse õigeks, aga selle wahega, et seda ammu enam ei ole sündinud; nii ütlevad ühed: katkust saadik olla 1 kord ette tulnud; teised: 2 korda; kolmandamad: mitu korda; mõned ütlevad 8 ehk 9 aasta eest on õpetaja seda wiimast korda teinud; teised jälle 3 kuni 4 aasta eest; Wõõriku ja Laimetsa tunnistajate järele on seda alles möödaläinud talwel sündinud.

Lohmann wastab, ta on katehisationi korra pärast toimetanud, inimesed on aga väga wahesel arwul ilmunud ja endid osalt mõisa, osalt oma tööga wabandanud. Lijab weel pikema seletuse juure selle üle, kuidas ta neid õpetusetunda peab.

6. **k a e b t u s**: Kaebtusealune ei ole surmuid sündsjal wiijil matnud (besungen und begraben); küll on ta aga sellekohast maksu, ka üle määratud summa, (mida iseäranis palutakse tähele panna), karwa päält fisis nõudnud. — Kaebtuse esimest poolt tõendawad suur osa tunnistajaid ettetoodud juhtumiste waral; üks tunnistaja ütleb, praosti herra määranud temale omawolilise surmumatmise eest 2 riigitaalrit trahwi ja neile, kes temaga ühes olnud, igaühele 1 riigitaalri — kaebtuse teise poole kohta, nimelt et Lohmann ülemäära maksu wõtta, ei tea 27 tun-

*) Täht. kiriku seaduse järele pidi õpetaja küla des iga nädal niisuguseid katehismuse tundisid pidama.

nistajat mitte midagi ütelda; teised tõendavad seda õigesti ja nimetavad mitmesuguseid maksu, 20 „walget“, 30 „walget“, 30 kopikat, läbistiftu 20 „walget,“) mis õpetaja matmise eest võtvat. Kui juur aga seaduslik maks on, ei tea ükski tunnistaja ütelda; ainult üks arvab seda 16 „walget“ olema.

Lohmann vastab, ta olewat furnud, olgu mis päeval tahes, ise matnud. Kui mõned furnud tema haiguse ajal, koolmeistri äraoleku pärast ehk mõnel muul põhjusel tulupoegade eneste poolt ära maetud, on tema ühes kõstriga nemad pühapäevadel aegsasti, ehk lühikestel päevadel ka tulewalgel, üle õnnistanud (besungen). Niisugune komme olewat ka linnas olemas. Kõikem maksu, kui seaduses määratud, ei ole ta võtnud, küll aga mõnikord vähem, sagedasti on ta päris ilma maksuta matnud; ka tänapäevet firikus on ta ilma maksuta pidanud.

7. Kaebtus: Praosti herra nõuab leerilastelt maksusid niisuguse mõedu ja kaalu järele, mis mitte ei ole lubatud; ei saa ta aga nõutud maksu, läkitab lapsed täiesti tagasi ehk võtab nad alles kõstri vastutamise pääle armulauale.

Tunnistused selle kohta on väga mitmesugused: 1) Tüdrukud peavad 2 naela linu ketrama, poisid 1 waff kaeru tooma; 2) tüdrukud toovad 1 nael villu ja 1 wöö; 3) poisid 1 waff kaeru, tüdrukud 1 nael villu, — aga kas neid, kes seda ei tee, tagasi lükatakse, ei tea; 4) üks tunnistaja tõendab kindlasti, teda on nii kaua tagasi tõrjutud, kuni ta nõutud maksu on ära tajunud; 5) ühel tunnistajal on 4 last leeris käinud, õpetaja ei ole neilt miski maksu nõudnud; 6) kõstri tunnistuse järele on küll mõnikord ette tulnud, et leerilapsi alles tema vastutamise pääle armulauale võetud.

Lohmann seletas: Mis leerilapsed talle ta waewa eest toonud, seda on ta vastu võtnud, paljudelt ei ole ta midagi saanud; puuduliku ande pärast ei ole ta kedagi tagasi lükanud. 1 waff kaeru leeriopetuse eest olewat juba wana pruuk. Et kõster mõne eest, kes ei ole maksnud, käemehes olnud, sündinud ainult wälimise kombe pärast ja selle otstarbega, et wana firikupruuki maksude asjus mitte kaduma lasta minna, mitte aga, et kõstrit ehk seda, kelle eest kõster käemehes heitnud, petta.

8. Kaebtus: Kaebtusealuse ahnus olewat nii juur, et ta leerilapsi (Bethlinge,) kui nad ka üsna hästi lugeda ja paluda mõistawad, 4 nädalat kinni pidanud ja neid oma tööga waewanud.

Röster seletab, neid, kes paluda ja lugeda mõistavad, peetawat küll kauemine õpetaja juures kinni, mida endisel ajal mitte ei ole olnud; selle juures antawat neile natukene käsitööd teha; ka kõik teised tunnistajad tunnistavad seda õigeks; üks tunnistaja on ainult 2 nädalat õpetusel olnud.

Lohmann vastab: Olla wahke katekismuse ülesütlemise ja seletamise wahel; need, kes teadmises puudulikud, pidada kauemine õppima; oma töö pärast ei ole ta kedagi pikemalt kinni pidanud; et aga lapsed mitte alati ei suutwat õppida, on ta neid wabal ajal wana kombe järele natukene tööd lastnud teha, et neid wallatuse ja wedelemise eest hoida.

9. kaebtus: Pääle selle 1 kaerawata, mis leerilapsed esimest forda armulauale minnes peawad andma, nõuutakse neilt veel abielusjastumise juures iseäralikku maksu — ka 1 wakk kaeru; enne ei ole sarnasest maksust mitte midagi kuulda olnud. Tunnistajad ütlevad asjaloo nõnda olema; üks tunnistaja Kabalast ütleb, et ka enne on sarnast maksu wõetud; 2 tõendawad, õpetaja ei laulatawat mitte enne, kui kaerad ära toodud.

Lohmann tunnistab õigeks, et laulatamise eest nõnda maksu nõuutud; aga see on enne teda pruugiks olnud, mitte tema ei ole selle üleswõtja; mõnelt ei ole ta midagi nõudnud.

10. kaebtus: Õpetaja nõudwat talupoegadest maksu ka linade poolest; enne on talupojad wabatahtlikult rohkem annud; nüüd aga määranud kaebtusealune maksu suuruse 1—2 naela pääle, ilma milleta talupojad endid temale mitte ei sohtiwat näidatagi. Õpetaja proua toppiwat linad talupoegadele sulu, kui need tema meelest hääd küllalt ei olemat.

Tunnistajad ütlevad asjaloo nõnda olema; sulu toppimist tõendawad 2 meest.

Lohmann ütleb õige olema, et talupojad temale, nagu see ka mitmel teisel kohal kombeks, 2 naela linn maksnud, ehk mõnikord peo (Knuust), mis rohkem kaalunud, kui 1 nael. Süüdistuse, mis tema abikaasa kohta käib, lükkab ta täielikult tagasi.

11. kaebtus: Praosti herra nõudwat seda, mis talupojad tema eelkäijale, õndsale õpetajale Bertholdile, matuse ja laulatamise eest wõlgu jäänud, nende perede käest, kust surnud pärit olnud, jisse; ka ei ole ta inimesi enne laulatanud, kui need wana wõla ära tasunud. Sarnaste wõlgade eest on ta mõned hõbesõled ja ahelad, ka pajad wägisi pandiks wõtnud ja nii kaua oma käes hoidnud, kurni nad wälja linnastatakse.

Pea kõik tunnistajad tõendavad, et Lohmann oma eelkäija wõlga, kes tema äi oli, nõndasama ka surmude matmisemaksu katku ajaft, kus ta ise koguduseft eemal olnud, nõudwat, ühte tunnistajat ei ole Lohmann õndsja Bertholdi wõlgade pärast enne laulatanud, kui õpetaja proua tema eest käemeheks heitnud; jedasama tõendavad weel 2 tunnistajat; jälgede, ahela ja paja wõtmisi tõendatakse näituste waral.

Lohmann: Mitte tema õndsja äia wõlga ei nõudwat ta, küll aga oma wõlga 1708 aastast pääle, niisama ka maksusid kirikliste talituste eest katku ajaft, mill ta 6 nädalat koguduseft ära olnud. Olla ju pruugiks, et õpetaja ka siis, kui ta haige ehk muidu koguduseft eemal, sisesetuleku omale saab. Mitmed surijad on katku ajal omastele käju annud õpetajale tarwilist maksu ära tasuda. Ei ole kedagi oma äia wõla pärast laulatamata jätnud, ega ühtegi jälge ega ahelat wägisi ära wõtnud.

12. kaebtus: Surinud inimeste lapsi ei taha õpetaja mitte enne laulatada, kui nad wanemate wõlad ei ole ära tasunud. Mõnda, nagu näit. Rutti Madut, ei olegi ta laulatanud; ka tema mõrsjat 3 aastat järgimööda mitte armulauale wõtnud.

Suurem osa tunnistajaid tunnistab jeda õigeks.

Lohmann wastab, ta ei ole wõlgade pärast kedagi laulatamata jätnud; on wõlga küll mitu korda nõudnud, aga kui midagi ei ole saanud, ommeti laulatand. Rutti Madut ei ole jellepärast laulatanud, et ta kiriku korra järele ei ole õppusele tulnud.

13. kaebtus: Warase abielu õiguste tarwitamise eest nõudwat kaebtusealune kirikuheadust wastu 2 riigitaalrit trahwi, millest ta 1 taalri omale pidawat.

Tunnistajad tunnistawad selle õige olema; köster ütleb: warase lapse eest wõtta õpetaja 1 riigitaalri ristimiseraha, nagu ta ise ütelnud.

Lohmann seletab: Warased emad (Frühmütter) maksawad 1 riigitaalri, kui nad oma langemist enne laulatamist üles tunnistawad; teised (die sich als Dirnen trauen lassen) maksawad kindralsuperdendi eeskirja järele 2 riigitaalrit.

14. kaebtus: Praosti herra olla iseäraliku kombe üles wõtnud, kuidas oma tööliste arwu suwel kaswatada, kuna ta neid, kes suwel tahtwat abielusje astuda, 8 päewa enne omale lastawat tegu teha.

Tunnistajatest tõendawad 16, et see enne wiisiks olnud; teised ei tea sellest midagi; üks nimetab 3 juhtumist, kus enne ei ole laulatatud, kui töö tehtud. Tööaja pikkus on tunnistuste järele mitmejuguine: 6, 5 ja 4 päewa.

Lohmann ütleb selle eeskirje olevat: mitte laulatamise eest ei ole talle tööd tehtud, vaid küll on mõned, kellele tema abikaasa wilja laenanud, selle eest tänutäheks tööajal mõne päeva priitahtlikult tööd teinud; mitmeid on ka ilma sellela aidatud.

15. kaebtus: Praosti proua on ise talupoegadelt maksusid sisse nõudnud ja nimelt juurema mõeduga

Suurem osa tunnistajaid tõendab, et üksford nii on sündinud; mõdet olnud mõne järele niisugune, mida 3 ühe Riia waka pääle lähed, teiste järele 2. — Sarnane maksude nõudmine sündinud mõnede ütluse järele 6 aasta eest, teiste järele siis, kui õpetaja proua kõstri sea odaga (mit dem Degen) furnuks piistnud.

Lohmann wastab: Tema abikaasa on fõrd katseks oma maksusid sisse nõudmas käinud; see sündinud häda pärast, sest seekord on terveist kihelkonnast ainult 5 külimittu sisse tulnud; ta pidanud mõisatest leiba laenama; mõdet, millega maksusid vastu wõetud, olnud harilik seaduslik mõdet. Waimduse, mis sea tapmise kohta käib, lükkab ta tagasi, sest et seda mitte ei ole tõeks tehtud; kõstri kaebtuse selles asjas on maakohus ka tagasi lükanud.

16. kaebtus: Praosti proua pidawat raamatuid nii wiisakalt, et tasutud wõlad alati kirja jääwat ja mõni talupoeg sellepärast oma wõlga pidanud kahefordiselt maksma.

See kõik tumistajad ütlewad asja nii olevat; üks osa neist kaebab, et nad juba küllalt maksnud, aga ikka weel wõlg ei lõpwat. Ainult üks seletab, tema ei teada, kas praosti proua summad õieti raamatuse kirjutas wõi mitte.

Lohmann wastab, tema abikaasa, kes kirjutamises ja rehendamises wäga osaw, tähendawat kõik õieti ülesse ja ei nõudwat ialgi kahefordset maksu. Ta olla ka walmis igal ajal oma ülestähendusil wandega kinnitama. See ei olewat ime, et talupojad tema wõlga ära ei tasuwat: neil olla sarnane wiis, et nad wõlga üleüldse wäga wastumeelselt tasuwat; ka ei jõudwat nad oma wõlga 5—10 ehk koguni 15—20 aastat meeles pidada, nii wanad olla aga tema wõlad.

17. kaebtus: Kuuendamast käjust üleastumise karistused on praosti herra ise oma wolil ära õiendanud ja ka kirikukaristusest 4, 6, 7 riigitaalri maksu eest wabastanud, ilma et süüdlasi sellekohasele kohtule oleks üles annud. Sellega on ta ennast ilmalikkude asjade sisse seganud ja koguni keiserlikkude seaduste vastu toimetanud. Ka ei olewat kellelgi teada, kuidas selleläbi sissetulnud rahade arweesse ülespanemisega lugu.

Tunnistajad räägivad mitmet wiisi, asja kohta koguni wähe. Rõzter ütleb, enne wiimast kirikufatsumist on praosti herra sarnaseid füüdisid karistanud, pärast aga mitte enam.

Lohmann seletab, ta on kuendamast käsuft üleastujaid igakord nii pea kui wõimalik, maakoh tule teada annud. Mitmed on endid kirikuseaduse põhjal rahaga kirikufaristusest wabastanud; selleks on tall maakoh tu luba olnud; sissetulnud trahwirahad on kõik õieti üles tähendatud.

18. kaebtus: Lohmann ei ole oma õpetaja ameti algusest saadik ühtegi arwet tarwilisele kohale üles annud, ehk küll kirikufatsumisel 1725. a. seda temalt nõutud. — Ka wiimajel ülekuulamisel annud komisjon talle kõwa käsu, et ta arwe 14 päewa sees sisse annaks; Lohmann on aga alles $\frac{1}{4}$ aasta pärast walearwe sisse annud.

Lohmann wastab, tall on kõik õieti üles tähendatud; arwet ei ole tall wõimalik olnud ennemalt walmis teha, sest et see juba 20 aasta ette käinud ja kirikumõisa nii wilets olnud, et igalpool wihma läbi jadanud: ta sõitnud Tallinna ja walmistanud jäl arwe, mille ta ülemaale kirikueestseisja herrale, maanõuniku v. Löwensternile, sisse annud. Et arwe wale, see kahtlustus ei olla mitte õige.

See on kõik kaebtuse materjal, nagu ta uurimise komisjoni poolt ülemkonfistoriumile sisse antud.

Kuida uurimise komisjon oma tööd teinud, selle pääle heidab natukene walguft Lohmanni protest, mis ta komisjoni tegewuse wastu ülemkonfistoriumile sisse andis. Ta tähendab kohe hafatuses, et terve komisjoni kokkuseade sellepoolest puudulik olnud, et temas 3 ilmalikku liiget ja ainult 1 waimulik mees istunud. Pääle selle olewat üks ilmalik liige tema kõige suurema waenlase ja tagakuksaja, Hagemeistri proua, suur sõber ja sugulane. Niisama on waimulik liige, õp. Reimers, maamarshalli parun Ungerni „suur sõber ja wend“ ja ei ole sellepärast mitte palju julgenud rääkida. — Tunnistajate wanutamine ja ülekuulamine on puudulik olnud. Kõige esiti ei ole talupoegadele wande tähtsust küllalt hästi ära seletatud; wõeldud aga, el nad wande peawad, sest et kombeks olla tunnistust wande abil tõendada; ka ei ole neid manitsetud ilmafartmata erapooletumat tunnistust anda. Edasi seletab ta, õiguse pärast ei wõiwat ükski kihelkonna talupoeg oma isanda (mõisniku) eest tema wastu tunnistada, sest witsafaristuse pärast rääkida ta oma isanda meele järele ja wanduwat nii, kuida soowitakse. Tõepoolest olewat ka mitmed talupojad enne Rabala komisjoni ette

minemist kirikumõisas filmaweega kaebanud, et nad oma pihtiisa vastu, kes neile ainult hädä teinud ja palju aastaid ilma kaebamata nendega hädä ja kurja kannud, peavad wanduma. Teised on kätartsenud ja ütelnud: meid sunnitakse wanduma, aga meie ei tea mitte, mille pääle peame wanduma. Iseäranis on üht Rööd meest wiitadega sinna aetud ja Kabalast üks naene wäewallaga tunnistajaks toodud, niisama üks kirikuwöormünder. Pärast, kui nad kommisjoni ees ära käinud, ütelnud nad, et nad seda on wandega tunnistanud, mis mõisaherrad käskinud. Kommisjoni liikmed on wäga erapoolikud olnud: kuna küll seda jagedasti on juhtunud, et kaebajad oma talupoegadega maja nurga taga aru pidanud ja tunnistused kokku rääkinud, on nad ühe kirikuwalla talupoja, kes oma abielu asjus õpetaja jutule tahtnud tulla, jämedal wiisil tagasi tõrjunud. Ka ei wõi ta sellega rahul olla, et kommisjon teda nagu ülepeä kaela ette kutsunud. Asi on juba ammu enne findel olnud, aga õmmeti antud talle seda liiga hilja teada, millal ta peab kommisjoni ette tulema. Päälegi saanud ta kutsu just oma tütre pulma ajal kätte. Kuna sügisel ajal ka muidu iseenesest palju talitamisest, ei ole tall mitte enam mahti olnud, ennaest ette walmistada ega omale ka sündjat adwokati otsida. Kommisjoni ees ei ole Vohmannile kaitsesepunktid mitte awalikult ette loetud, küll aga see, mis tema päälekaebajad selle wastuse pääle ütelnud; temale aga ei ole mitte enam luba antud kõikide punktide pääle wastata. — Tunnistuste ja tunnistajate kohta seletab ta weel, et ta kõstri tunnistuse täiesti kõrwale heidab, sest see olewat juba ammu ajast tema abikaasa waenlane ja tagasiusaja olnud ja on kihelkonna talupoegi tema vastu üles ässitanud.

Niisama tunnistab ta Geesti (untentsche) wöormündrite tunnistused tühisteks, sest et need oma tunnistuste läbi lootnud õpetaja maksudest lahti jaada, nõndasama olnud ka teised talupojad jelles arwanises, et nad selleläbi oma wõlad wõiwad maksmata jätta. Pärastpoole lijas Vohmann weel juunisõnal sellele kirjalikult sisseantud protestile mõned seletused ja täiendused juure. Muu seas paneb ta iseäralikku rõhku selle pääle, et kirikukatsumisel 1725 a. tema vastu koguduse poolt ühtegi kaebust ei ole ette toodud; praegused kaebused olla siis ainult üksikute inimeste ässituse ja kihutuse mõjul üles wõetud. Teiseks minewat tunnistajate sõnad üksikestest wäga lahku ja käia isegi üksikestest vastu. See tulla sellest, et suurem osa tema vastu ettetoodud süüdest luuletatud ja kiritahtlikult wälja mõeldud wale olewat. Sellepärast tunnistab ta kõik tunnistajad täiesti walekiffudeks ja walewandujateks, kelle sõnadel mõju ei ole.

Lõpuks tähendab Lohmann weel, et ehk küll nüüd kõik jälle ilusti korda seatud, herrad ommeti mitte kirikusse ei tule. Mõnikord jõita nad küll pühapäeval kirikust mööda üksteise juure pidusid pidama, kus juures nad ka kuuljat narri Kolbergi eneste lõbustamiseks ametisse pannud.

Lohmanni seletuse ja protesti pääle wastasiwad kaebajad sellega, et nad tema seletused kõik tühisteks tunnistasiwad ja süüdistused wiha pärast tagasiwõtmine, tunnustajate sundimise ja wale kohta tagasi lükkasiwad. Et praosti herra enast ainult jelle läbi püüdwat kaitsta, et ta kõik oma süü täiesti ära salgab, see anda selget tunnistust tema täiesti kurjast ja sapiliseist meelest ja näidata, et tall nõuu olla ka edaspidi oma tänisele eluwiiñile truuks jääda. Et kaebtusealune 1725 aastast jaadik, kus need kaebtused kõik liikumas olnud, enast ommeti mitte ei parandanud, ei ole nad mitte walmis wõinud olla lepitust tegema ja ei wõi seda ka praegu mitte, waid paluwad, et konsistorium õpetaja tema ametiist täiesti lahti lajeks. Selle palwe juures toetawad nad endid eesõiguste pääle, mis neile kuningas Karl IX. ja kuningas proua Hedwig Eleonora läbi antud. Selle kaebtuse pääle wastab Lohmann weel kord ja kinnitab oma endised sõnad täiesti.

Tema ei wõida seda mitte tunnistada, mis ta ei ole teinud. Carnane nõudmine tema wastaste poolt rääkiwat selgesti nende eneste „kurjast ja sapiliseist südamest.“ Tema on oma poolt puudusi, millele tema haigus põhjuseks olnud, parandanud, kuna aga kaebajad mingijugust püüdmist ei ole näidanud endid parandada, waid oma südametanguses edasi elawad. Ta palub jündmata kaebtust tagasi lükata, teda tema waenlaste wastu kindlasti kaitsta ja ametisse jätta, ning kaebajatele kohtufulud pääle panna.

Ülemkonsistoriumi istumisel wõeti kaebtuse punktid üksikult läbi. Selle juures leiti, et 1, 2, 3, 4, 5, 13, 15, 16, 17, 18 punkt mitte mõjuwad ei ole. 6 punkt on ainult natufene mõjuw, nimelt jelles mõttes, et õpetaja surmiid wist korra järele ei ole matnud; niifama natufese mõjuwad on punkt 9 ja 11; täiesti selge on kaebtusealuse süü 7, 9, 10 ja 12 punktis ettetoodud asjades.

Üksikute punktide läbirääkimisel tuli aga ilmsiks, ei uurimise komisjoni aktides rohkesti puudusi oli, mis otjuseandmist raskendawad. Mõnda nimetatakse üht tunnustajat ühel kohal wannutatud tunnustajaks, teisel kohal wõeldakse, et ta mitte wannutatud tunnustaja ei ole. Puudulik

on ka see, et uurimisel üleüldse nii hästi wanutatud ja ilmawannutamata tunnistajad üle kuulatud on. Edasi ei ole tunnistuste juures mitte tähendatud, kas ja mis tunnistaja oma äranägemise ja mis ta paljalt kuulujutu järele on tunnistanud. Neil ja mitmel muul põhjusel jõuab ülemkonsistorium otsusele: puuduste pärast, mis aktides leitud, ei wõi selles asjas milte kindlat otsust teha, waid see peab edaspidiseks jääma, kuni need puudused on ära parandatud. Edasiliikamiseks ei ole mingit takistust, sest et mingit hädaohtu karta ei ole, kuna ju Billistwere koguduses noor abiõpetaja Handwig ametis on. — 30. septembril 1729 anti see otsus awalikult teada.

Kaebajad ei jäänud selle otsusega mitte rahule. Umbes kuu aja pärast andis duekohus ülemkonsistoriumile teada, et Billistwere koguduse liikmed konsistoriumi otsuse pääle edasi on kaebanud ja nõuab uurimise aktiivid ja konsistoriumi seletust otsuse kohta. Jaanuaril 1730 wõeti siis asi ülemkonsistoriumi koosolekul ette ja anti duekohtule wastus. Selles seletab ülemkonsistorium asja harutamist ja põhjendab oma otsust, iseäranis selle pääle rõhku pannes, et tunnistajad tihti üksksteise wastu rääkinud; ka selle pääle juhataakse tähelepanemist, et kirikukatsumise komisjoni ette 1725 a. muud kaebust ei ole toodud, kui ainult see, et jumalateenistus liig hilja algawat; see asi on ka pääle selle kohe ära diendatud ja nüüd korras. Asja harutamise juures olla ka see iseäranis tähtis, et mitte igaford ei waadata, kui da üks asi sündinud, waid tõsiselt järele kuulatakse, misjugusel arwamisel ja misjuguse nõuuga nõnda sündinud. Neil ja teistel põhjustel, mis wastuses pikemalt ülles loetakse ja ära seletatakse, ei ole wõinud konsistorium ka neis punktides, kus kaebusjalune süüd leitud olema, karedat otsust anda, waid on lõpuotsuse tegemata jätnud, et mitte ühele ehk teisele poolele liiga teha. Lõpuks tähendatakse weel, et kaebust, mis õpetaja õpetamise, jutlusetegemise ja jumalateenistuse pidamise kohta käiwad, mitte duekohtus ei wõi harutusale wõtta, sest et need ainult ülemkonsistoriumi asi on.

Misjugusele otsusele wõi arwamisele duekohus selles asjas jõudnud, ei ole mitte selgesti teada.

Oktoobrikuul 1730 teeb ülem konsistorium otsuseks, poolel olevat kaebuse asja siis uuesti ette wõtta, kui aktid duekohtust on tagasi jõudnud. Mill põhjusel teda uuesti ette wõetakse, kas on enmenimetatud puudused kõrwale toimetatud, wõi sünnib see duekohtu nõudmisel, sellestki ei seisa pratokollis midagi. Nasta hiljem — septembril 1731 andis

kaebajate advokat Pagenkopff nende nimel jälle konsistoriumile alandliku palve sisse, mis asja uuesti harutuselise võtmise kohta käis. Selle kirja ettelugemisel tähendatakse konsistoriumi liikmete poolt, et see uus nõudmine terve aasta pärast õuekohtu otsust on sisse antud, millest ehk arvata võiks, et õuekohus ommeti asja uuesti ettevõtmist on nõudnud. Weebruari kuul 1732 võeti siis asi ülemkonsistoriumis uuesti harutamisele. Konsistoriumi liige praost Neuhäusen oli konsistoriumi nõudmisel kaebuse punktide kohta oma arvamise sisse anunud, mis ka punktide kaupa ette loeti ja pärast otsuseks kinnitati. Selle järele leiti praost Lohmann selles süüds, et ta oma maksude ja võlgade sissenõudmisel nõnda talitanud, kuidas see tema ametiga mitte kokku ei sünni, kuna ta ühe hõbeke ja paja pandiks võtnud ning võlgade pärast mitmeid armulaualt ja laulatusest tagasi tõrjunud, nõudajama ka, et ta kõsrit ehk küll nime poolest, süiski ommeti mitte ilma pahandusega, lastiud leerilaste eest käemehes heita. Nende süüde pärast mõisteti praost Lohmann 60 riigitaalrit trahvi maksma, millest 20 taalrit ülemkonsistoriumi ja 40 taalrit Pillistwere kiriku hääks läheb. Pääle selle kohustatakse praost Lohmanni kõvasti kõiki tema käes olevaid pandiasju, olgu misjuguised tahes, nende omanikule kätte andma ja edaspidi „ilmalaitmata oma ametit pidama ja ka oma koguduse liikmetega ühesmeeles ja armastuses elada.“

13. märtsil 1732 a. kuulutati see otsus mõlematele pooltele avalikult. Warsti andis advokat Pagenkopff jälle teada, et kaebajad ka selle otsusega rahul ei ole, waid edasi kaebavad. Selle pääle wastab ülemkonsistorium, et neid asju, mis õpetaja ametitalituste, nimelt õpetamisesse, jutlusesse ja jumalateenistuse pidamisesse puutuvad, ainult ülemkonsistoriumis otsustamisele tulewad ja sellepärast õigust ei ole konsistoriumi otsuse üle õuekohtusse edasi kaewata. Ommeti nõudis õuekohus ülemkonsistoriumilt tema otsuse kohta seletust, sest et otsuse üle edasi on kaewatud. Juulikuul wastab ülemkonsistorium: sest et keiserlik ülemkonsistorium oma endiseid eesõigusl, mis würst Golizyn temalt ilma põhjusteta ära võtnud, keiserliku „Justice Collegiumi“ kaudu jälle püüab tagasi saada ja selle kohta süält otsus alles tulemata, süis ei wõi konsistorium enne mingi wastust ega seletust Lohmanni asjas anda, kuni see küsimus ei ole seletatud.

Paremaks arusaamijeks olgu tähendatud, et ülemkonsistoriumil tema põhjendamise juures õigus oli, määratud asju, mis temasse puutusiwad,

lõpulikult ära otsustada; kes otsusega mitte rahul ei olnud, võis kuniingalt paluda, asja veel kord, aga sellesama ajutuse juures, uuesti ette võtta; pärast aga kaotas ülemkonfistorium selle õiguse ära. Tema otsuse vastu võis õuekohtus edasi kaevata. 1710 aastal sai ülemkonfistorium oma endised õigused jälle tagasi, aga mitte kauaks, sest 1714 a. nõudis findralkuberner würst Golizyn, kes ühes ka õuekohtu eesistuja oli, et ülemkonfistorium jälle nagu ennegi õuekohtu alla seataks. „Justice Collegium“ täitis Golizyni nõudmist. Nõnda oli siis ülemkonfistorium oma iseseisvuse uuesti kaotanud, mida ta, nagu allseisvast asjast näha, omale tagasi tahtis saada.

Wististi ei tulnud otsus selle kohta nii pea, sest aasta hiljem, juulikuul 1733, võttis ülemkonfistorium ommeti jälle otsuseks õuekohtule nõuntud vastust ja seletust anda.

Selles seletuses palutakse kõige esiti, et õuekohus Lohmanni wastaseid karistusele võtaks, sest et nad otsuse üle, mis ülemkonfistorium waimuliku mehe ameti pidamise kohta teinud, edasi kaevanud, kuna ommeti selleks mingisugust põhjust ei ole. Kaebtuse enese kohta seletatakse, et kuna kaebajad mitte mingisuguseid uusi seletusi ega uut materjali oma kaebtuse põhjenduseks ja otsuse tühjastegemiseks ei ole ette toonud, waid aga oma endist kaebtust kordawad. Sellepärast ei ole ka ülemkonfistoriumil mingisugust põhjust oma otsuse kohta teist seletust ehk põhjendust anda, kui juba enne sündinud. — Konfistoriumi otsuse järele pidi see vastus nii kaua ootama, kuni õuekohtu poolt uuendatud nõudmine tuleks. See sündis ka kewadel 1734 ja 6. aprillil jaadeti vastus kaebtusekirja ja täielikkude aktidega ja protokollidega õuekohtule ära.

Misjuguzele otsusele õuekohus jõudnud, ei ole teada, sest selle kohta waikewad need aktid, mis meil wõimalik on olnud tarwitada. Wististi ei ole see otsus mitte liig wali olnud, kui jeda üleüldse on tehtud, sest et Lohmann surmani Willistwerde õpetajaks jäi. Ei olnud iseäralikku põhjust tema vastu wäga karedasti üles astuda, sest ei olnud see juhtumine 18. aastajal mitte ainukene meie maa kohta. Suur Põhja sõda oma mitmesuguste tagajärgedega oli sügawad jäljed järele jätnud maasse, rahwasse ja kirikusse. Et sõda iseäranis ka kirikusse mõjunud, tõendawad need rohked protsessid, mis just 18. aastajal meie maa õpetajate vastu ette wõeti ja milles neile mitmesuguseid raskeid jüüdisid ette heidetakse. Ja kui kuulutajatega lugu nii kurb oli, kas

mis ta siis kuuljatega parem olla? Et aga mitte kõikide kuulutajatega lugu nii ei olnud, vaid et ka mehi leiti, kes ustavuse ja armastusega oma kogudustele tõsiselt juhatajaks olivad, idendavad jõumehed, mis mitmete kohta järele jäänud. Veel enamate üle ei ole aga wististi küll ühtegi teadet meie juure ulatanud, sest loomulik on ju, et seda, kui keegi õiglaselt ja uskawalt oma kohusele elab, palju vähem tähele ja tallele pannakse, kui seda, kes eksiib.

J. K.

Õö tulles.

Ahel õhtul tuli Gerhardi herra kodu, riided nõrisesiwad weest ja hambad juus lödisesiwad. Zuba wärawas oli ta kõwa häälega kõnelemud, karjunud ja sõimanud; ning Anu-moor, kes talle eeskoja uft oli awamas käinud, sõfistas mööda minnes Wäikefe-Greetele: „Nüüd see torm wast tõuseb, — hoidku oma nahka, kes jõuab!“

Ag a wale! ei tulnud midagi mürawaid joominguid lossi alljaalis; Gerhardi herra käskis ainult wafaku tornikambri ahju tuld pama, kuiwad riided tuua ja paar kapa täit õlut jookjaks teha. Lühikefe aja järele kuulis Anu-moor jälle, et herra kutsub. Ta jookkis treppisid mööda üles, mis wanad jalad jõndsiwad, koputas ukse pihta, ja, kui ühtegi wastust ei kuulnud, lükkas ukse prookile. Gerhardi herra istus seljaga wasta sisseastujat ahju ees, kus tuli nõrgalt ja kustudes wettinud puunde all põles. Ta oli õfalt riided seljast wõtnud ja üle õlade puhunahkadega kaunistatud hommikukuue heitnud. Anu-moor sai kaua ukse kõrwal seista, enne kui herra ennaft ümber pööras, ja ka siiski weel ainult selle wõrra, et aga oja hallide habemetüügaste alla peidetud põest näis.

„Saada Wäike-Greete siia,“ käskis ta lühidalt. „Silmapilk!“

Greete oli Wäikefeks-Greeteks jäänud ka siis weel, kus ta juba pikaks, salemaks neiuks oli sirgunud, ja kus wana Anu-moor esimest korda läikiwa kammiga ta tihedad juuksesid päälale oli kinnitanud; sest ta oli nii wäigufene ja nõrgafene juure, koleda lossiga wõrreldes; ja kui ta üle õue jookkis ning mõnikord wastu kõrget müüri nõjatas, siis

ta tuletas nõdrukest wäänkaswu meele, mis tuge otsides oma walged õitsed kiwisje kinnitab.

Ei olnud sugugi kindel, milleks Greete lossis oli, pooleks ta oli fajulaps, pooleks teenija. Kuida ta sinna oli jõudnud, seda ei teadnud keegi; oli ta müürikolust välja roomanud, kui wäikene walge hiirekene, wõi oli mustatiibadega haff ta nokas toonud, — jeda ei mõistetud arvata, Gerhardi herra oli kõwa kui kiwi iga küsimise kohta. Esimest korda oli teda nähtud: lossi õues wäikene nuutsuw põngerjas ja jookseb Gerhardi herra järele kui jabarakukene. Siis oli Anu-moor ta oma hoole alla wõtnud. Anu-moor oli majas esimene ja wiimane; ta oli lest, wana ja kortsline, ja kandis ifka kirju tanu, mis ta pääd täitsa peitis. Mõnelgi pital talwepäewal oli Greete wanakehe woki kõrwal istunud, jukawardad käes ja endise põlwe sündmufi ning muinasjutte kuulnud; kui Anu-moor hää l tujul oli, siis ta pajatas neid häämeelega.

Niisugustel kordadel oli temal kombeks käsi mere poole diendada ja sinna joone pääle tähendada, mis lõunas wirwendas: „Waata, see on Saaremaa, säält olen mina pärit, mu lapsukene. Sää! Saaremaal on sada imet ja sada salaasja.“

Ja siis oli ta hakanud jutustama Suurest-Döllust, Saaremaa wägimehest, see oli nii tugew olnud, kui õige jäätlane kunagi ja niisama wahwa, kui Kalewipoeg ülemaal. Suurel-Döllul oli poeg olnud ja mõlemad oliwad hakanud kirikut ehitama, igaiüks omal pool. Meestel olnud ainult üks wafar, ja kui tarwis, siis oli teine ta teisele kätte wuhistanud, mõne penikoorma tagant. Wiimati oli poeg kiriku walnis faanud ja kutsus isa waatama. Aga Suure-Dõllu meelest oli see nõrk töö ja ta heitis kiriku kokku kui nukumaja.“

„Kas isa Gerhard niisama tugew on?“ oli Greete küsinud.

„Gerhardi herra on suur ja wägew mees,“ oli Anu-moor wastanud, „ja ta on kõige rikkam ja wõimsam herra, kes kunagi Hiiumaal on elanud. Sumal paraku! Aga paharett ommeti kord ta hinge pärib,“ oli ta juure lisanud, nii kui iseenelele ja pool sõjistades.

Kui Greete sisse astus, keeras Gerhardi herra täitsa ümber ja ta puuriw pill otskui wangistas neiu. Greete ei jõudnud filmi ta päält pöörda, ega mujale waadata; see pill pidas teda kinni ja nagu paelus. Gerhardi herra oli warakult wananenud; tema nägu, see oli iseteadliku ja kinnise loomuga mehe juures pooleks pilkaw, pooleks kurblik, sääl wahel jälle ähwardaw ja käskiw. Nõdmust naeratuft ei wõinud selle mehe huultelt oodata; seks oliwad näojooned nagu liiga kanged ja

karedad. Täna näitas ta ootamata kombel väsinud ja haige olevat, filmad olivad auku waonud ja põlesiwad kui palawikus kulmude all.

„Istu siia, Greete!“ Gerhardi herra tõmbas madala järje oma istme kõrwa ja lükkas jalaga tühja õllekapa eemale. Ühtlasi kohendas ta tuld ahjus.

Greete imestas. See oli just kui wõera hää, kähisev ja haige ja ilma kõlata.

Lühikeste aja istusiwad nad mõlemad sõna lausumata, Greete wähe kummargile, wahetewahel sirgeks ajades. Ta hörna teha wari langes mustunud seinä pääle ja igakord, kui tuli lõffele löi, wõis ta jumeta, peaaegu läbipaißtwa näo, kahwatanud kui keldris kaswanud lille õile, selgesti tunda. Ses näos ei olnud muud eluwärsket, kui huuled; need oliwad liigagi punased, just kui oleks neist werd tilkunud. Silmade farw oli kurblik sinine; isefugune, igatsew waade oli neis warjul, — ei lapsē, ega naese, — mis kui ilma sihita edasi komberdas.

Korraga tõstis Gerhardi herra pääd.

„Greete, waata, kas paagilaternas tuli põleb!“

Ta hää oli nii kõwa ja käskiw, et tütarlaps kohkudes üles kargas ja nobedasti kätte waatelungi eest kõrwale lükkas.

„Ma ei näe ühtegi, auus isa Gerhard, torn on pime. Kas lähen ja ütlen, et . . .“ Ta seisis minema walmis, käsi ukse lingis.

„Ei, ära mine, tule tagasi siia!“

Greete astus endisele kohale ja istus. Tall oli aina Gerhardi herraga ühes olles nagu ahastaw tunne, ta pani iga sõna ja iga liigutust terawasti tähele. Kui ta wäikene oli, ei olnud Gerhardi herra teda pea sugugi tähele pannud, ta oli otsekohe kõrwale läinud ta eest ja juhtusiwad nad ehk kogemata ühte, siis oli ta wihane ja kohmakas ta wasta, ehk nii kui oleks tütarlaps tühi õhk olnud. Suurtest joomingutest tagasi tulles oli ta joobnud pääga sagedasti Greete minema põtkunud, kui laps tall ees juhtus olema. Greete siis kunagi ei piiksanudki ega kaebanud, waid wedas kõssi ja põgenes kuhugi pimedasse nurka, kust ta imestawil silmil läbi hämariku wahtis, kummi Anu-moor ta tawaliselt jäält leidis ja magama kandis.

Aga kui ta suureks oli kaswanud, kui teha nutid ümmarguseks hakkasiwad julama ja põsed tall pehmeks ja läbipaißtwaiks läkswad, siis juhtus, et kareda Gerhardi herra film sagedasti neiu pääl wiiwatas. Kord oli ta Wäikese-Greete enese juure tõmbanud, oli ta pää oma juurte kätte wahēle wõtnud ja kaua ning läbitungiwalt ta otša waadanud,

juft kui tahaks ta tema põhjani läbi uurida. See oli imelik waade, fee pani Greete wabijema, kuid kas ta wiha ilmutas, wõi armastust, wõi umbusaldust — selle kohta ei jõudnud Greete selgusele. Ta kui Gerhardi herra siis lühidalt ta minema saatis, oli ta ära hiilinud alandlikult ja kurwalt.

„Greete“ — Gerhardi herra wahtis ainiti tulle, mõlema käega lõuga toetades — „üttele, mida sa arwad, miks paagilatern põlema pannakse?“ Ta tõmbas hõlmad koomale ja öiendas jalad sirgeks. Üttele, mina tahan kuulda, mida sa arwad!“

Greete kahwatamud pöised lõiwad wähe punetama ja ta wiiwitas wastuse andmisega.

„Anu-moor ütles, et rand on siin kehwlid ja karisid täis, laewad wõikfiwad muidu hukka minna,“ wastas ta kaheldes.

Ta uskus ainult ofalt, mida ta ütles, olgugi, et ta sagedasti katjus ifeenelele kinnitada, ta uskuwat seda kõike. Salajamas jõdames küdes tall ommeti umbusaldus, aga ta ei olnud kunagi julgenud sellele maad anda. Ta oli pidanud warakult õppima, et oli mõnda asja olemas, millest tema ainult puudulikult aru sai ja teadis. Kõik elu siin lossis oli saladuslik, tume ja täis mõistatufi. Jga õhtu nägi ta, kuidas mees läänepoolsesse torni astus ja jääl tule põlema jõtitas, mis läbi mitmetaolife klaasi kaugele merele jõras. Tuli wilkus lossigi õnes, kadus ford ja ilmus siis jälle, ja ta oli lapjelikul uudishimul sagedasti kiirte mängu tähele pannud, kuidas nad ühest fopist teise wilkjatafiwad. Anu-moori seletufest oli tall kaua aega küllalt olnud; ta oli uskunud, mis talle wõeldi, ja ei enam küsinud.

Kuid rand oli wististi kardetaw, jst määrgitule pääle waatamata läks lossi ees laewu ühtelugu rikki, ifeäranis pimedatel, tormiliftudel jõgife wõdel. Wäike-Greete oli sagedasti kumedatest tänitamistest ärganud, mis juft kui kuulid wastu lossi müürisid lendafiwad ja läbi kiwifaina tungifiwad; ta walwas omas kitsas woodikeses ja kuulas wabijedes, kuidas lossi rahwas astmeid mõõda alla jookfiwad, muidugi päästmiselwõle, ning kuidas suur raudwäraw kriifhudes awanes ja jälle kõwasti paugutades kinni paisjati.

Kui ta niifugufe wõ järel hommitul õue läks, oli tall pea aina fama waatepilt filmade ees. Oja lossiimeestest lamafiwad joobnult katki lõhutud wiinawaatide kõrwal, teised jälle sadriifiwad asjade jagamife kallal, mis keft õue suurde hunitusse oliwad aetud. Siin leidus kuld- ja hõbeastjaid, mitmewärwilisi hõrnakoelisi fiidikangaid ja kallist linnu-naha kaupaa; teineford jälle raudlatta ja wiljafotta.

Meeste filmadest wälkus toorust ja ahnust; näis, kui oleks wõneile teise kätte näo pääle heitnud, nad tuletajiwad juuri rööwlinda meele, kes koogus küüntega saagist kinni haarawad. Greete ara küsimise pääle, kas siis ükski, ei keegi olnud päästetud, ei tulnud jagedasti wastust, kuid, kui wastus anti, siis oli see pea igatord sama: „Läksiwad põhja kui rotid, kõik puhas!“ Siis löi ta kartma ja tume aimdus asja õigest olust wilksatas tall läbi pää.

Oli saak oher olnud ja wiin hää, siis oli Gerhardi herral kombeks käskida, Anu-moor ja Greete waligu enesele kirjude kangaste hulgaft mõned wälja. Niisugune käst pani Anu-moori filmad läikima, ta wanad käed muutujiwad korraga painduwaks, kui noore neiu omad, ja palawiku jarnase ahinaga hakkas ta kangalasu tuhnima ja tuustima, iseenesesse pomiseses ja naerda muigates.

Kuid Greete oli ära hiielinud joobnuud meestest mööda, niisama tafa, kui ta oli tulnudki; ta ei wõinud jeda mõtet kannatada, et neid kangaid oleks puudutanud; nad oliwad talle wastumeelsed ja jälgid ning äratajiwad kui wõfiste appihüüdmiste järekkatufid.

Gerhardi herra suu nurkadele ilmus pilkaw naeratus.

„Wõi nii ta ütles! Anu-moor, wana kirituhakk, on jälle kord waletanud. Aga mina kõnelen julle tõtt, Greete; kas tahad kuulda? See latern, mis kaugele särab, kui wõsine päikene, see on pandud suureks küünlaks pimedas mängiwatele kärplastele. See tõmbab nad oma poole, nad lennawad liig ligidale ja põletawad omad tiiwad, wiimane kui üks. Wana randröwvel ma olen, Greete. Müüd ja tead.“

Greete istus liigutamata, ainult filmaterad laienesiwad tall ja neis kujunes nõuutu ehmatatus, nii kui lapsel, kes häda näeb, aga ei mõista ta eest kõrwale hoida.

Gerhardi herra oli kõige aja Greete filmades uurinud, mis tunnet need peafiwad ilmutama; korraga tõmmatas ta nagu just kui walust, kuid raske oleks olnud ütelda, kas ihu wõi hinge walust.

„Ära waata nii mu otja, laps, ära nii waata!“ jostistas ta. Ja siis wõttis ta wabisewa tüdrukku käest kinni: „Kes ja dieti oled, Greete — üttele! Kust ja jia oled tulnud, jina walge tuwi merekullil pejasse?“

„Anu-moor ütles, mind olla lossi õue päält leitud.“

Gerhardi herra nikutas õlasid. „Anu-moor waletas jälle — ega ta muud ei mõistagi.“ Ja waatis järelemõtlifult tulle. „Kas tead, kord oli keegi teine, see oli sinu nagu — ta oli nii sinu nagu, et ainult jellepärast ju eest kõrwale olen hoidnud. Mina olen sind ühtlasi

armastanud ja vihanud, sellepärast et ma tedagi ühtlasi armastasin ja vihkasin. Sellepärast põtkusin sind sagedasti teelt minema, et ma ju nägu ei näeks, see tuletas mulle igakord meele, mis oli olnud."

Jälle nad istusivad ürikese aja ja sõna lausumata. Greete ei saanud kõigest sellest dieti arugi, aga tall oli jüda täis imelikkude ootamiist ja põnewuist, just kui oleks midagi tulemas. Kuupaistest tungis kitsas juga tupp, liikus pikkamisi põrmandul ja seintel, taotas ta seelikut ja heitis selle pääle helkja, ereda talwa.

"Tead sa midagi, Greete" ; ütles wanamees korraka, „mina suren täna öösel.“ Ta hääli oli kare ja kõwa ja ilma vähemagi haleduseta.

Eiis liigutas ennast Greete esimest korda. Ta waiibus taw toolilt põrmandule põhwile ja oma nõrga, lahja käekestega katkus ta aralt wanameest kallistada, — ta ei mõistnud ise, kust ta selle julguse wõttis.

„Ija Gerhard," ütles ta paluwalt, — ära, ära . . . ija Gerhard!" Ja siis wähe aja järel, kui wanamees midagi ei wastanud:

„Ija Gerhard, kas sa ei tahaks magama heita, sa oled haige . . . .“ Tüdrukul olivad pisarad tulemas, ta wabises ja wärises ja oleks tahtnud Anu-moori appi hüüda, aga ta ei saanud sõna juust

„Eull on õigus, laps, — sull on õigus.“

Gerhardi herra tõusis waewaga, toetas ennast tüdruku õla pääle ja astus waarudes mõne samm. Ta palawikus õhetaw käsi otsekui põletas läbi riide. Woodile päästes langes ta sinna ja jäi magama, pää tahapoolle heidetud. Suuri higipisaraid immitjes ta otjaesisele, ja märjad hallid juuksed hakkasiwad oimukohtades kinni, kui rannale ajunud merewahit.

„Greete, tule siia!" jõudis ta ütelda. „Siia, ligidale!"

Greete küüritas woodi jalutjale. Tall oli hirm. Gerhardi herra kabaldas oma juure, soonelise käega waipa kaudu kui abi otjides, ja kui ta Greete wabisewa käekese oli leidnud, tõmbas ta selle üleni oma pihku, kui tupe sisse.

„Mina ei karda surma ennast," ütles ta järelemõtlikult, — kuid see on mull hirmus, et ma nii üksinda olen, et ilma lasteta pean surema, — aga sellest ei saa sina weel aru, Greete. Sina oled noor ja arwad, et aina elad. Kuid mina olen juba pooleks muld, ja mina tahaksin näha, et minu elujõud teistes edasi elab: muudu ei wõi uskuda, et ise olen elanud. Lapse naeratus, see on see, mis surmalt oda katki murrab.“

„Ära hüüa Anu-moori siia, kuuled sa," ütles ta, just kui oleks ta tüdruku mõtted ära arwanud. „Mull on sulle palju jutustada, — ma pean sinuga üksi olema. Müüd, kus surm ligi on, rändawad wanad mälestused waimuõhku eest mööda, just kui warjud õhtul heidawad seintele.“

Need sunnivad mind täna õhtu kõnelema, need on kui teravad nõelad, mis pikad aastad mu kehast on liikunud ja nüüd korraga otsjad wälja pistawad. Ja kui ma siin maas olen ning surma pääle mõtlen: see on minu ees kui määratu raskus, mis kuskil ülewal ripub ja pikkamisi alla poole langeb. Ma soowin, kas usud, ma soowin, et see raskus pea kukuks ja mind lõmaks rõhuks; ta purustaks ja faotaks kõik walusünmitawad kaelapistmed . . .“

„Ära waata mu otsja nii imelikult, laps, — ma tunnen selle waate. Pooleks on siin etteheitmist, pooleks kaastundmust. Nii just ta waatas mu otsja, kui tall oma kodukohta igaw oli. Oh, tall oli teda nii jägedasti igaw! Ma jutustan sulle taht wähe, sull on õigus taht kuulda. Waata, olin ta wõderalt maalt toonud, suurest linnast, kus mõnda kirkut ja mõnda torni on. Ma olin siis noor ja tugew, ja õnne ning soojust oli palju mu südames. Minu arvates oleks temalegi siit küllalt pidanud saama; ma lootsin, et see lill, mille olin noppinud, uued juured ajaks teises mullas. Kuid ta lehed wärijesiwad närtsinult ja ta õilmed oliwad koltunud ja kahwatanud. Tall oli siin igaw, oh kui igaw. Ta ei wõtnud uut kodu ei omaks, ei armsaks, ta jäi wõderaks, lefeks. Kord oli ta kurb, kord rahutu ja tunnid ta wõis afna ääres seista. „Kui tasane siin maa on,“ ütles ta sagedasti, „kõik on su ees kui peopesa pääl, walmis ja selge, — ma tahaksin künkaid ja mäeharju, siis wõiksin kujutada ja mõistatada, mis nende taga peaks olema.“

Greete kuulab põnewusega. Oli siis keegi teinegi olnud enne teda, kes niisama igatsedes kitsastest afantest wälja oli waadanud, kes jedajama oli tunnud, kui temagi. Kus ta nüüd peaks olema, — oli ta purjetamas kaugel ulgumerel?

Ta wäikejed sõrmed liigutasiwad rahutumalt wanamehe kõwarufikas; ta oleks nad tahtnud wabastada, kuid see ei läinud korda. Gerhardi herra oli mõtetesse waonud; ta wõitles meeleäraheitlikult palawiku jampsuse wastu, mis ta mõttekäigu selgust kippus tumestama.

„Mu meel oli kurb, kui ta pääle waatasin, kuid ma ei tahtnud teda takistada. Ta hing on nüüd segane kõigest sellest uuest elust ja olust, arwasin ma, kuid küll ta selgib puhtaks jälle. Ja ta muutuski, kuid ära neetud olgu see päew! — Kas ma ütlesin, Greete, et sina ta nägu oled? Õige küll, kuid ainult neil filmapiltudel, kui ta kurb oli. Sina ei mõista muud kui nutta, kuid tema mõistis ka naerda, jeda ma nägin jell talwel. Ta muutus korraga kui rõõmsaks jälle, et sellest kui walgusekiiresid kogu ümbruse pääle säras. Kui ta läbi toa astus,

siis kõik pidiwad ta pääle vaatama ja naeratama: nii rõõmus ta oli, nii kaunis. Ja oli ta uksest kadunud, siis nagu wari weel helendas toas. Mina arwajin, et ta minule ilutses ja minule naeratas, ja et minu armastus punawere ta põskedele oli tõstnud.“

„Kas ta furi, isa Gerhard?“ Greete ei mõistnud ifegi enesele aru anda, miks selle tundmata naese saatus teda nii puudutas.

„Suri jah, Wäike-Greete, kuid minule ta furi kats korda. Kui fewadel jääd oliwad läinud, oli ta korraga kadunud. Samal ööl tõstnud ta üks wäljamaa laew purjub, — see oli meie rannal talwe üle olnud. Laewa kapten oli sagedasti meie juures käinud, wiimasel ajal pea iga õhtu. Ta oli mull meelepärast, ta sai mull sõwmasõbraks ja lauawõeraks. Seltskonnas oli ta lõbus mees; ta pilkamine lõikas läbi kui piitsalööf, ta laused oliwad kui wäikejed hiilgawad tulejädemed. Kuid ta filmist luuras wälja toores, kõwa wõim ja fundis ka mõnegi mehe ta ees maha vaatama.“

Wanamees hakkas woodis wäänlema kui raskest walus

„Mina olin pime olnud, — pime kui sein, — osalt lapselikult usaldusest, osalt, et liig õnnelik olin, ehk ka liiga enese pääle lootjin. Kuid siis läks see mull ühe korraga selgeks, kõik nägin, tundsin ära wiimase põhjani. Ma mõistjin korraga ära, mida see sära mu naese filmis oli tähendanud, kui ta wõeraid jutustusi kaugetest maadest kuuldas; mulle selgis ta rahutu rõõm, mis kui noor wiin kääris ja piiri ei tahtnud pidada; mulle selgis ta petlik hellus minu wasta, — kõik nägin, kõik oli mull selge.“

Jälle tõusis wanamehe otsaesisele higipisaraid: neid surus sinna palawatust ja endise südamewalu mälestamine.

Ta filmad wiibisiwad kuukiirte pääl — nende kume hõbewalgus wõitles ahjutule punase paistega — ja läksiwad tall niiskets, just kui oleks nende põhjal pisaraid wärisenud.

„Kas sa tead, mis armastus on, Wäike-Greete!“ küsis ta madalal häälel, just kui iseenesega kõneledes. „Aga kust sina seda teaksid, sinu neitsilikus hinges ei ole weel armastuse tuletähte. Aga ma ütlen sulle, mis ta on. Waata, ühele on armastus kerge kui säraw tulemäng, mis öö tulles filmadele lõbuks põlema süüdatakse. See wõib iga õhtu teine olla, ja mida waheldawam ta on, seda enam ta neid meelitab. Kuid teisele on armastus raske ja üheldane, kui ahjutuli; see süttib pikkamööda ja kaua ta leegitseb ja weel tuhagi all ta kõeb. Neil wiimastel ärgu nende armastus rifutagu, muidu nende kodu jääb külmaks.“

„Nii käis minu käsi, Väike-Greete, — ma jäin wilu ja pimeda kätte. Minust tuli wana werehimuline ämblik, kes oma rähmasest nurgast saaki wahib: ma ehitasin oma wõrgud siia üles, ja hakkasin luurama ning wandusin wande, et keegi armu ei pea saama.“

Ta tõusis korraga istukile ja kummardas tüdrukü poole.

„Greete, see oli sinu ema, — kas kuuled, see oli ju ema.“

Greete karjatas nõrgalt ja purtskas nutma. Kõige õhtu ta oli pisaraid tagasi hoidnud, nüüd nad woolasiwad — pikkade, kaebawate nuksumis-tega. Wanamees silitas ta pääd oma palawikus õhetawa, kallistamisega harjumata käega.

„Waat', aastat kats, kolm jelle järel, — oh, see oli wast tormine õö! Tuli oli põlemas, nii kui ikka ja oli suure, wõera laewa karile ahwatelenud. Hommikuse wagafega jõudsin laewajätišele, — ükšinda, — mehed oliwad kõige õö walwanud ja magasiwad joobnuud pääga. Laew oli otse kari pääle jooksnud ja nii kõwasti woodnud, et ainult kõlist oša oli näha. Mina ronisin laele ja jalg kummistas üle naesterahwa keha, mis pooleks wees lamas. See oli tema, Greete. Ta oli surmaga wõideldes riided katki rebinud ja sind nende sisse mähkinud ja wist oli ta ära läkastanud, kuna ta sind laente eest katjus hoida. Ma tõstsin teid mõlemad wenesse, ja kui randa olin jõudnud, matšin ta liiwa sisse maha — oma kahe käega, — tema, keda ma olin õnnistanud ja künneli korralli wandunud . . . .“

Greete heitis wanamehele ümber kaela ja nuksus ikka weel nutta. Ükšildane, põlatud lapsepõlw algatas talle meele, — kuidas ta waikides, paluwalt hellust ja armastust oli igatsenud, ilma et see igatsus kunagi oleks täidetud.

„Iša Gerhard, miks sa mulle warem ei ütelnud, et ma ju tütar olen? Sa et mullgi oli ema olnud? Ma olekfin nii sind armastanud, — ma olen nii ükši olnud.“

Wanamehe filmis wälkus wiha ja kähisewal häälel hüüdis ta:

„Kes mulle tagab, et sa isa olen? Astu minema, — ma ei taha sind näha. Ei tunne sind. Kas kuuled, ma wihtan sind!“

Ta katjus wiimase jõuuga Greetet kaugemale tõugata.

„Tema, jelle teise, — tema päralt oli sinu ema ka, tema päralt oli ta walge ihu ja ta tujukas hing. Ta wiis ta enesega ühes kui waras ja armatšes teda jalajas, kui waras. Ehk sa oledki jelle rööwi- teed armastuse wili, — seda ei tea keegi, ei keegi.“

Meeleliigutuse tagajärjel tõusis palawik kõrgele; haige hakkas jampšima.

„Kuid miks ta siis tagasi tuli! Ehk oli see teine ta ära heitnud, kui purustatud mängukaini, ja ta tahtis minult tulla armu kerjama. Ma oleksin teda kaua lastanud koputada, veriseks koputada omad hõrnad, peenikesed sõrmed . . . ja maani maha ta oleks pidanud kummardama, maani maha, ütlen ma, — raudkontsaga ma oleksin sõtkunud ta uhket, walget turja.“

Palawik tõusis ja tõusis. Wanamees nagu oleks kellegagi wõidelnud: liikmed nakusiwad, iga lihas oli pingule tõmmatud, künnapid sirgel. Tema raudses kehās, mida kunagi haigus ei olnud puudutanud ega kurnanud, käis kõwa heitlemine, kas elu, kas surm? Kuid palawiku sonimistesse keerlesiwad mõtted aina samal teel.

„Miks ta tagasi tahtis tulla, — kas keegi seda ei jeleta? See on mu kallal närinud, kui jõbbija, pikad aastad, et ma seda ei teadnud. —“ Wanamees kargas istuma, ta kõne muutus karjumiseks: „ütelge, et ta kahetjes, et ta armu tahtis paluda, — ütelge, et see minu laps oli, kelle ta ühes tõi, — ma annaksin talle kõik andeks, — kõik . . . . Ma annaksin kõik oma kulla jantidele ja waestele, — laseksin oma warakeldri ukseid awada . . . .“

Greete seisis woodi kõrwal hirmu täis ja ei saanud sõna juust. Tuba oli korraga nii kui külmaks muutunud, seinad õhkasiwad wilubust ja tuli oli raugenud kustuwate süte alla. Gerhardi herra sonimised läksiwad segasemaks ja segasemaks; kuuldus ainult weel üksikuid, siseda sõnu, mis kord wiha ja ahwardusi ilmutasiwad, kord palusiwad ja kerjasiwad, ja nende wahel meelearaheitlikka karjatuši. Wahetewahel ta diendas käsivarred, kus iga lihas kui terastraadiist kofku oli korrutatud, ülespoole, just kui oleks ta seda nägemata raskust tagasi tahtnud tõrjuda, mis ülevalt pikkamisi madalamale ja madalamale langes.

Kuid hommikust poole wõd muutus ta korraga rahulikuks, et hirmu ajas pääle . . . sonimised jäiwad tagasi ja silmade waade oli tühi ning kustunud. Siis mõistis Greete, et surm on ligi; ta jooksis keerdrep-piisid alla, seinast tuge otjides ja igal sammul kormistades, nobedasti, hing rinnus kinni, just kui põgeneks ta millegi eest.

Anu-moori, kes woodi ääre pääle tukkuma oli jäänud, sai ta suure waewaga jakule; Issa-pojutefi hiiüdes ja sügawalt õhates astus ta Greetega treppiisid mööda üles; kui nad ukse awasiwad, walitses toas raske waikus, nii et hääl tahtmata jostamiseks muutus. Kuu oli omal reijil afnast mööda jõudnud, ainult waikene, ahtukene walgusejuga kumas weel põrmandul, kuid see ei jõudnud toas walitjewast pimedusest wõitu jaada. Woodis oli Gerhardi herra surnud. **Aino Suonio.**

Õ n n.

Karskuse selts peab täna siin oma koosolekut, ja mull on see rõõm ja au ühtlasi, kui kutsutud külaline ka tükikese külaleiba teie ette tuua.*) Kuida ta teile maitseb, ei tea ma weel mitte, aga ma kardan, ehk on ta wahest nii kõwa, et teil tema järele himu ei ole.

Kui see nõnda peaks olema — siis palun mind lahkesti wabandada, sest et ma kui wõeras mitte selle üle otsust anda ega aru teha ei wõi, missugune see leib peab olema, mis siin tarwitatakse — kas peenikene wõi jäme, pehme wõi kõwa. Seepärast toon siin ette, mis sündsa arwan olema, ja loodan, et minuga lepite.

Seda aga nimetan ju ette ära, et ma ajawiiteks kõnelema ei hakka, waid teile ja iseenesele ühtlasi õpetuseks ja äratuseks.

Ma hakkan sest sõnast kinni: „karskuse selts“. — Mis asi on karskuse selts? — Kui selle küsimise pääle wastust hakkaksime igast suust nõudma ja kokku wõtma, siis — usun ma — saaks nende kogu nii kirju olema, nagu mõne linnu suled. Kui ma see pääle mõtlen, kuidas ma peaks kostma, siis wist saaksin seda ütlemata:

„Karskuse selts on üks inimeste kogu, kes selle kohuse enese pääle on wõtnud, et nad ühendatud jõuga ja nõuuga tahawad iseenestest ja oma wendadest seda eemale ära lükata, mis inimese elu rikub ja õnnetuks teeb, — seda aga kätte saada, mis kosutab ja õnnelisemaks teeb.“

*) Kõne on peetud Heimtaali karskuse seltsis „Paistuses“ 19. noow. 1895.

Nõnda on mu mõte. Siit jääwad paremat ja pahemat kätt kaks sõna seisma: õnn ja õnnetus, elu kosumine ja elu rikkumine.

Ma wõtan esimese sõna ja panen ta oma kõnele päälkirjaks. See on õnn.

Nüüd usun ma küll, et esiotsa igaüks himukas on kuulma, mis siis õnn õieti on. Aga imeks ei saa ma seda mitte palju panema, kui mitu poole tee pääl ära wäsiwad.

Õnnest käib siis kõne. Mis õnn on? Seda ütlemele pärast poole selgemine. Aga siin seda, et õnn on igapäewase leiwa sarnane: inimene ei tee teda mitte ise, teda antakse. Wana-sõna ütleb küll, et igaüks olla iseene sepp. Aga wanad sõnad on sagedasti walelikud — ka see. Alles targu ära mõistes saawad nad tõesõnadeks — ka see.

Õnne ei tee mitte inimene, nõnda nagu ta wilja wälja pääl mitte ei tee ega loo. Aga jälle: kui inimesed ei künna ega külwa, siis ei ole midagi lõigata — siis ei ole leiba.

Siin nüüd wõime öelda, et igaüks oma õnne sepp — s. o. et ta peab midagi tegema, et õnn tema juure tuleks ja temale jääks.

Kes seemet külwab, sell peab põld, päälegi haritud põld olema, kuhu ta külwab. Kui ta oma toa põrmandule wõi karjatänawasse külwab, siis wõib talle iga laps ju ette ütelda: siit ei saa sa mitte wilja lõigata ega leiba süüa.

Kui tähendamise wiisi kõneleme, siis peame ütlemale, et ka õnnel peab oma põld olema, kus ta kaswab ja õitseb.

Ja kuidas on selle põllu nimi, kus õnnelilled õitsewad? Tema nimi on — töö.

Salwes seeme ei idane. Kui põldu ei ole, siis ei anna kõige parem seeme mitte uut wilja mitmewõrra. Ja kus tööd ei tehta, sääl õnn iial juurduda ega kaswada ei saa.

See näitab esiotsa natukene wõeras ja imelik olewat, et tööl õnne kohta niisama suur tähtsus on, nagu põllul seemne kohta.

Kui raske töö tegijad palehigi sees ühtteist näewad wõi teawad, kes tööd ei tee, et tall wara küll on ja wõib ilma tööta elada, siis peawad nad seda tööta inimest ikka wäga õnnelikuks. See asi näitab küll nõnda olewat — aga ei ole siiski.

Töö — temal on üks teine, kes ta wastane näitab olewat. See on hingamine. Inimese süda igatseb alati hingamist palju enam taga kui tööd. Hingamine, see on hää põli; töö — see on waewapõli. Töörahwal on sellepärast ka kõiges maailmas kaks suurt nõudmist suus ja südames: vähem tööd ja rohkem palka.

Kui hingamine on Eeden ja töö oriohakad — siis küll oleks see Jumala sõna: palehigi sees pead sa tööd tegema kunni põrmuks saad — raske needmine, — aga üksi waeste pääl, rikkad ei pruugi tööd teha.

Wana paganaaegne maailm mõtles ka nõnda: orjad tööle, wabad tööst lahti! Ka ristiusu sisse oli see eksitus kogunisti ristiusu waimu wastu kistud.

See on palju ülekohut maailma sünnitanud. Mõtelge pärisorjuse pääle!

Aga sest ei ole siin kõneleda. Sest nüüd on üle maailma õigeaks kohuseks tehtud, et kõik peawad tööd tegema. Inimene on töö jaoks loodud. Kes seda looduse seadust rikub, jääb õnnest ilma. Eedenist oleme küll wäljas — aga selle käsuga: pead tööd tegema!

Ja see käsk on õnnistus Jumala käest ja õnn inimestele, et töö on!

Sest töö ja hingamine ei ole mitte teineteise wastased, waid kordamisi ettetulijad ja äraminijad, nagu öö ja päew.

Mikspärast ei ole Looja meile kaks päikest paistma pannud? Et ööd on hingamiseks tarwis. Ja mikspärast laseb ta päikest tõusta uue hommikuga? Et päewa on töö tarwis.

Nõnda on Looja seadus, ja seda seadust peab igaüks pidama, kes oma elu tahab rikkumise eest hoida.

Teada on ju ka, et miski asjast inimene nii ruttu ära ei wäsi wõi roidu, kui ilma tööta seismisest: päewad on siis pikad ja ööd rahutumad.

Igaüks teab, millal uni kõige magusam: siis, kui kõik ihuliikmed tööst hästi wäsinud on. Wäsitaw töö ees ja rahulik hingamine tagajärel — see annab seda, mis tugew põllumuld seemnele annab: ta kosutab elu, teeb teda tugewamaks, wahwamaks, rõõmsamaks. Ilma tööta jääb elu nõrgaks, kiduraks, armetumaks. Tööga kaob ka aeg käest ära — ei tea,

kuhu jäi — nii ruttu. Usinal lendawad päewad käest ära, seisjal roomawad. Suuremat õnnetust ei wõi inimese pääle tulla, kui ilma tööta elu.

Kui laps lugema õpib, siis ta peab a, b-ga pääle hakkama. Ja kes elust õnne ootab, sellel peab kõige esimene asi kätte püüda olema, et tast usin töötegija saab.

Tööga peab õige wara algama. Ju üsna väikesed lapsed peawad juhatatud ja õpetatud saama, et nemad oma aega ja päiwi mitte ilmaasjata ära ei riku, waid pisukesi töösid ja talitusi õiendawad, mis nende jõuust üle ei käi ja mis nende kaswamisele kahju ei tee. Raske töö juure ei wõi last wõtta. Lastel nõrgad käed, aga kerged jalad. Sinna, kus palju jooksmist tarwis on, nagu karjas, ehk ka mujal, ei peaks keegi mõistlik wanem oma last ametisse wõi töösse seadmata jätma. See on lapsele kasuks ja mitte kahjuks. Õpib hoolt kandma, harjub tööga oma pisukese jõuu mõedu järele.

See on väga tähelepanemise wäärt asi, et tööle peab nii wara, kui wähegi wõimalik, harjuma ja harjutama.

Töö waenlane ei ole mitte hingamine. Hingamine on uue tööjõuu koguja. Aga töö on siiski üks suur waenlane. Selle nimi on laiskus.

Laiskuse pääle õppigu igaüks waatama, kui ühe rööwli pääle, kes eluõnne ära riisub.

Laiskuse wastu on meil kõikidel seista. Töö on küll häa õnnistus. Aga ikka tunneme tema raskust. Ka wirgad töötegijad, kes ammuigi laiskuse on ära wõitnud, wiidaks ennem oma aja ära ilma tööta, kui nad seda teeksiwad, mis silmapilguks armsam on.

Aga meie abiks on töö ka oma tagaajaja — ja nimelt kahekordne: Esimene tuleb piitsaga. See on päätoiduse nõudmine. Tahad süüa, ei aita ühtigi: pead tööd tegema. — See on häa küll, et niisugune sundija meie järele on seatud. Aga parem on ommeti, et tema piitsa alt lahti pääseme. See sünnib siis, kui teise tööle kihutaja poole hoiame.

See teine tuleb ja toob tööle tõesti jõudu ühes. Sellele teisele wõiksime mitu nime anda: See on kohuse tundmine ja täitmine, mis meid nõnda ütlemata õpetab: Ma pean;

ja seepärast, et ma pean, et nõnda õige ja häa on, seepärast tahan seda ka truuisti teha.

Selle sundija all on töö palju kergem ja läheb rutem. Aga tema tõsine ja õige nimi on armastus. Ja armastus on see wägi, mis iial ära ei wäsi.

Waadake mõnda isa ja ema: Mikspärast on nende hoolekandmine nii elaw ja nende käed nii wäsimata? Sellepärast, et neil wäikesed lapsed on, ja need on südamele armsad; et senniks neid ilusasti kaswatada, õpetada ja koolitada, sellepärast teewad tööd ja ei wäsi ära, näewad waewa, ei tüdi ära.

Armastus püüab teistele — neile, kes südamele kallid, hääd kätte saata, ja temale on Jumalast see imelik wägi antud, et ta tööd ei tunne raske ega waewa waewa olewat. — See on armastuse õnnistus.

Seda nüüd püüdku ja nõudku igatüks, kõige rohkem aga wõtku seda südamesse noored inimesed, et nende käed ka kuskil pool ja kuidagi wiisi armastuse töös oleks!

Ära rikkuda, mis häa ja auus on, see ei ole kellegi mehe töö. Aga armastuses teisi teenida, see auustab noort ja wana ühtewiisi.

Kui ma nüüd selle seltsi pääle mõtlen, mille ees ma seisan, ja mis seks on elusse äratatud, et armastuse tööd teha oma jõuu ja waimu mõedu järele, siis on wist ju küll igauhel selge, et tema kohus on ka omalt poolt toetada, aga ei mitte takistada, — edendada, ja ei mitte kinni pidada, — aidata, ja ei mitte halwaks teha.

Laiskuse wastu on weel üks rohi. See sai ju ära tähendatud, aga tuleb siiski weel selgemine wälja öelda: See on harjumise wõim. See on määratu suur wägi nii hästi häa kui kurja sees.

Mikspärast joob ennast üks mees, kes ju palju häda ja kahju, waewa ja walu on wiina läbi kanda saanud, — mikspärast joob ta ennast jälle täis, kui wiina ligi pääseb — ka siis weel, kui wiina ära wandus põrgu põhja, ja joomist maha tootas jätta eluksajaks — miks ta joob?

Üks asi kisub teda wäewõimuga sinna ligi. See on harjumise wõim. Ja see on tihti palju kangem, kui inimese enese tahtmine. Tahab küll mõni ennast ühest pahast asjast wälja

kiskuda — aga ei saa, ei jõua. Ta saaks ehk ka, olels tall teisi aitamas olema. Aga kus on joogimajas aitajad? Nagu joojatega, nõndasama kurjategijatega.

Tõesti: üks kole ja hirmus murdja on see harjumise wõim — kui ta kurja poole kisub. Aga jälle: seesama wõim on helde ja wäsimata töötægija, kui ta õiguse tee päälle tõmbab ja hääd tegema juhatab.

Ei mitte kurjaga üksi wõi inimene nii ära harjuda, et temast enam lahti ei saa, waid niisama hääga. Ta seob saja ja tuhande armastuse paelaga hääduse ja õiguse külge nii kõwasti kinni, et enam lahti ei saa. Ja säääl on hää olla — seda peab tunnistama.

Waadake! kuskil pool ühte auusat hallpääd. Kuidas arwame, kas ta wõib korraga üles tõusta ja wälja minna ja kurja ära teha? Ei mitte. Ta ei wõi mitte. Warem oleks wõimalik olnud, kui ta meelemõtlemine rohkem painuda andis. Aga nüüd mitte enam. Ta on õiguse sisse sügawasti juurdunud — õigus ja häädus on temale eluwäeks saanud.

Nagu kurjategemisega, nõnda wõib ka häätetegemisega nii wäga ära harjuda, et ta ilma tahtmata sünnib.

Seda wägawat abimeest, mis ühtegi palka ei nõua, peame kõrgema auu sisse tõstma ja rohkem tema abi tarwitama. Ükski hää omadus ei wõi nii kaua weel mitte inimesele päriks saada, kui ta mitte harjunud asjaks ei ole saanud, nõnda et ta sünnib ilma nõuupidamiseta ja ilma sundimiseta.

Ka tööle wõib ennast nii ära harjutada, et ta niisama tarwiliseks saab, nagu igapäewane leib: Ei saa enam ilma temata elada.

Kes aga nii kaugele saab, see on tuhandest hädast pääsenud, mis teiste pääle iga silmapilk wõiwad langeda.

Tööst oleks weel mõnda öelda. Aga jätame seda. Ma tahtsin tema äraarwamata suurt tähtsust Teie ette tuua, mis tall inimese õnne kohta on. Kallid wiljapuud ei kaswa mitte raba sees. Ja õnnepuu ei õitse kellegi elu sees, kui see elu ei ole mitte tööga täidetud. Töö on see põld, kuhu õnnetaimi tuleb istutada.

Aga töö iseenesest ei ole weel mitte õnn. See saab kohe selgeks, kui selle pääle mõtleme, et need, keda Siberisse

sunnitööle mõistetakse, ei wiida mitte õnne Eedeni, waid antakse raske nuhtluse kätte.

Kaks asja on kohe nimetada, mis alati tööga peawad ühes käima. Need on: hääd teod ja wiisakad kombed — wäljaspidi; ja rahulik südametunnistus — seestpidi.

Igaüks tähelepanija inimene saab teadma, et inimese elul tõsine, peaaegu kurb põhi all on. See tuleb esiti sest: et meie iialgi ühte tegu ei saa tagasi wõtta, ega ümber luua, ehk teha, et ta ei oleks mitte tehtud olema. Nii pea, kui üks tegu on ilmale sündinud, on ta ka meie käest ja wõimust ära. Sellepärast on maailma ajalool ja ka iga üksiku inimese elul ikka must pitsar otsa ees. Pühakiri nimetab seda patuks ehk wõlaks.

Siis teiseks: et iga tegu, mis ära tehtud — ja weel enam: iga mõte, mis läbi mõeldud, jätab inimese südamesse nagu ühe lahtise tee järele, nõnda et kui teine selle esimese teo ehk mõtte sarnane taga järele tuleb, palju kergemine ja rutiimine tõeks saab, kui esimene. Selle wastu aga tema wastu-seisjate seas palju raskemaks saawad.

Näituseks: kes kord warastas, wõi kord ennast purju jõi, warastab ehk joob teine kord palju hõlpsamine jälle, kui teine, kes weel iialgi ei ole warastanud ehk joonud.

Üks kuulus luuletaja ütleb, et see olla iga kurjateo needmise wanne, et ta ikka edasi kurja peab ilmale sünnitama — see on tema palk ja nuhtlus ühtlasi. Selle wastu on ka häil tegudel oma palk ja kõrge palk — nimelt see, et nad tegijat ikka paremaks teewad ja rõõmsamaks.

Siin walitseb üks raske seadus inimeste elu üle, mille alt keegi lahti ei pääse. Aga tema tagajärg on kahekordne: häätegedele — õnnistus; kurjadele: nuhtlus, wiletsus, ärikkumine ja hukkasaamine.

Nütüd on selge, et õnn töö ja tegude wahel väga peenikest wahet nõuab: wahet hää ja kurja wahel.

Kes õnne tahab, peab püüdma, et ta hääks saab. Aga iga tegu, mis hää ei olnud, löi ta oma õnnepuule nagu kirwehaawa sisse. Haaw wõib küll paraneda, aga kahju teeb ta siiski.

Siia juure tuleb weel see häda, et meie sugugi mitte alati hää ja kurja wahel selget wahet teha ei saa.

Kõige parem inimene saab wahest pahaseks. Ja mõni kord päris õigusega. Aga kui see sünnib, siis on sellsamal silmapilgul kohe hää ja kurja wahe segatud.

Seepärast on seda nõuda suure tõega, et parem waim ruttu ja ilma mõtlemata paha üle wõidab. — Seda ei saa aga keegi inimene täiesti kätte, ja sellepärast ei wõi ka keegi inimene maa pääl täielikku õnneosa pärida.

Siiski wõib inimene ka selle tee pääl kaunis kaugele jõuda ja kes edasi saab, leiab õnne eest.

Edasijõudmiseks on aga seda kõwasti meeles kanda, et ikka peab rohkem püüdma midagi külge harjutada, kui küllest ära wõerutada. Palju kergem on last hääks kaswatada — s. o. häid omadusi talle külge harjutada — kui ühte ju ärarikutud last parandada, s. o. paha tema küllest ära wõerutada. Selle pääle peaksiwad laste wanenad ja kaswatajad lõpmata mõtlema.

Siis weel, et wara peab õppima ehk õpetama, ülema ja alama elukorra wahel wahet tegema ja esimest wiimasest kõrgemaks pidama. Esimese liiki tuleb arwata kõik, mis täiesti hää on, nagu: waimuharidus, teadus, truudus, armastus, töö ja terwis. Teise: rikkus, au, wägi ja wõimus — ja weel üks, millele raske nime anda, kõige parem ütleme teda ehk selle sõnaga wälja: lõbu.

Nende wiimaste külge ei pea ennast keegi kinni siduma. Tulewad nad õiguse ja puhtuse teed mööda — hää küll: siis on nad ka eluwara. Aga teist teed mööda: jäägu teadmata! — Selle wastu peab esimesi nõnda pidama, et nad lahutamata omaks saawad ja jääwad.

Ühe pääle mõtleme silmapilk. See on lõbu. Teda wõib ka eluwara sekka ja seega ühtlasi ka õnnetoojaks arwata. Aga kinni peab pidama, et tema piirid peawad ikka õige kitsad olema. Nii pea kui talle ruumi palju antakse ja rajad laiaks aetakse, saab ta kurjaks rikkujaks. Kui iial ühe asja sees, siis peab just lõbu sees alati kasin olema. Lõbu peab nõudma ja püüdma armastuse tegude wastu ümber wahetada. Armastuse tegudel on nimelt see taewa wägi sees, et nemad tegijale rõõmu toowad ia annawad. Kellel aga ju rõõmu küllalt südames on, sellel ei ole ju mitte enam tarwis, teda kuskilt lõbupaigast otsima minna — ta tuleb ise ilma kutsumata.

Lõbul, nagu teda pidude päält ja pilli ja mängu ja tantsu wõi muude nendesarnaste asjade seest wõetakse, on ikka see wiga külles, et ta südame tühjaks ja koledaks teeb ja keha rammu ilmaasjata ära pillab; — ühe sõnaga: et ta ihu ja hinge närtsima paneb. Tema kätte on ju wägewad riigid surnud. Kes ajalugu tunneb, mõtelgu Rooma riigi lagunemise ja lõpmise pääle.

Wiimaks nimetan weel, et mis tõsine eluwara on, teda ei pea iialgi poole südamega nõudma, waid kõigest wäest. Kus üks kohus täita ja hääd teha on, sääal peab ka kõike jõudu töö juurde kokku wõtma, ja nii hästi tegema, kui iial wõimalik on.

Meie oleme nüüd õnnekoja nurga ümbert ära waadanud ja teed tähele pannud, mis ta juure wiiwad.

Nüüd aga astume koja enese sisse ja waatame, mis sääal sees on:

Mis on õnn?

Mis inimene oma meelte ärkamisest saadik nende kustumiseni maa pääl kõige rohkem taga igatseb — see on õnn.

Ja kõige kibedam põlw on see elus, kui kellelegi selgeks saab, et ta tõesti õnnetu on, et tema jaoks miski õnnelille selle ilma mulla pääl ei õitse. Õnn on ikka meie mõtete hing. Kõik otsiwad ja igatsewad teda. Wahest heidawad mitu kokku, et ühise wäega seda hõrna taime kaswatada. Palju waewa nähakse, et õnnelisemaks saada.

Inimesed tahawad õnnelised olla, see on selge. Sellepärast kardame õnnetust ja igatseme temast wälja. Meie rahwa epos lõpeb selle igatsemise häälega, et Kalew üks kord tagasi tuleks, oma lastele õnnetooma.

Üheski teises asjas ei ole maailma rahwad nii ühes mõttes ja nõuus, kui õnne igatsemises. Sinna wahele aga kostawad kõwad hääled, et maa pääl õnne ei olegi — et õnn alati neist kõige kaugemale ära põgeneb, kes teda kõige kangemine taga igatsewad. Õnn olla kõige kurwem sõna sõnaraamatus, et ta lootust äratab, mis iialgi täide ei lähe. Seda wõidi üksi säält otsida, kus meeled enam midagi ei märka, s. o. kus surm on — surmast ja ei mitte elust.

Kui see õige oleks, siis ei sünniks õnnest kõneleda — siis wõiks õnne kõnega muidu natukene haledat meelt teha. Aga kasu ei saaks kellelegi.

Aga see ei ole mitte õige. Õnn on ommeti maa pääl — kui ka wähe. Ja teda oleks palju rohkem, kui meie teda ise ära ei rikuks. Oma põldu ja aida hoiab igamees rikkumise eest. Aga õnne hõrna taimede pääle astume jalaga ja ei hooli sellest ühtigi. See sünnib sellepärast, et meie teda õieti ei tunne, et õnne üheks imeliseks asjaks peame, mis kuskilt poolt peab korruga sülle langema. Aga õnn on päris loomulik asi, mida palehigiga ja waimuwõitlemise abil üksi kätte saada wõib.

Esimene tingimine õnne jaoks — ärgu keegi ehmatagu — on: usk. Õnne ei wõi olla, kus usku ei ole. Õnn ei nõua mitte korruga terwet ristiisku, waid kõige päält esimese õpetuse usku. Aga teised tulewad siis iseenesest taga järele.

Kuida see nõnda on ja peab olema, ütlen ma kohe.

Esimese õpetuse järele usume, et Jumal maailma walitseb, ja et Jumal hää on. Kui seda usku ei ole, ei wõi õnnest mitte ühe sõnagagi juttu olla.

Kui Jumal maailmas mitte inimeste elu üle ei walitse, waid kõik sünnib muidu, nagu juhtub — ehk kui looduse seadused on walitsejad ühes inimeste kawalusega — siis langeb tingimata wähe hää ja kurja wahel. Kõik, mis sünnib, on loomulik. Üks pisikene näitus:

Looduse seadus on, et kui tuli puude külge pannakse, siis hakkawad puud põlema. Hoonepõletaja tegu on just niisama loomulik, kui ahjukütja tegu. Kui Jumal maailma ei walitse, tööd nõudes ja kurja keeldes, siis on need kaks tegu just ühewäärilised ja wahet ei mingisugust.

Niisuguses maailma korras ei wõiks muud olla kui kahte: wägiwalda kannatada, wõi wägiwalda teha — haamer wõi alas olla. Kumb wiletsam, on raske öelda. Aga õnne ei kumbalgi pool.

Usu seest alles algab lahtine tee õnne sisse. Wõi õigimine: usk ongi ju õnn ise.

Ja teine tuleb tema kõrwa: See on töö. — Usk ja töö kahekesi käsikäes kujuwad õnnekangast: usk tundmiste riigis

ja töö tegewuses — s. o. ihu ja waimu jõuu ära pruukimises ja hingamises uueks luues.

Rõõmus töö on terwise hallikas. Palehigi on ihu jõuu ja waimu rõõmustaja. Ja usk on häduse sisse kinnitaja ja sellesama sees hoidja. Wili, mis siit wälja kaswab, on rõõm — rahu õliga kastetud.

Need kaks: usk ja töö — wõtawad tihti weel ühe kolmandama appi, et õnne suuremaks teha: See on õnnetus.

Nii imelik ja wõeras, kui see ehk kuulda on, aga õige on see siiski, et õnnetust on õnne kaswamiseks tingimata tarwis.

Õnnetus annab õnne kannatamise kätte ära. Aga kannatamine on hää kolme asja pärast.

Esiti on lepitus selle hää eest, mis meile sai, ilma et seda wäärt ja teeninud olime. Rikkus näituseks teeb uhkeks — kiitus ja au jne.

Teiseks on ta lepitus selle süü pärast, mis meie pääl on. Lepitamata süü rikub õnne ära.

Kolmandamaks: Kannatamine teeb südame sügawamaks ja pehmemaks. Mõtelge Kristuse risti pääle! Mis oleks meie ristiusk ilma ristita!

See on nüüd õnn. Teist maa pääl ei ole.

Meie aastate päiwi on seitsekümmend, ütleb Kiri — aga nende ülem asi on waew.

Töö käes, usk südames ja rist õlal —

See on õnn — ehitud rõõmupärjaga ja rahulilledega.

Kas tall see nägu on, et meie teda ihaldame? -- Ei tea.

J. T.

Wesi — haiguste laialelaotaja.

Wee juur mõju ja tähtsus tervise kohta on juba ammu ajast kõikide rahwaste juures ära tuntud, ja sellepärast on hääd ja puhast wett väga tarwilikuts ja kalliks peetud. Wana aja kultura rahwad ei hoolinud sellepärast waewast ega rahast, et omale hääd wett muretseada. Nemad ei otsustanud wee hääduse üle mitte ainult nende wee omaduste järele, mille järele weel nüüdki harilikult enamalt wee üle otsustatakse, nimelt wee selguse, wärskuse ja maitse järele, waid nemad waatasiwad kõige päält selle pääle, kus ja misjugas olekus see koht oli, kust wett saadi, sest nad oliwad tähele pannud, et mõni kord ka päält näha selge ja puhast wesi tervisele kahjulikult mõjus. Wana kreeka arst Hippokrates pidas näituseks üheks arsti esimeseks kohuseks, et tema ühte uude linna asudes, enne oma tegewuse algamist selle järele waatas, kuidas jäänud weel seisukord on. Juba tema hoiatas wett pruukida seiswast ehk aegamööda jookswast maapinnal olewast weelkogust; samati ka soowee tarwitamise eest, sest wiimane pidi põrnad suureks ja kõwaks tegema. Nende kaewude üle, mille wesi tervisele hää ja tulus oli leitud, walwasiwad wanad rahwad suure hoolega, nende kaewude rikkumine ja nende wee roojastamine oli kangesti keelatud ja selle keelu üleastujaid karistati kõwasti. Et rahwas tundis ja teadis, et weel väga suur mõju ja tähtsus tervise kohta on, ei ole ime et ta siis, kui haigused ja kattud möllamas oliwad, millele inimesed hulga kaupa ohwriks langeiwad, ja mille laialelagunemise põhjust asjata oli otsitud, wiimaks selle arwamisele jõudis, et wesi haiguste laialelaotaja on. Mitte ainult rahwas, waid ka arstid ütleiwad jell ajal, et kaewud ära kühwitatud

olewat. Iseäranis nende haiguste möllamise ajal, mille juures kõige pääält seedimise organid rikunud olivad, langes kahtlus wee kui haiguse sünnitaja pääle. Paljud haigeks jäänutest inimestest ütlesiwad siis ka mäletawat, et nemad wett olivad joonud, mis neile oma omaduste, segase oleku ehk paha lõhna poolest juba kahtlane näidanud olewat. Möniford oli ka tähele pandud, et ühe teatud kaewu wee tarwitajatest õige palju haigeks olivad jäänud, kuna teise wee tarwitajad terweks olivad jäänud. Kaewude läbiwaatamisel leiti ka möniford roojastusi uendest, mida siis ka haiguste põhjuseks arwati. Mõnes väga kahtlases kaewus ei läinud aga korda midagi filmapaiistwat roojastust leida. Sell korral öeldi, et selle kaewu wee siise iseäralist, filmaga mitte nähtawat fihwti on pandud.

Kui lahutus kunst juba nii kaugale oli edenenu, et tema abil wõimalik oli wee sees olewaid aineid kätte saada, juhtus möniford, et wee sees, mis teatavasti haigust oli sünnitanud, foolaseid ollusid ehk koguni metallisid, nagu tina ehk waske leiti. Et tina weele fihwtiseid, terweisele kahjulikka omadusi annab, oli juba wanast tuntud. Aga ega need wee sees sulatatud olekus olewad ained alati ja kõikide haiguste sünnitajad ei wõinud olla.

Mõnes kohas arwati mõne nähtuse põhjal wee läbi jündinute haiguste põhjuseks mõnda iseäralist wee sees olewat õhku. Mõned teadusemebed on iseäralisi wee taimesid haiguste sünnitajateks pidanud.

Õfiti ja leiti ikka uusi põhjusi, mispärast mõned weed inimese terweisele nii kahjulikud olla wõiwad, aga rahuloldawat seletust ei leitud siiski. Alles suurekstegewa klaasi ülesleidmine tõi uue ajajärgu looduseuurimise põllul, sestsaadik hakkasiwad kõik teadused sell põllul jõudjasti edenema. Suurekstegewa klaasi abil leiti ka wee sees nii suur hulk kõikjuseid piisielukaid, mis kõiki imestama pani. Hollandi teadusemees Leemwenhoek oli esimene, kes aastal 1675 oma lihtsa suurekstegewa klaasi abil wihmawee sees hulk karmesti liikuwaid, väga piisefi elukaid leidis olewat, ja neid kirjeldas. Warsti selle järel leidis nimetatud teadlane, et ka järwe ja kaewu wee sees palju piisielukaid olemas on, kes oma suuruse, kaju kui ka liigutuse wiisi poolest üksteisest lahku lähewad.

Kakati kõigil pool wee sees pesitawaid piisielukaid usinasti uurima, keda ka haiguste sünnitajateks peeti. Taanlane Mueller awalbas 18. aastajaja lõpul kirjatu, milles ta palju wee sees olewaid elukaid lähemalt kirjeldas ja selle pääle tähelepanemist juhtis, et mõned nendest ainult teatud aastaajal wee sees ette tulewad.

Wee sees leitud olemusest olivad aga palju niisugused, kellest raske oli ütelda, kas neid elajate või taimeriiki tuleb arvata, need olivad nimelt väga pisukejed kera, kepikese ja kruuvi jarnased elukad. Saksa teadusemees Ferdinand Cohn, kes neid piisielukaid selle aastasaja keskkel lähemalt uuris, leidis viimaseid oma keha ehituse poolest alamate taimeedega ühetaolised olevat, ja jõudis otsusele, et neid taimeriiki tuleb arvata. Aga et nemad ilma mingisuguse värwita on ja oma elutingimiste poolest enam seentele kui taimeedele lähinewad, ühendab Cohn kõid need ümmargused, diged ja loogelised piisielukad ühte iseäralisesse kogusse ja andis neile nimeks „bakteriad.“

Tähtis oli teada saada, misugused neist wee sees olematest bakteriatest ja elukatest üleilidse terwisele kahjulikud on ja misugust haigust nendest iga üksik sünnitada võib.

Esiolgul oli raske nende küsimuste pääle wastust leida, sest et wõimata oli neid mitmesuguseid piisielukaid, keda ühe kubiksentimetri järwe, jõe ja kaewu wee sees mõnikord sadandeid ja tuhändeid olemas oli, üksiteisest lahutada. Alles 1881. aastast saadik, kui kuulus Berliini prohwektor Robert Koch uue wiisi üles leidis, kuidas üht bakteriate perekonda teisest kergesti lahutada saab, läks korda üksikute bakteriate elutingimisi, tegewust ja tähendust lähemalt uurida ja ka terwisele kahjulikka piisielukaid üles leida.

Lähemal uurimisel leiti, et peaaegu igas wees rohkem ehk vähem piisielukaid olemas on, ainult hallikate, sügawate puurkaewude ja põhjavee sees ei ole harilikult neid olemas. Järwe, jõgede ja tiikide wee sees leiti alati väga palju kõisuguseid bakteriaid, sadandeid, tuhändeid ja weel rohkem ühe kubiksentimeetri wee sees. Ka wihmawee ja wärske lumegi sees on bakteriaid leitud, kes sinna õhust olivad sattunud.

Õnneks ei ole aga kõik need harilikult ja alati wee sees elutsenewad bakteriad mitte kardetawad inimese terwisele. Kardetawad on need piisielukad, kes haigete wäljaheidetega ühes wee sisse juhtuwad. Viimased wõiwad aga jään ainult ajutiselt elutseda.

Waatame nüüd, misugused wee sees ettetulewatest piisielukatest ja bakteriatest inimese terwisele kahjulikud on ja misuguste haiguste idud wee läbi laiale laotatud wõiwad saada.

Kõige päält tuleb siin kahte väga kardetawat külgehakkawat haigust nimetada, nimelt kolerat ja palawtõbe. Nende haiguste sünnitajad batjillused pesitawad ainult haigete sooltes, kust nad wäljaheidetega ühes wälja pääsewad. Wijatakse need wäljaheidetud kaewude ligikondadesse

ehk kohtadesse, kust nad vihmavee läbi välja uhtuda võivad, siis võivad kergesti ühes nendega ka batsillused tarbemeesse sisse ja jäält jälle inimese kehasse sattuda. Et kolera vee läbi laiale laotatakse, sellele arvamisele tuli Inglise teadlane Snow juba 19 aastajaja keskelt. Aga et kolera batsillus tundmata oli, siis ei võidud laialelagunemise viisi lähemalt seletada. 1883. aastal leidis Robert Koch n. n. Aasia kolera sünnitaja, konna (,) sarnase batsilluse üles, ja järgmisel aastal läks temal ka korda kolera batsillust weest leida, nimelt Indias ühest tiigist, mille ümber elavatest inimestest palju kolerahaiged olivad. Lähemad uurimised näitavad, et kolera batsillus sopesse ja sooja vee sees mitu nädalat, puhta vee sees aga ainult mõni päev elada võib. India maal, jõe madalustes, sooja, mudase ja limase vee sees elutseb ta alati.

Ka palavtõbe sünnitaja batsillus, kes kepike moodsu välja näeb, jaksab vee sees 2—3 nädalat elujõuliseks jääda.

Ka kõhutõbe on roojastatud vee tarvitamisest nähtud sündinud, selle haiguse sünnitajatest pisielukatest ei ole aga veel midagi kindlat jenni teada. Ennemalt arvati, et ka halltõbe idud soorvee tarvitamisest inimese kõhtu ja jäält vere sisse pääsevad. Uuema aja uurimised on aga näidanud, et halltõbe sünnitajad pisielukad eesvalt oma pesapaikadest jääskete süljanäärmete sisse sattuvad ja jäält ühes süljaga jääskede pistmise ajal inimese veresse tungivad. Loomade haigustest on põrnatõbe nimetada, mille sünnitajate pisielukate laialelaotamises arvatavasti ka weji tegew on. Sellekohases kirjanduses on küll ainult üks juhtumine üles tähendatud, mis selgesti selle poolt räägib.

Weji on tegew laialelaotamises ka nende haiguste juures, mille sünnitajateks ussid on, kes inimeste ja elajate fooltes elutsevad. Meie maal tulevad iseäranis tihti neli ussi ette: laius, solkmed, maatus ehk maad ja rakkus ehk lettus. Need ussid sigitavad endid munade läbi. Nende usside munad jäävad wees, kuhu nad haigete inimeste ehk elajate väljahheidetega ühes juhtuda võivad, kauaks ajaks elujõuliseks. Enneks ei ole mitte kõikide usside munad inimesele kardetavad; sest mitte kõikidest munadest ei kasva inimese kehas, kuhu nad roojastatud vee pruukimisel sattuda võivad, kohe endine uss välja, vaid mõne ussi munad peavad enne ühe teise organismuse sisse sattuma, et jää nii muutuda, et ta inimese kehasse sattudes sigineda võiks. Näituseks peavad laiusi munad, kas sigadesse ehk kaladesse, nimelt purikatesse ja haugedesse sattuma, kus nemad rakkudeks muutuvad. Näisuguse toore

ehk wähe keedetud liha söömise läbi, kus laiusi rakud sees on, saab inimene laiusi.

Palju kardetavam on lettus, kes ussina koerte sees elutseb. Mõned teadlased, uagu Küchenmeister ja Mosler arwawad, et lettusfi munad enamasti jõe ja kaewu wee läbi, kuhu nad koera wäljaheidetega juhtuda wõiwad, inimese kehasse sattuwad. Kõhusse pääsesdes tuleb lõhkema muna sees ussi loode wälja, kes kõhust wälja organidesse, nagu maffa ehk kopfu sisse tungib, kus ta oma ümber raku ehk willi kaswatama hakkab. Need rakud wõiwad wäga suureks kasvada, nii et nad inimesele isegi surma wõiwad tuua.

Kõigeft sellest järgneb, et hää ja puhta wee muretsmise eest iseäralist hoolt tuleb kanda. Kaewud peawad sügawad ja kindlasti ehitatud olema, nii et nad mitte maapinna wee läbi roojastatud ei wõiks saada. Külgehakkawate haiguste möllamise, iseäranis kolera, palawtõbe ja kõhutõbe ajal, peaks wett keedetult tarwitatama; jõe, järwe ehk tiikide wee pruukimises peab iseäranis ettevaatlik olema, sest et nendesse kõige fergemalt kõifugu haiguste idusid ühes haigete wäljaheidetega wihma wee läbi uhtuda wõib.

Pääle selle peab hää wett ka hästi rohkest kae pärafi olema pruukimiseks, sest et ainult wee abil wõib inimene oma keha, eluhohta ja kõife oma üubrust puhtas olekus hoida, ja puhtus on ju üks inimese terwise ja hää käekäigu päätingimistest.

Külgehakkawate haiguste, iseäranis kolera ja palawtõbe laialelagunemist arwawad mõned teadlased, kelle eesotjas Münheni prohwesfor Pettenkofer on, teisiti sündiwat. Nemad seletawad, et põhjamee seis mæduandew on. Langeb põhjameesi, nii et pääsmised maatorrad kuwaks jääwad, siis pääsewad maa sees pejitawad haiguste sümitajad piijelufad ühes tolmuga õhku, kust nad hingamise läbi inimesesse sattuwad. Riifuguse haiguste tekkimise ja laialelagunemise seletuse wastu on teiste poolt uuemate bakteriate elu tingimiste uurimiste põhjal ette toodud, et juba tarwiliku soojuste puudusel kolera ja palawtõbe batfillused mitte faua maa sees elada ei wõdi, liiategi sigineda.

Lifame lõpuks weel mõned seaduse paragrahwid juure, mis Wenemaal wee hohta makswad on, ja mille üleastumist ette tuleb.

638. Keelatud on, kõifuguseid jookisid rifutud wõi üleülbse terwisele kahjulikus olekus müüa ehk müümiseks walmistada, samati ka wett

neis kohtades, kust teda sisetamiseks tarvitamiseks võetakse, temasse kahjulikkude oolluste wiskamijega wõi muul wiisil rikkuda.

(Arstide ustaw.)

641. Politsei ja linnade ja kogufondade walitfused walwawad selle järele, et linnades ja külades kaewusid millegiga ei roojastataks. Kaewusid peab ka tarwilikul wiisil puhastatama, neid ei tohi roojastada ja neil peab wari ümber olema.

(Arstide ustaw.)

803. Sääal, kust wett joogiks jõgedest ja ojadest võetakse, ei luba maa-konna alamad ametnikud külarahwast ojadest linu ja kanepit leotada, samati ka järwedes, kust kalu püütakse; nemad käjewad iseäralised leod seada. Nemad waatawad ka selle järele, et kaewudel kõrged rakked ümber oleksiwad; samati ka, et jääaukudel, jootmise kohtadel ja pesuparwedel märgid ümber oleks.

(Seaduste kogu, II. jagu.)

52. Jõgede, kanalite, hallikate ja kaewude roojastamise eest, sellega et neisse kiviisid, liiwa ja muud sarnaseid asju wifataks, milledest weerikkumist ei wõi saada, samati ka kaewu puhastamise ja korraspidamise koguuste täitmata jätmise eest langewad süüdlased rahatrahwi alla, mitte üle 10 rubla.

(Nuhkluse seadus, § 53.)

111. Inimeste tarbewee ehk elajate jootmise wee rikkmise eest see läbi, et sääal linu wõi kanepit leotatakse, sinna asju wifataks, weeretatakse, walatakse wõi juhatakse, mis teda sündmataks teewad, wõi muul wiisil, kui selle juures mitte paha tahtmist ei olnud rahwa terwisele kahju teha, langewad süüdlased aresti mitte üle kuu aja, wõi rahatrahwi alla, mitte üle 100 rubla. Kui seega wesi inimeste terwisele kahjulikuks läks, siis langewad süüdlased aresti mitte üle 3 kuu, wõi rahatrahwi alla, mitte üle 300 rubla.

(Nuhkluse seadus.)

A. R.

Eesti muinasusk.

Us k (religio) on subjektiivlikult inimesesoo südamesse istutatud auukartus üleilmlikkude vägede ja võimude eest, mis tõesti olemas ehk ainult mõttekujutustes olemas on. Neist üleilmlikkudest võimudest arwab inimene, et nad tema elu pääle kuidagi võiwad mõjuda. Ta soowib neid enese wastu sõbraks teha, et neilt häid andeid saada, ehk ta püüab nende wiha lepitada, et nad tema pääle kurja nuhtlust ei saadaks.

U s k objektiivlikult jälle on kõik arwamised, kombed, asutused kokku, mis sellest wagast auukartusest wälja kaswawad, et üleilmlikkude vägede pääle õnne kättepüüdmiseks ja õnnetuse tõrjumiseks mõjuda.

Kui ma Teile nüüd Eesti muinasusust pilti katsun kujutada, siis pean kohe tähendama, et pilt mitte täielik ega selge ei saa. Täielik juba mitte sellepärast, et kõne piirid kitsad on. Selge sellepärast mitte, et hallikad, mille pääle ju iga teaduslik töö põhjeneb, ise segased on. Naabrirahwaste usuarwamised on aastasadade jooksul palju prügi hallikasse ajanud ja ristiusk, millega meie muinasusk pooltuhat aastat heitles, enne kui teda kirjalikult hakati üles tähendama, on mitmed hallikasooned iseäraliku mõjuwa weega hoopis kinni matnud. Siiski pääsooned näitawad meile ikka weel Eesti muinasusu tumedat kuju, kuna üksikute peenemate joonte seletamine raskusi sünnitab.

I.

Kui meie Eesti muinasusku usuteaduses walitsewatesse liikidesse mahutame, siis peame teda ühe sõnaga animismuseks ehk spiritualismuseks nimetama, Eesti keeli hingede ehk waimude usuks. Wanad eestlased ei kummardanud mitte looduse wägesid ja loodud asju endid, waid nemad otsisid looduse wägede ja loodud asjade tagant hinge, waimu, haldiat, kes neis asus ja kes neid warjas. Haldias on Soome ajasõnaga hallitsen=warjan, walitsen sugulane. Taani keeletark W. Thomsen jälle on näidanud, et hallitsen Gooti keele laenusõna on, sääl haldan kõlab ja Saksa sõnaga halten kokku käib. Nii tähendaks haldias, Soome haltia, kaitsewaimu (tutor, genius tutelarisis).

Aga olgu sõna juur ka laenatud, mõte, mida sõna ilmutab, on wana Soome rahwaste raudwara. Selle järele on igal asjal oma haldias kaitsijaks, kes tema loonud ja tema eest weelgi hoolitseb. Seda mööda, kus keegi haldias asub, nimetatakse teda majahaldiaks, õuehaldiaks, metshaldiaks, wesihaldiaks, maaaluseks j. n. e.

Haldiad ei ole aga mitte oma olemisega ja elamisega üksikute, kaduwate asjade külge köidetud, waid nad on wabad isikud, kes takistamata woiwad liikuda ja talitada. Neil on igalühel oma kaju, keha, ihu ja hing. Haldias ei lõpe ka mitte otsa, kui puu maha raiutakse, kus haldias asub, waid ta otsib omale uue elukoha ja awaldab sääl oma mõju edasi.

Aga iga asja üle walitseb weel teine kõrgem, wõimsam wägi, jumal.

Õpetatud mehed on palju waielnud, mis sõna jumal tähendab. Kõige rohkem tõekarwa näitab Ungru uurija J. Buzdenzi seletusel olewat. Selle järele on sõna tüwi Magyari jomo, jowo, java, mis Woguli keeli jomas käib, Ostjaki keeli jem, Wotjaki keeli umoj, ja mis h u w a, hääd, ilust, sündlikku, õnnelikku tähendab. Lõpp — la ehk — l ei ole mitte koha nimetus, nagu kuulus A. Castrén omal ajal arwas (Kalewala, Karjala, Karula), waid on omadusesõna lõpp ja tuleb mõista: jumo'ga ühendatud (mit jumo versehen), nagu see teistest oma-

dusesõnadest — la ehk — l lõpuga wälja paistab : wedel (sõnast wesi), madal (sõnast maa).

Sõna sündimise poolest on uuemad teadusemehed kaunis ühes mõttes, sõna tähenduse kohta aga lähewad arwamised lahku. Siin seisawad nimelt J. Budenz ja Soome keeleteadlane E. N. Setälä teineteise wastu.

Budenz tõendab, jumalat ei tohtiwat esialgu mitte kõlblikus (eetikalikus) mõttes mõista, nagu wahest Saksa „guter Gott,“ waid jumal tähendawat seda, kes silmanähtawalt hääs, jõukas olekus elab ja kes sellest õnne ja magu tunneb. Jumalat peaksime siis mõtlema nagu mõnda „suurt, rikast herat“. Alles pärastpoole antud jumalale ka kõlblikka omadusi. Selle arwamise toetuseks wõiks nimetada, et wanemas Eesti muinasusus wahetegemine mitmes asjas tõesti segane näitab olewat, mis kõlblikult hää ehk kuri on.

Setälä seletab wastu, et jumala tüwe juma— esialgu ainult õnne, hääd tähendanud ja et sõna alles Aaria rahwaste mõjul jumala tähenduseks hakatud tarwitama. Setälä tuletab Mordwa sõna pavaz, paz = Sanskriti bhaga—s meele, mis niisama õnne ja jumalat ühtlasi tähendab, seab nende kõrwa Wene богъ ja богатый = rikas, osakas, õnnekas, ja jõuab otsusele, et nagu Mordwa pawas, paz Aaria keelte laen, nõnda olewat juma— jumala, ümberpanek Aaria keeltest. Sõna juma—, mis alguses õnne tähendanud, olnud Soome keeltes olemas, aga alles Aaria keelte mõjul, kus bhaga—s õnneandjat tähendab, hakatud juma— ülema olemuse, jumala, nimetuseks tarwitama. Seda arwamist oli Setälä juba waremalt (1885) awaldanud ja on tänawu uuesti Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjas XVII, 4 lhk. 47—50 kinnitanud.

Mis wahe aga on haldia ja jumala wahel?

Seesama wahe, mis üleüldsuse ja üksiku asja wahel on, seesama wahe, mis aime metsa ja üksikute metsapuude wahel. Metshaldias on üksiku puu kaitsija ehk ka üksiku hiie elanik, Tabowane aga terwe metsa, kõikide metsasalkude ja metsade walitseja. Ahti, Ahtu, on wetewoode kuningas, aga igal järwel, igal jõel, igal hallikal, igal kaewul on pääle selle weel oma iseäralik haldias, keda hiljem Skandinawia mõju all

n ä k i k s hakati nimetama. Oma wäe ja wõimuskonna suuruse poolest lähewad jumalad ja haldiad lahku, loomu poolest näitawad nad kõik ühetaolised olewat.

Haldiad, niisama jumalad, elasiwad perekondlikku elu, igamees omas talus, tema ümber pereema, pojad ja tütreid. Perepää kannab nime uku, isa, isand, jumal, walitseja. Tema kõrwal talitab, „mis tarwitseb,“ a ku, aka, ema, eit, ämm, emand.

Kussa merda mürgatella,	Weteneiu naeratella.
Ahtu hääli kaigatella,	Wetema hellitusel,
Isa hääli hõikunessa.	Weteneide naljatusel,
Kussa wahtu weeratella,	Wetewäe wallatusel.
Weteema keerutella.	Ahtu õuede warjula,
Kussa woogu wilgatella,	Allailmas olla õnnes.

„Metsa kuldane kuningas, metsa kardane kasukas, wõsade wägew walitseja, metsa taati Tabowane“ ei ela ka mitte poissmehe põlwe, waid eluseltsiliseks on temal

Metsa Mirmi, hüwa emand,
Metsa armas eidekene,
Kulda kuue kandija,
Hulga laste hoolitseja.

Ja terwe kari kaunimaid tütreid ehil wanemate kodu:

Metsapiiga peenikene,	Lepa lahke lapsukene,
Kuuse kena kullakene,	Linalakka linnukene,
Kase kaunis neitsikene,	Kadaja käharpääkene,
Pedaja pisike piiga,	Pisikene pajupiiga,
Haawa armas neiukene,	Udujuustega hillikene,
Pihlaka tütar tilluke,	Kuldajuustega kallikene.
Puna põskiline neiu,	

Ja õhu- ehk ilmajumalal Ilmaril on Kalewipoja laulugi järele oma suguwõsa: Ilmaneitsikese ilusa sõrmust käib Kalewipoeg asjata kaewust otsimas. Ukuga on iselugu, nagu pärast näeme. Siiski nimetab Kreutzwald temagi perenaese nime: Ranj. Muidu on see nimi tundmata. Ainult warjuliste walla walitsejat Sarwikut lastakse üksikut õnnetumat elu elada, kus teda wahel wanaeit hõbekambri parsidel wihtleb ja haigeid külgi haudub. Aga muidu öeldakse temalgi „suurte sugulaste selts“ olewat:

Tühi on tall kälimeesi,
Põrgu lita tema tädi,
Walge mära wanaema.

Katoliku usk ei ole häbenenud, walgeid hobuseid, mis paganatel iseäranis pühad, „wana waenuwaimukesega“ ühendusesse seada.

Ilmari, Inmari, Ilmariste nime nimetades oleme selle jumala juure jõudnud, kellel Soome sugu keskel kõige laialisem kuulsus on. E. N. Setälä peab teda kõikides Soome-Ugri muinasuskudes kõige wanemaks. Nagu nimi juba näitab, on Ilmari ilma jumal, kes õhu ja õhusündmuste üle walitseb, nõnda ka taewatule ehk wälgu üle:

Ilmarinen rauhan ja ilman tei,
Ja matkamiehet edeswei,

nagu juba 1551 M. Agricola laulab: Ilmarine rahu ja ilma tegi ja teekäijad edasi wiis. Aga muinasusu ajaloos käis Ilmarise käsi halwasti. Oma walitsuse ja wõimu piirkonnast pidi ta aegamööda ühe jao teise järele ühe nimeta jumala kätte ära andma. Wiimaks ei jäänud temale endisest auust muud üle, kui et ta „ime seppa“ ehk „põline taguja“ oli. Wanas muinasloos ilmub ta weel kui vähem tule walitseja, kes Wanaisa käsu pääle terasest taewawõlwi walmistab, hõbetähed ja kuu külge neeb ja päikeselambi alla ja üles käima seab. Kalewipoja laulu järele seisab tema sepipada keset ilma sala mäe sügawuses, ta ise istub kõrgel, kuldsel istmel ja wahib „kulmu warju alta sellikeste sobitusi.“ Kuulus Soome mõega-meister ei ole õieti keegi muu, kui inimeseks saanud Ilmarine, „kadunud isa lallekene,“ kes rohkem jumal ei ole, kui Kalewipoegki. Jutus „Maaalused“ kujutab teda F. R. Kreutzwald kui seppa pika, sihwaka kehaga, kellel noor männipuu, paar korda kõrgem kui mees ise, käes on, ja kes selle männikepiga sügawas koopas sellide sepiist juhhib.

Kes oli aga see ilmanimeta jumal, kes Ilmarise walitsust nii kitsendas ja kes teadmata põhjusel hiljem otse isewalitsejaks kippus minema, nõnda et F. R. Fählmann teda juba ainujumalaks tahaks pidada?

See oli Uku ehk Taara.

Tall on weel teisigi nimetusi, nagu Wanaisa, Wanaatt, Taewataat, Äike, Kõu, Pikne, Piker, Wood, aga ükski neist nimedest ei ole pärisnimi (nomen proprium), waid kõik on ainult sugunimed (nomina appellativa). Mis isegi nimesse Uku puutub, siis ei ole ta mitte mõni isiklik jumalanimi, waid üksnes auunimi (epitheton), mis mitmele teisele jumalale ja ka auuwäärilistele inimestele anti. Oli jumal ehk inimene, keda austada taheti, naestesoost, siis sai ta auunime aku ehk aka. Kas aku, aka Jndo-Germani akka'ga sugulane on, mis A. Ficki Wördlewa sõnaraamatu järele ema tähendab, ei tea meie otsustada. Sarnane heli, kui meie taadil on ka Indo-Germani põhjuskeele atta'l ja tata'l. Wahest häälitsewad kõik lapsed ühtewiisi, kaswagu nad püha Gangese kallastel, wõi Soome lahe ääres, sest atta ja tatta on laste sõnad, Lallworte, nagu Fick ütleb.

Ülijumal kandis nii Uku nime, mis wanameest, rauka, wanaisa täbendab. Seesama tähendus on ka nimetustel Äike ja Kõu. Talitab Uku neid toimetusi, mis waremal muinasajal ilmajumala Ilmarise hoole all seisiwad, siis jagatakse temale uued auunimed Pikne, Piken, ja Piker. Pikne, Piken Soome seisab wististi omadusesõnaga pikk, pitkäinen, ühenduses. A. Castrén arwab, et müristamisejumalale see nimi tema pika kaswu poolest juure lisatud, ehk jälle ta saanud selle nime pikast, pikergusest mahatulewast piksenoolist. Kaswawad pikk ja Pikne tõesti sellesama känu otsast, siis ei ole ka Piker raske seletada. Lõpp — r, Soome — ri on isikut sünnitaw sõnalõpp, olgu et ta Germani keeltest on laenatud, nagu A. Ahlqvist seletab, olgu ta meie oma küla laps: ilma — Ilmar, pödema — pödur, kiduma — kidur, nutma — nuttur, nahk — nahkur, ratas — rattur jne. Et sõnast pikk tõesti piker wõib sündida, näitab pikergune.

Uku kui müristamisejumala tegewusest öeldaks: Pilwetaat kogub pilwed kokku ja ajab nad üles; Kõu hüüab, müristab, kärgib, lööb maha; Piker saadab tulise ammukaare, wikerkaare, wesikaare, päält omad noolid, kuulid, kiwid, lööb raudnuiaga, karistab tulise raudwitsaga kurje waimusid, sõidab raudsillal waskratastega wankriga, Äikese wihmukesel tuleb

õnnistus alla maha ja tuletab inimeselastele meelde, et jumal tähendab „õnneandjat.“ Aga selget wahet rahwasuu ei tee.

Wiimaks kannab ülijumal nime Taara, meie arwame iust kui müristamisejumal, sest mõnes Soome-Ugri keeles tähendab Taara taewast, ilma, teistes müristamist ja müristamisejumalat. Põhjamaa Thõrriga ei wõi meie Taaral, Soome Turril, Lapi Tiermesel, Woguli Taromil, Ostjaki Tuurumil midagi tegemist olla. Esmalt leitakse Taara nimelist jumalat kõikidest Soome-Ugri keeltest, nagu N. Anderson näidanud. Igale poole ommeti ei wõi Gooti keele mõju ulatanud olla. Teiseks ei olegi Thõrr gootlaste jumala nimi, kellega meie esiwanemad kokku puutusiwad, waid Gooti keeli kõlab Leo Meyeri uurimist mööda selle jumala nimi õieti teisiti, nimelt Thunar. Taara juure leiab O. Donner weel Magyari ajasõnast dõrranni = müristama, Soome ajasõnast toraan = riidlema, waljusti tülitsema, turisen = kohisema. On Donneril õigus, siis saame aru, kui Eesti rahwas ütleb: Wanataat toriseb, Wanaisa tõreleb.

Kuidas see ilmanimeta jumal ehk uku kõik teised kõrwale tõrjus, omale Uku pärisnimeks wõitis, loojajumalaks tõusis ja peaaegu ainujumala wääriliseks kaswas — kas wõeraste uskude mõjul, wõi Soome sugu enese kaswawa hariduse najal —, seda ei saa siin paigas seletama hakata. Ülepää on küsimus wäga tume, [kuidas üks jumal teise jumala pääle mõjus — ja ütleme ka: üks haldias teise haldia pääle. Kas oliwad jumalad isekeskis jõuu ja auu poolest esialgu ühesarnased, wõi oli üks wägewam kui teine? Kas käis ühe jumala ehk haldia wõim ainult selle paiga üle, kus ta asus, wõi ulatas ta ka teise jumala ehk haldia piirkonda? Selget otsust ei anna rahwasuu selle kohta kuskil.

Ehk küll jumalaid nende wäewõimu poolest ülemaks peeti, näikse siiski haldiate mõju inimeste kohta suurem olnud olewat. Iust haldiate poolt loodeti õnne, kardeti nimelt kõiksugust kahju tulewat. Oliwad nad ju inimestel ka nii lähidal, igalpool nende ümber. Iga kuri ja kahju maailmas, puutus ta meie ihusse ehk waimuelusse, öeldi haldiate töö olewat, kelle

elukoht mõnes puus ehk hiies, järwes ehk jões, künkas ehk kiwi all oli, ja keda nii kergesti võis pahandada. Hääd haldiad jälle jagasiwad abi ja warju ja saatsiwad õnne neile, kellest neil häämeel oli. Kuri ja hää tuleb siin aga täiesti kehalikult (physich) mõista. Kõlblikka (eetikalisi) põhjused otsime jumalate ja haldiate juurest tihti ilmaaegu. Ka inimese meelest oli hää see, mis temale kasu tõi, meelehääd tegi, tema ülemat wara, elu, kosutas ja pikendas. Kuri oli see, mis walu walmistas, kahju saatis, kallima wara, elu, käest riisus. Kurjad haldiad, kelle poolt kurjus tuli, nagu paha, wana halb, kõhnrett, kurat, ei seisa kõlblikult, moralilikult, alamal astmel, kui hääd waimud. Nad ei ole kuidagi hõelamad, halwemad, ainult et neile ära on määratud kurja teha. Nad on lihtsalt need haldiad, kelle poolt õnnetus, haigus, walu, kuri (das Uebel) tuleb. Iseäranis selgesti paistab see sõna „kuradi“ etymologiast wälja, nagu J. Hurt on näidanud. Nimelt on kurat sõnast kura sündinud. Tüwi kura, juur kur —, tähendab esialgu kohta, paika, poolt, mida meie praegu pahemaks pooleks nimetame. See pool, kura pool, on inimese loomus kehewem, nõdrem pool. Kura käsi on nõdrem käsi, sest et meie teda nõnda ei tarwita, nagu paremat kätt, mis seeläbi tugewamaks, osawamaks saab. Sest on kura sõnale magu juure tulnud, et ta ühtlasi nõtrust, pahemust tähendab. Edasi sündis sellest arwamine, et üleüldse see, mis kural pool on, paha, õnnetu, kuri on. Sõnast kura tekkis liitmise läbi kuri: kur + ja = kurja. Selle juureliitmiselega on esialgusele paiga tähendamisele enam mõtteline, waimulik tähendus tulnud. Kuri, kurja ei tähenda enam paika, waid üht iseäralist omadust. Kura sõnast on kurat sedawiisi sündinud, et sõnatüwele kura liide —t, waremal ajal — ti juure lisati. See lõpp tähendab hingelist ehk looma, kes seda enese juures ilmutab, ehk enese sees warjab, ehk seda toimetab, mis sõna tüwi tähendab. Kurat on siis see, kes kura, pahema, õnnetuma, kahjulise poole pääl on, kes kahju ja õnnetusega ümber käib, halba, kahju, kurja toob ehk teeb, lühidalt üks kuri waim on. Muud kuradi omadused, „ristilaste kiusamised,“ „põrguwalu“ õhutamised ja tundemärgid: „kitsehabe lõua all, sarwekesed kõrwa taga“, on kõik katoliku usu lisa. Kuradil ei ole esialgu kurja kiusa-

tusega, põrguga, ei ka surnutega vähemat tegemist. Ka ei ole kurat sugugi pärisnimi, waid sugunimi (nomen appellativum), nagu uku, aku, jumal. Nii kui põhjuseid palju ja mitmesuguseid on, kust kuri ja kahju ja haigused tõusewad, nõnda on ka kurje haldiaid palju, kes seda kurja saadawad. Sellepärast räägitakse neist sagedasti paljuses: kuradid, paharetid, puraskid, juudalised, sarwikud, tühjad.

II.

Kuidas ja missuguste abinõude waral wõis nüüd inimene haldiate ja jumalate pääle mõjuda, et nemad kurja keelaksiwad ja hääd teeksiwad?

Igal asjal, igal elusal loomal arwati oma waim, oma haldias, olewat. Ka igal inimesel on oma haldias, tõendas weel 1875 üks wana Wirumaa laulik M. Weskele. See haldias juhatab tema nõuusid ja aitab tema ettewõtteid korda saata. Mõne inimese haldias on iseäranis wägew ja elaw. Ta wõib ajutiselt kehaliku eluhoone maha jätta ja wabalt õhus ümber lennata ja mõnda toime panna, mis ta oma kehasolemise ajal mitte ei wõi. Tuttaw on sellepolest meil kõigil tuulispää tegemise lugu. On nõnda waim ehk haldias kehast ennast lahutanud ja wabaks waimuks saanud, siis wõib ta õhuriigis ümber lennata, teiste waimudega kokku saada, iseäranis ka surmawallas ära käia. Nimelt surmawallas saawad nad surnute käest kõik saladused ja tarkused kätte, mis muidu sureliku silma eest warjule on pandud. Pääle selle tuleb haldias hingetumalt maas olewa kehasse tagasi, kui see keha mitte ümber pöördud ei ole. Inimene, kellel niisugune haldias on, saab seeläbi teadjaks ehk targaks ja mõjub talituste kaudu, mille saladusi tema tunneb, ja sõna läbi, mille tarwitust tema teab, haldiate ja jumalate pääle. Ta oskab nende loomu, nende algust, nende sündi (synty) ära arwata. Tark ehk teadja aga, kes seda oskab, saab wõimu haldiate üle, kes oma wäe selle ees kaotawad, kes nende sünni ära arwab. Sõnad, milles tark seda kuulutab, tihti luule kujus, on sünnisõnad. Neis sõnades manitseb tark haigust ehk kurja taganeda, ähwardab isegi ja jutustab kurja häbistawat sündmist ja alatumat suguwõsa. Wanemal ajal tarwitati säääl juures weel nõiatrummi ja teadja sattus keha liigutamise, tantsu

ja laulu läbi joowastusesse, jah hullustusesse, nagu seda Ida-Soome shamanide juurest weel praegu leiame.

Nii walitseb tark oma teadmise ja sõnaga inimeste ja asjade, loomade ja waimude üle. Sellepärast wõib tark haigusi parandada ja tagasi tõrjuda, wõib neid aga ka pääle panna. Haldiad teeb ta armuliseks ja pöörab isegi ülijumala Uku poole. Ta jõuab raha ja wara saata; ta teeb, et kalapüük, jahisaak, teekond õnnistab. Ta laseb udu, pilwi, tuult tõusta ja waigistab nad jälle. Tark wõib ennast ja teisi mitmesuguseks olemuseks muuta, õhku tõusta, alla surmariiki minna ja selle saladused wälja tuua. Abinõuude järele, mis ta tarwitab, on meil sõnataрку, lausujaid, pobisejaid; soolatarku ja soolapuhujaid; tuuletarku ehk tuuslarisi ja wiimaks Manatarku, kes kõikidest teistest üle. Soome targad oliwad terwes Euroopas kardetud. Sakslased arwasiwad 30. aastases sõjas, et Gustaw Adolphi hiilgawad wõidud Lapi nõidade abil wõidetud olewat, wenelased jälle pidasiwad 1700 Narwa lahingut kuradite tööks, keda Soome sortsid appi kutsunud.

Ehk küll ainult sõnatargad otse sõnast oma nime on saanud, toimetasiwad kõik targad oma arstimisi ja abiandmisi sõna kaudu. Sõnal oli meie esiwanemate arwamist mööda nii suur imewägi, mis kõik ära wõidab, et Julius Krohn siin ristiusu mõju silmab, kus sõnast öeldakse, et ta algusest olnud, et ta Jumala juures olnud.

Niipalju kui meie näeme, tarwitati nõidumist enamasti selleks, et häda ehk kurja, mis inimesel praegu käes, kõrwale saata. Et haldiate ja jumalate meelehääd ja õnneandi oma poole juhtida, oliwad ohwrid. Wäiksemad, wäheste mõjuga waimud pidiwad wähemate ohwriannetega leppima. Maaalustele kaabiti pisut hõbewalget, majahoidjatele walati paar piiska õlut läwele, ülijumala Uku ohwrid oliwad jälle tähtsamad ja hinnawäärilisemad.

Uku on ka ainus jumal, kellele ohwri au sagedamine osaks sai. Tema mõju oli ju ka suurem: kui taewajumal oli tema käes wäik ja müristamine, pilwed ja tuuled, wihm ja lumi, sadune ja ilus ilm, wilja õnnistus ja ikaldus. Ukul oli sellepärast ka iga talu õues oma püha Uku kiwi, iga talu aidas oma Uku wak k. Kewade peeti Uku auuks iseäralikku

püha. Õhtul kaeti laud kõiksuguse toiduga ja joogiga, siis pani majaisa igast wiljaseemnest mõne tera tohust torbikukese sisse, tõstis Uku waka kaane üles ja seadis torbiku sinna sisse

Uku wakale waoma,
Kaane alla kerkimaie,
W o o d u kaissu paisumaie.

Wood, Woodu näikse Uku kui wilja õnnistuse ehk woosi jumala liignimi olewat. Selle nimetusega algab üks Uku palwe päale, mida J. Gutzlaff 1644 Urwastes ohwripapi Wihtla-Jürgeni suust üles kirjutanud. Erastwere talupojad wiinud Taewaminemise püha aegu Woou jõe jumalale s. o. Ukule härja ohwriks ja palunud: „Woda Picker, herja anname palwes katte sarwe kahn, nink nelli Shörre kahn, kündi pärrast, külwi pärrast, olje wash, terra kuld. Touko mujo musto pilwe sure soh, korken Kando, laja lahne pähle. Simmase ilm, mesi hohk meile kündjalle, külwjalle. Pöha picken, häja meile põldo hüwwa olja ollan, nink hüwwa olja allan, nink hüwwa päh otzan, nink hüwwa terri sissen!“ Selles palwes ja ülewal nimetatud laulus ei wõi Wooda, Woodu muud tähendada, kui Uku liignime. Wood, Woodu, Woos, Woou on mõtte poolest sõnaga woos, woosi seesama ja tähendab aastalõikust. Et Uku, Wood, külwi õnnistaks, pandi wiljaseemnest mõned terad „Woodu kaissu paisuma.“ Et Uku, kui müristamisejumal Piker, rohket lõikust annaks, seks wiidi temale härg ohwriks ja paluti: „Wooda, Piker.“

Nagu Uku, Wood, signemise jumal oli, nõndasama oli Uku wanemal ajal ka kadumise ja suremise jumal. Temale oli hingede ajal jõuu- ehk jäoõhtud pühendatud, nagu F. R. Kreutzwald kirjeldab. Aga nagu Ilmari õhuriigi walitsuse pärastpoole Uku kätte pidi ära andma, nõnda kadus Uku kui surmajumal rahwa meelest ära ja tema asemele astus uus jumal Tuoni ehk Mana. Teisi jumalaid wõis palwetega ja ohwritega ära wõita, süüd lepitada — wahest on lepitama õige Eesti sõna ohwerdama asemel —, Tuoni ehk Mana oli ilmaarmuta, tema meel täiesti ilmamuutmata. Tema ei annud oma saaki kunagi tagasi. Tema tasus igaühele tema tegusid mööda. Sellepärast on W. Schott Tuoni Kreeka moira, saatuse kõrwa seadnud, kes tugewam oli, kui isegi

jumalad, sest et tema õigus oli, kes kõlblikku ilmakorda üles peab. Sellepärast peab ka Kalewipoeg langema:

Waga were walamine
Mõistab kohut sinu kohta:
Weri püüab were palka,
Surm on surma sünnitaja.

Jumalatel on Kalewipojast „kahju“, nad lepitaksiwad kahekordist weresüüd, nad kustutaksiwad Kalewipoja wõlga, aga M a n a sõna on tugewam:

Waga were wermesida,
Soome sepa sajatusi,
Hella eide pisarida,
Sõsarate silmawetta
Wõi ei wõtta mõega küllest,
Kurja **miski** kustutada.

Siin iseäranis astub Eesti muinasusk kõlblikkude (eetikalikkude) uskude liiki, aga jõuab ka uimastawale, tarretawale kõrgusele. Külma, kalgi raudkæe paneb Mana eksiwa inimese pää pääle. Nagu lumemägede igawesed jääpangad matawad Mana waljud seadused waese süüdlase oma alla. Mana ei tunne halastust. Ei tohi tunda. Ta mõedab õiguse waekausidega. Kätte saab ta armuta igaühe. Kõik kutsub ta oma kohtulaua ette. Kõik süüdlased surub ta alla. Suruma ja surm on sellesama juure pääl wõrsunud!

Surm ei kaota elu mitte ära. Elu kestab weel teinepool hauda edasi. See oli meie esiwanematel kindel. Aga kuõida ta edasi kestab, selle kohta läksiwad arwamised wäga lahku.

Kõige wanemal ajal usuti wist, et hingel pärast surma muud eluaset ei ole, kui see, kus surnud ihu magas. Hing elas h a u a s edasi. Siit käis ta öösiti k o d u ja awaldas elawate pääle oma mõju, enamasti hirmutawalt, nagu k o d u k ä i j a t e jutustused tõendawad, wahel aga ka hauast omakseid juhatades ja neile tarka nõuu andes. Tütar kaebab:

Käisin eile Jielässä,	Tuise üles, anna armu!
Tunacile Tuonelassa,	Eite warsti wastajeli,
Eile eide auwa päällä,	Eite auwasta kõneli:
Aduuja südäme päällä:	Ei saa tuissa, tüttär nuori,
Tuise üles, eidekene,	Ei saa tuissa, ei ärätä:

Tuone poeg on põllwillani,	Kie sinul istuneb isästa,
Tuone tüttär sülessani,	Kie sull astub audujasta,
Silmil on sinine metsa,	Kie sinu piu pidäneb,
Jalgul on jalakasmetsa!	Kie sinu jau jaganeb,
Mene kuoje tüttäreni,	Kie su lukkuwuöd lugeneb,
Palu wõõrasta isädä,	Kie sinu sukad suoriteleb,
Palu wõõrasta imädä,	Kie sinu kindad kieresteleb.“
Anu wõõrast audujadu,	

Tuulekohinast Irumäel, kus Linda kaljupakuks oli muudetud, kuuleb Kalewipoeg ehmatades hella ema kurba noomimist, missugune poeg enne olnud:

Ilus isa õue päälta,
Kui see pisar weereb pilwest,
Lumi langeb lagedale.

Ja nüüd, kui poeg Soomest tagasi tuleb?

Kotka poega raudaküüned	Kahekordne werewõlga
Walasiwad waga werda	Piinab kotka pojukesta,
Paiskasiwad neuu rahu.	Koormab südant kõwernokal.

Juba waremalt, kui ta Saare piiga uppumise kohast mööda sõuab,

Kuule, kuule, mis säääl kostab,	Mis säääl walgub wete pinnal?
Mis säääl laulab laente laugul? —	Mõeka läigib laenetessa,
Eks see ole piiga helin:	Weri walgub wete pinnal,
„Weli sõidab wete weerul,	Paneb laened lõkendama,
Sõidab laial laenetela,	Neiu palged punetama.
Sõsar suigub salasängis,	„Oh sa wilets wellekene,
Peidukambri sügawuses.“	Pikk on sinu wõlapõlwe!“
Mis säääl läigib laenetessa,	

Taati manitseb teda mulla alta, armu keelila kalmusta:

Kogemata kurjategu
Püüa jälle parandada!

Kui aga õigus oma ohwrit pärib, siis

haua ei ole awaldust,
Kalmukünkal ei kuulutust.

Laulik aga kuuleb Mardust kiljatama.

Kalmuküngaste ja hauaelanikkude walitseja oli Kalma. Nime Kalma, Kalmu, seletab O. Donner sellest samast tüwest, kust omadusesõna külm on tekkinud. Ühes rahwalaulus nimetatakse hauapaiku ka Hielaaks ja Tuonelaaks.

Tuonela juhatab meid juba keskmise arwamise piiri pääle. Selle järele kogutakse kõik waimud ühte teatawasse paika kokku. Räägitakse surmawallast, surmariigist, jumalast, kes kui kuningas selle üle walitseb, ja muudest altilma olewustest. Aga esimene aime ei ole siin mitte, nagu muidu metsa-, wee- ja taewajumalate harutusel, isiklik haldias ehk jumal, waid paik, sest et surnud kehad, olgu terwelt, olgu nende põletatud tuhk, maa alla maetakse. Surema — nagu nimetasime, sellest samast juurest kui suruma — tähendab nii maa alla minema, maa all olema. Paika, kuhu surnud maa alla läksiwad, nimetati Manalaks ehk Tuonelaks. Manala seletus ei ole keeruline = maan alla. Tuonela on D. Comparetti arwamist mööda üks pehmendaw sõna (vox euphemistica). Ta olewat asesõna tuo, too, to illatiwist = tuonne, tekkinud (?), millele weel paiga tähenduse liide — la lisaks anti: Tuonnela — säälnne paik, eluase, das Jenseits, *ἐκεί*, *ἐκεῖσε*. Kohanimest sünnitati siis isik, kes koha üle walitseb. Tuonelast saadi Tuoni, Manalast Mana ja Tuonelat hakati Tuoni, Manalat ehk Manamaad Mana eluasemeks pidama. See oli üks rõõmuta, tume paik, kuhu surnud hinged, olgu nad hääd ehk kurjad, läksiwad, ja kus nad kinni peeti. Nende olemise järele nimetati neid warjulasteks ehk kujulisteks, eluaseme järele manalasteks. Ainus walgusesära nende kurwas elus oli hingede aeg, kus nad 9 päewa wanas kodus tohtisiwad käia, kus omaksed neid rohke roaga wastu wõtsiwad ja elumajade pörmandle õled maha puistasiwad, et ükski wali jalaaste ehk kogemata mahakukkuw asi armsate külaliste õnnepäiwi ja rahu ei rikuks.

Alles uuemal ajal — wahest juba ristiusu mõju all — jagati surmariik kahte walda: õndsate hingede elupaik taewas, kurjade piinapaik põrgus. Sõna taewas ei too asja kohta suurt selgitust. Taewaga tähendame meie sagedamine weel taewawõlwi, kui õndsate eluaset. Ka on uurijad sõna sündimise kohta kahes liigis. W. Schott ja O. Donner seawad taewa ajasõnaga taivun, taipua = taibuma, toiwutama, kummerdama kokku, A. Ahlqvist, W. Thomsen ja L. Meyer peawad teda laenusõnaks, mis Leedu keeli *dēvas*, Läti keeli *dēws*, Sanskriti keeli *dēva*—s, Ladina

keeli deus, Kreeka keeli θεός heliseb. Selle wastu on piina-paik põrgu selge tunnistus, et meil siin wõeraste oludega tegemist on. Põrgu, Soome pirkku, niisama Eesti põrgel, pergel, Soome perkele, on wastuwaidlemata laenusõnad, mis Leedu keeli perkūnas, Läti keeli pērķāns, Wene keeli перунъ käib ja esialgu müristamisejumalat, pärast müristamist tähendas. H. Gösekeni sõnaraamat teab 1660 „Perckun Nohl'ist“ rääkida, mida ta „Donnerkeil, Donnerpfeil“ ümber paneb, ja mida meie piksenooliks nimetame. Paaris rahwalaulus kannab maaalune paik, kus kurje nuheldatakse, ka nime elwita, nagu Soome keeleski helwetti, aga see on jällegi Skandinaaviast laenatud helle, Saksa Hölle. Et elwita põrguga sedasama tähendab, näitawad rööbassalmid:

Mis on elu elwitasse,
Ehk on põlwe põrguesse,
See'p on meie mõisaasse.“

Wahetegemises hingede elupaiga kohta walitseb suur segadus. Wanad ja uued arwamised heitlewad teineteisega ägedalt, ilma et kumbki wõitu saab. Kord istub Linda „Uku õues õnne päewa paistusel;“ teine kord laulab eide waimu warjukene tuuletiiwul Irumäel; kolmas kord leiame kahwatanud naese warju, kolletanud eide kuju põrgu eestoast woki tagant, kus teda teiste warjulistega wist ainult jõuuõhtutel „põrgu piinast päästetakse.“ Kalewipoja sõjas surnud sõbrakesed maetakse Jänujärwe kaldale ja nende waimud „wiidawad keskõöl järwe wetewoode weeretusel sõnaldelles aega;“ teises paigas aga istuwad kanged mehed taaralaste targas seltsis ja kuulewad tulepaistel laulikute ennemuistseid ilmutamisi, nende seas ka Kalewipoeg. Kolmandamas kohas wiibib Kalewipoeg ainult ürikese aja taewas, siis saadetakse ta põrguwahiks ja ta sõidab salateedel walge hobuse seljas põrguriigi piiridele „Sarwikut walwama.“ Sääl surmawallas ongi Kalewipoja tõsine koht Eesti warena muinasusu järel. Surmajumal peab oma saagi armuta warjuriigis kinni. Mana käsi hoiab meesta, kes oma eluajal kaks korda wäewõimuga sisse oli tunginud. Õndsat põlwe ei maitse pärast surma keegi. „Kõik, hõelad ja õiged, elawad ühte wiisi haa taga kurblikku warjuelu, mis iialgi ei parane, ilma röömuta, ilma lootuseta,“ ütleb täie õigusega J. Tischler.

Eesti muinasusk oli täiesti selle maailma usk. Kättemaksmist ei olnud kurjadel pärast surma karta, aga õigetel ka mitte tasu oodata. Kättemaksmine sündis juba selles maailmas wääramata õiguse põhjal. Kuida külw, nõnda lõikus. Süü lepitusest on wähe jälgi leida. Mõnikord ei wõinud isegi jumalad mitte sündinud kurja andeks anda:

Waga were wermesida
 Ei wõi wõtta mõega küllest,
 Kurja miski kustutada,
 Weri ihkab were hinda,
 Ülekohtul pole uinu,
 Kurjal töö! ei kinnitusta.

Elu, õnneelu tuli ainult selles maailmas elada ja maitsta:

Laula, laula, suukene,	Kes tuob muldajae õluta,
Liigu, linnu keelekene,	Audajae aneosada,
Mõlgu, marja meekekene,	Liiwajae sia lihada,
Ilutse, südamekene!	Kalmule kanamuneda,
Wananagi wait saad olla,	Kabelie keedukalja?
Wait saad olla, wait elada,	Mutt toob muldajae õluta,
Kui saad alla musta mulla,	Audajae aneosada,
Liiwa sircgewa siessa,	Liiwajae sia lihada,
Walge laudade wahele,	Kalmule kanamuneda,
Kena kerstu keskele!	Kabelie keedukalja!

Siiski hoidis kange kohusetundmus elumaitsmist waos. Häbipuna ajab meile, noortele, põski, kui kuuleme, kuida meie esivanemad kohuse juhil elasiwad ja talitasiwad. Wargus oli kuulmata asi. Abielu peeti auu sees. Eksimine karskuse wastu oli tulitöö. Mehe sõna ja töötus seisis liikumata nagu meie kaljud. Wanemate auustamist ülendati kõrgemale, kui meie aja laste wõeraste halp järeletegemine seda aimab.

Ja meie, kes meie iga wõera hilbu järele jookseme ja oma „idealisi“ tihti wõersilt käime noppimas, kas teate, mis oli Teie Eesti esivanemate püham aade ja kõrgem elusiht?

Sõuaksin ma sõjas surra,	Ambu nõolila anguda!
Sõjas surra sõitlemata	Ei ole tõbe tülitseada,
Waenu rüppes wariseda!	Ohtupõlwe orjamista,
Kenam on sõjassa suikuda,	Walusängil walwamista.
Alla lipu langeda,	Sõja surmal suurem ilu.
Mõega mõllul elu müüa.	

W. R.

~~4506~~

5209

— Hind 30 kop. —